

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**TBMM ARZUHAL ENCÜMENİ KARARLARI IŞIĞINDA
VATANDAŞLARIN DEVLETEN BEKLENTİ, TALEP VE
ŞİKÂyetLERİ (1925-1931)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
AZİZ ÖNEMLİ**

Tez Danışmanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYRÜNİSA ALP

İSTANBUL, 2022

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**TBMM ARZUHAL ENCÜMENİ KARARLARI IŞIĞINDA
VATANDAŞLARIN DEVLETEN BEKLENTİ, TALEP VE
ŞİKÂyetLERİ (1925-1931)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZİZ ÖNEMLİ

2901180012

Tez Danışmanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYRÜNİSA ALP

İSTANBUL, 2022

Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “TBMM Arzuhal Encümeni Kararları Işığında Vatandaşların Devletten Beklenti, Talep ve Şikayetleri (1925-1931)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Ad-Soyad

(İmza)

X

Tez Üst Veri Giriş Formu

ÖZ

TBMM ARZUHAL ENCÜMENİ KARARLARI IŞIĞINDA VATANDAŞLARIN DEVLETEN BEKLENTİ, TALEP VE ŞİKÂyetLERİ (1925-1931)

Aziz ÖNEMLİ

Temel insan haklarından biri olan dilekçe hakkı, tarihi süreç içerisinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yönetilenler, yönetenlere beklenti, talep ve şikayetlerini çeşitli yollarla iletme ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyacın bir tezahürü olarak da devlet mekanizması içinde çeşitli başvuru mercileri ortaya çıkmıştır. Bu merciler bazen bir hükümdarın sarayı, bazen de de bir meclis olmuştur.

Osmanlı tarihinde dilekçe hakkı anayasal bir hak olarak ilk defa 1876 Anayasası'nda yer almış, daha sonraki dönemlerde de anayasal bir hak olarak varlığını sürdürmüştür. Halk talep ve şikayetlerini iletme için Ayan ve Mebusan Meclislerine arzuhal verme hakkına sahip olmuştur. TBMM açıldıktan sonra da ilk çalışmalara başlayan encümenlerden biri Arzuhal Encümeni olmuş ve halktan gelen arzuhalleri değerlendirip karara bağlamıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde de devam etmiş ve 1925 yılından itibaren Arzuhal Encümeni kararları her cumartesi yayınlanmaya başlamıştır. Bu çalışmada 1925-1931 yılları arasında Arzuhal Encümeni kararları üzerinden halkın TBMM nezdinde devletten beklenti, talep ve şikayetleri tespit edilmiş ve dönem içinde en çok öne çıkan konu başlıkları incelenmiştir. İncelediğimiz dönemde askerî nitelikli arzuhallerde konu olarak heyet-i mahsusalar ve istiklal madalyası talebi ön plana çıkmaktadır. Sosyal ve ekonomik nitelikli arzuhallerde çoğunlukla vergilerden şikâyet edilmiş, zaman zaman da çeşitli nedenlerle devletten finansal yardım istenmiştir. Eğitim başlığında ise okullardan kaydı silinen öğrencilerden gelen şikayetlerin yanı sıra bazı vatandaşların yaşadıkları yerlere okul açılması talebini içeren arzuhaller ön plana çıkmıştır. Bürokrasi ve idari işlemlerle ilgili arzuhallerde genellikle emeklilik, ikramiye, eksik yatan maaş ve harcırahlardan şikâyet edilmiştir. Bunların yanında haksız yere işten çıkarılma veya uygun bir vazifeye tayin gibi konular da öne çıkan başlıklar arasındadır. Yargı ile ilgili arzuhallerde ise ana konular, hakimler ve mahkemelerden şikâyet, yeniden yargılama ve af talebi ile barolarla ilgili şikâyetlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilekçe Hakkı, Arzuhal, TBMM Arzuhal Encümeni, Talepler, Şikâyetler.

ABSTRACT

CITIZENS' EXPECTATIONS, REQUESTS AND COMPLAINTS FROM THE STATE IN THE LIGHT OF THE DECISIONS OF THE ARZUHAL COUNCIL OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TÜRKİYE (1925-1931)

Aziz ÖNEMLİ

The right to petition, which is one of the basic human rights, has emerged as a result of the relationship between the rulers and the ruled in the historical process. The governed felt the need to convey their expectations, demands and complaints to the rulers in various ways. As a result of this need, various application authorities have emerged within the state mechanism. These authorities were sometimes the palace of a ruler and sometimes a parliament.

The right to petition was included in the 1876 Constitution for the first time as a constitutional right in Ottoman history, and it continued to exist as a constitutional right in the following periods. The people had the right to submit petitions to the Ayan and Deputies assemblies to convey their demands and complaints. Arzuhal Committee was one of the first committees that started to work after the opening of the Grand National Assembly of Turkey and evaluated the petitions coming from the people. This situation continued in the period after the proclamation of the Republic, and since 1925, the decisions of the Arzuhal Committee began to be published every Saturday. In this study, the expectations, demands and complaints of the people from the state before the Turkish Grand National Assembly through the decisions of the Arzuhal Committee between 1925 and 1931 were analyzed and the most prominent topics in the period were selected. In the period we examined, special commissions and the demand for the medal of independence come to the fore in military requests. In social and economic requests, complaints were mostly made about taxes, and financial aid was requested from the state from time to time for various reasons. In the title of education, in addition to the complaints from the students whose registrations have been deleted from the schools, the requests of some citizens to open schools in the places where they live came to the fore. In requests regarding bureaucracy and administrative procedures, complaints were generally made about pensions, bonuses, underpaid salaries and allowances. In addition to these, issues such as unfair dismissal or assignment to an appropriate position are among the prominent topics. In judicial petitions, the main issues consist of complaints from judges and courts, requests for retrial and amnesty, and complaints about bar associations.

Keywords: Right to Petition, Petition, Parliamentary Petitions Committee, Demands, Complaints

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	ix
GİRİŞ	1
Dilekçe Hakkı ve Arzuhal Encümeninin Tarihsel Gelişimi	2
Batı’da Dilekçe Hakkının Tarihsel Gelişimi	2
İslam Dünyasında Dilekçe Hakkı	4
Osmanlı Devleti’nde Dilekçe Hakkı	5
Klasik Dönemde Dilekçe Hakkı	5
Meşrutiyet Dönemi’nde Dilekçe Hakkı	6
TBMM Dönemi’nde Dilekçe Hakkı	8
Arzuhal Encümeninin Tarihi Gelişimi ve İşleyişi	10
Arzuhal Encümeni Kararlarının Konulara ve Yıllara Göre Dağılımı	11
BİRİNCİ BÖLÜM	17
ASKERÎ NİTELİKLİ ARZUHALLER	17
1.1. Heyet-i Mahsusalar ile İlgili Arzuhaller	17
1.1.1. Askerî Heyet-i Mahsusaların Kuruluşu	20
1.1.2. Mülkî Heyet-i Mahsusaların Kuruluşu	21

1.1.3. Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusa Kanunlarının Karşılaştırılması.....	22
1.1.4. Âli Karar Heyetinin Kurulması.....	23
1.1.5. Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar ile Âli Karar Heyetinin Kararları ve Bu Kararlara Yapılan İtirazlar.....	25
1.2. İstiklal Madalyası ile İlgili Arzuhaller	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
SOSYAL VE EKONOMİK NİTELİKLİ ARZUHALLER.....	35
2.1. Eğitim-Öğretim ile İlgili Arzuhaller	35
2.2. Vergiler ile İlgili Arzuhaller.....	48
2.2.1. Aşar Vergisi	50
2.2.2. Ağnam Vergisi	51
2.2.3. Kazanç Vergisi	53
2.2.4. Yol Vergisi	55
2.2.5. İstihlak, Muamele Vergileri	57
2.2.6. Gümrük Vergisi.....	60
2.2.7. Harp Kazançları Vergisi.....	63
2.2.8. Diğer Vergiler	65
2.3. Tarım, Orman ve Köy İşleriyle İlgili Arzuhaller	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
ADLİ VE İDARİ NİTELİKLİ ARZUHALLER.....	76
3.1. Af ve Adil Yargılamaya İlişkin Arzuhaller.....	76
3.2. Avukatlık Ruhsatı ve Barolar ile İlgili Arzuhaller.....	88
3.3. Özlük Haklarına Yönelik Arzuhaller	94
3.4. Mübadiller, Muhacirler ve Emval-i Metruke ile İlgili Arzuhaller	106
SONUÇ	116
KAYNAKÇA.....	121
EKLER.....	135

ÖNSÖZ

Bu çalışma temel olarak 1925-1931 yılları arasında yayımlanmış olan TBMM Arzuhal Encümeni kararlarından yararlanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın devletten beklenti, talep ve şikayetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda adı geçen yıllar arasındaki encümen kararları taranmış ve konularına göre sınıflandırılarak belli başlı sorun alanları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tespit edilen sorun alanlarına geçmeden önce dilekçe giriş bölümünde dilekçe hakkının niteliği ve Arzuhal Encümenin tarihi gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde askerî nitelikli arzuhaller incelenerek bu konuda öne çıkan şikayetler dönemin önemli gelişmeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde vergi, tarım ve köy işleri, eğitim-öğretim gibi sosyal ve ekonomik temelli arzuhaller tespit edilerek incelenmiştir.

Üçüncü bölüm ise adli ve idari nitelikli arzuhallere ayrılmış, bu dönemde halkın adli ve idari sorunlar hakkında verdiği arzuhaller tespit edilerek incelenmiştir.

İlk olarak bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde eleştirel katkılarını esirgemeyen, sabırlı rehberliğiyle yol gösteren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hayrünsa ALP'e teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans öğrenimin boyunca birikimlerinden ve tecrübelerinden yararlandığım başta ilk danışmanım Doç. Dr. Önder Kocatürk olmak üzere enstitümüzün değerli öğretim üyelerine teşekkür ederim. Ayrıca tez savunma jürimde yer alarak kıymetli eleştirileri ve tavsiyelerini benimle paylaşan Prof. Dr. Serkan Tuna'ya ve Öğr. Gör. Dr. Kenan Özkan'a teşekkür ederim.

Son olarak diğer her şeyde olduğu gibi tez yazım sürecimde de yorulduğumda yanımda olan ve pes etmek istediğimde devam etmemi sağlayan, bu çalışmada en az benim kadar emeği olan sevgili eşim Vildan Bahar'a ve hayatımın her alanında desteklerini hiç esirgemeyen aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bu tez Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) katkılarıyla hazırlanmıştır.

Aziz Önemli
Şanlıurfa, 2022

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
BCA	:	Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
D.	:	Devre
HMC	:	Haftalık Mukarrerat Cetveli
İ.S.	:	İçtima Senesi
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
S.	:	Sayı
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMAE	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Arzuhal Encümeni
TBMMGZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1 :** Arzuhal Encümeni kararlarında öne çıkan talep ve şikayet konuları ve kimler tarafından verildiği
- Tablo 2 :** Arzuhal Encümeni kararlarının konulara ve yıllara göre dağılımı
- Tablo 3 :** Arzuhal Encümeni kararlarının konulara göre yüzdelik dağılımı
- Tablo 4 :** Heyet-i Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 5 :** İstiklal Madalyası ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 6 :** Eğitim- öğretim ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 7 :** Çeşitli vergiler ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 8 :** Tarım, orman ve köy işleriyle ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 9 :** Af ve adil yargılamayla ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 10 :** Avukatlık ruhsatı ve barolarla ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 11 :** Özlük hakları ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)
- Tablo 12 :** Mübadiller, muhacirler ve emval-i metruke ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada TBMM Arzuhal Encümeni kararları ışığında Cumhuriyet'in ilk on yılında vatandaşların devletten beklenti, talep ve şikayetleri incelenmiş ve bunlar üzerinden halkın bu dönemdeki belli başlı sorunları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada temel kaynak olarak TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetvelleri kullanılmıştır. Bu kararlara TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu üzerinden erişim sağlanmıştır. Bu çalışmanın konusu ve kaynakları belirlenirken TBMM Arzuhal Encümeni kararları yerine doğrudan vatandaşların TBMM'ye verdiği arzuhallerin incelenmesi düşünülmüş fakat bu arzuhallere ulaşmak için TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı ile iletişime geçildiğinde bu arzuhallerin henüz sınıflandırılmamış olması ve kişisel verilerin gizliliği gibi gerekçelerle dilekçelerin asıllarına ulaşma talebi olumsuz olarak neticelenmiştir. Bunun üzerine çalışmaya arzuhallerin kimler tarafından ne zaman, nereden verildiği ve verilen arzuhalin içeriği hakkında önemli bilgiler veren Arzuhal Encümeni kararları üzerinden devam edilmesine karar verilmiştir. Çalışmaya bu kaynaklar üzerinden devam etme kararında, haftalık olarak cumartesi günleri yayınlanan TBMM Arzuhal Encümeni kararlarının yayımlandıkları dönemde vatandaşların TBMM aracılığıyla devletten beklentilerini, taleplerini ve şikayetlerini yansıtmaları; aynı zamanda devletin bu talep ve şikayetlere ne şekilde karşılık verdiğini de göstermesi açısından önemli bir kaynak olması etkili olmuştur. Çalışmanın dönemlendirilmesi yapılırken ilk başta 1923-1931 yılları arasındaki kararların incelenmesi planlanmış fakat yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı 1925'e kadar olan İstida (Arzuhal) Encümeni Mukarrerat Cetvellerine ulaşmak mümkün olmayınca çalışmanın dönemi 1925-1931 olarak değiştirilmiştir. Bitiş yılı olarak 1931 yılının seçilmesinin ise iki nedeni vardır. Bunlardan ilki 1931 yılında genel seçimlerin yapılması, Cumhuriyet Halk Fırkasının 3. Büyük Kongresi'nin yapılması gibi siyasal ve idari alanda önemli değişikliklerin meydana gelmiş olmasıdır. İkinci neden ise ekonomi alanından daha önceki dönemde uygulanan görece liberal politikaların 1929 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhranın da etkisiyle terk edilip yerine daha devletçi politikaların takip edilmeye başlanmasıdır.

Çalışma yapılırken Arzuhal Encümeni kararlarında, dolayısıyla arzuhallerde öne çıkan talepler ve şikayetler kronolojik bir çerçeveden ziyade tematik bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır. Encümence değerlendirilip haftalık karar cetvelinde yayımlanan arzuhaller askerî nitelikli olanlar, sosyoekonomik nitelikli olanlar, yargı ve bürokrasi ile ilgili olanlar şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu arzuhaller incelenirken her konu başlığında öncelikle o dönemde konuyla alakalı öne çıkan gelişmeler hakkında bilgiler verilerek, arzuhallerde belirgin olan talep ve şikayetler dönemsel bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. Bunların yanında incelenen yıllardaki toplam Arzuhal Encümeni karar sayısı tespit edilmiş ve bu kararlar konularına ve yıllara göre sınıflandırılarak tablolar ve grafiker halinde gösterilmiştir. Ayrıca Encümen kararlarında öne çıkan şikayet ve taleplerin genellikle toplumun hangi kesimlerinden geldiği tablo şeklinde gösterilmiştir.

Bu çalışmada temel kaynak olarak TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetvelleri kullanılmışsa da TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, Resmî Gazete, Kanunlar Dergisi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve dönem gazetelerinden de yararlanılmıştır. Bunların yanında araştırma inceleme eserler, makaleler, tezler, sözlükler ve ansiklopedi maddeleri gibi ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Osmanlı'da dilekçe hakkı, Türkiye'de dilekçe hakkı, TBMM Dilekçe Komisyonu'nun tarihi ve işleyişi gibi konularda çok sayıda çalışma olmasına rağmen TBMM Arzuhal Encümeni kararlarını dönemsel bağlamda içerik olarak inceleyen, öne çıkan talep ve şikayetleri tespit eden çalışmaların sayısının yok denecek kadar az olması bu çalışmanın ortaya çıkmasının başlıca sebebini oluşturmaktadır. TBMM'ye verilen dilekçelerin içeriği konusunda yapılan çalışmalardan ilki, Metin Kazancı'nın "Dilekçe Hakkı, Halkın İstekleri ve Yönetim" başlıklı makalesidir. Kazancı bu makalede 1974-1977 yılları arasında T.B.M.M. Dilekçe Karma Komisyonu'na verilen dilekçelerin sayısal analizi ve içerik analizini yaparak konuyu yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişki bağlamında ele almıştır. Kazancı 1977 yılında yazdığı bu makalede neredeyse her hukuk kitabında dilekçe hakkı ile ilgili bir bölüm bulunmasına rağmen dilekçe hakkının halkın hangi kesimleri tarafından kullanıldığı, hangi sorunlardan dert yanıldığı ve bu sorunların nerelerde ve hangi dönemlerde yoğunlaştığı gibi içeriğe dair konuların göz ardı edildiğinden yakınmaktadır. Çalışmanın yapıldığı tarihten bugüne kadar yapılan diğer çalışmalar da göz önüne alındığında yakınılan durumun çok değişmediği ortaya çıkmıştır. Fakat 2022 yılında

Enes Öz tarafından yazılan “TBMM’nin Erken Dönemlerinde İyi Yönetim Geliştirme Örneği: İstida (Arzuhal) Encümeni ve Haftalık Mukarrerat Cetveli” başlıklı makalede TBMM İstida (Arzuhal) Encümenin tarihi gelişiminden kısaca bahsedilmiş, ardından Encümenin 1925-1928 yılları arasındaki kararları incelenerek öne çıkan dilekçe konuları ve bu dilekçelerin toplumun hangi kesimi tarafından verildiği belirlenmiştir. Metin Kazancı ve Enes Öz’ün çalışmaları dışında Dilekçe hakkı ve bu hakkın gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla hukuk odaklı olmuş ve dilekçelerin içeriğine değinilmemiştir. Dilekçelerle ilgili yapılan pek çok çalışmada da Ali Fuat Başgil’in “Vatandaşların Türkiye Büyük Millet Meclisine Müracaat Hakları” isimli konferans konuşması ile Servet Armağan’ın “Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası” başlıklı eseri ana kaynak olarak kullanılmıştır. TBMM Arzuhal Encümeni kararlarının bir kaynak olarak kullanılması ise Asaf Özkan’ın “Yakın Tarihimizde Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar” başlıklı doktora tezinde karşımıza çıkmıştır. Daha sonra “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar” adıyla kitaplaştırılan çalışmasında Özkan TBMM Arzuhal Encümeni kararlarından Cumhuriyet’in ilk yıllarında Heyet-i Mahsusalar eliyle tasfiye edilen asker ve sivil memurların çeşitli devlet kurumlarına yaptıkları itirazları anlatırken yararlanmıştır.

Yapılan bu çalışmanın sınırlılığı bazı yıllara ait Haftalık Mukarrerat Cetvellerinin ulaşamamış olmasıdır. Kaynaklarda Arzuhal Encümenin -o dönemdeki adıyla İstida Encümeni- TBMM’nin açılmasından kısa bir süre sonra çalışmalara başlamasına rağmen 1920 yılından 1925 yılına kadar olan Encümen kararlarının TBMM Açık Erişim Koleksiyonunda yer almadığını görmekteyiz. Bu eksiklikler hakkında bilgi almak adına hem TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Daire Başkanlığı hem de TBMM Dilekçe Komisyonu ile iletişime geçildiğinde ellerinde olan bütün Encümen kararlarını erişime açtıklarını ve eksik yıllarda ise hiç karar yayınlanmamış olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca arzuhallerin Arzuhal Encümeni’ne gelmesi, üzerinde değerlendirme yapıp karar bağlanması ve bu kararların yayımlanması belli bir vakit almıştır. Bu süreç bazen çok kısa olmasına rağmen bazen de Encümen’in yoğunluğuna ve Meclisin tatil durumuna göre aylar sürmüştür. Bu durumda, 1928 yılının Kasım ayında TBMM’ye verilmiş olan bir arzuhal ile ilgili karar haftalık karar cetvellerinin Şubat 1929’da yayımlanan bir sayısında karşımıza çıkabilmektedir. Bunların dışında 1930 yılında sayı 16 da

yayımlanan Haftalık Karar Cetvelinde 509 ve 564 sayılı kararların tarihi sehven 13-XI-1930 olarak yazılmış fakat cetvelin sonunda bu tarih 14-V- 1930 olarak düzeltilmiştir.

GİRİŞ

Tabiatı gereği sosyal bir varlık olan insan dertlerini, sorunlarını, isteklerini, şikayetlerini diğer insanlara anlatma ve bildirme ihtiyacı içerisinde. İnsanlar bu ihtiyaçlarını karşılayacak ve sorunlarına çözüm bulacak muhataplarla karşılaştığında çeşitli yollarla durumlarını muhatabına bildirmeyi tercih etmiştir.¹ Bu yollardan birisi de durumunu muhatabına dilekçe ile bildirmektir. Türk Dil Kurumu güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre dilekçe *“Bir dileği bildirmek için resmî makamlara sunulan, imzalı ve adresli, pullu veya pulşuz yazı, istida, arzuhal”* anlamına gelmektedir.²

Tarih boyunca yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin doğal bir neticesi olan talep, şikâyet, hak arama gibi süreçlerin sonucunda temel bir insan hakkı olarak dilekçe hakkı ortaya çıkmıştır. Bu hak aynı zamanda yönetenler ile yönetilenler arasında iletişimi sağlayan bir araç olarak da tanımlanabilir.³

Köken olarak Latince *“talep”* manasına gelen *“petitium”* kelimesinden gelen dilekçe hakkı kamusal ve subjektif bir hak olarak değerlendirilmektedir. Dilekçe hakkının subjektif bir kamusal hak olarak değerlendirilmesinin sebebi de bu hakkın kişilere toplu ya da bireysel olarak isteklerini resmî makamlara iletme olanağı sağlamasıdır.⁴ 23 Ocak 2004 tarihli Başbakanlık Genelgesine göre dilekçe hakkı:

*“...sorulara cevap almak suretiyle bilgi edinmeyi, şikâyetle bulunmak suretiyle denetlemeyi, dilek ve öneride bulunmak suretiyle de demokratik katılımı sağlayan siyasal haklardandır.”*⁵

Dilekçe hakkı, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de uzun bir zamandır temel bir hak olarak anayasa ve kanunlar ile koruma altına alınmış durumdadır. Bu hak, halen yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın dördüncü bölümü olan “Siyasi Haklar ve Ödevler” bölümünde “Dilekçe, bilgi edinme ve kamu

¹ Servet Armağan, *Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972, s. 4.

² “Dilekçe”, *Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 529.

³ Ömer Ekşi, *Dilekçe Hakkı ve TBMM Dilekçe Komisyonu*, Ankara, TBMM Basımevi, 2005, s. 9.

⁴ Gökhan Yaşar Duran, “Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK M. 121)”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.XXXII, S.142, 2019, s. 60.

⁵ “Dilekçe ve Bilgi Edinme Hakkının Kullanılması”, *Resmî Gazete*, 24 Ocak 2004, Sayı:25356.

denetçisine başvurma hakkı” başlığı altında yer almaktadır. Bu bölümün 74.maddesine göre:

“Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir...”⁶

Türk vatandaşlarının ve Türkiye’de yaşayan yabancı ülke vatandaşlarının dilekçe haklarını nasıl kullanabilecekleri ise 3071 sayılı “Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun” ile düzenlenmiştir.⁷

Günümüzde temel siyasi haklardan biri olarak görülen dilekçe hakkının bugünkü halini alması kolay olmamıştır. Her ne kadar insanların dileklerini, şikayetlerini, beklentilerini yöneticilere ulaştırma isteği yöneten-yönetilen ilişkilerinin başladığı tarihe kadar uzansa da bu hakkın bir insan hakkı olarak kabul görmesi çeşitli süreçler sonucunda olmuştur.

Dilekçe Hakkı ve Arzuhal Encümeninin Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde dilekçe hakkının tarihsel gelişimine Batıda, İslam Dünyasında, Osmanlı Dönemi’nde ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde olmak üzere dört bölümde yer verilecektir.

Batı’da Dilekçe Hakkının Tarihsel Gelişimi

Avrupa’da dilekçe hakkının ilk defa siyasi bir hak olarak 1215 yılında İngiltere ‘de kabul edilen Magna Carta ile ortaya çıktığı genel kabul gören bir görüş olsa da Kral ile soylular arasında yapılan bu anlaşmadaki dilekçe hakkı sadece soyluların belirli şartlar dahilinde kullanabileceği bir haktı.⁸ Zaman içerisinde İngiltere’de Parlamantonun kral karşısında güçlenmesi ile dilekçe hakkı da Avam

⁶ “Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı”, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982.

⁷ “Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun”, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982.

⁸ Armağan, *Dilekçe Hakkı...*, s. 6.

Kamarasının krala karşı kullandığı bir hak olarak tatbik edilmiştir.⁹ 1571 yılında Avam Kamarası kendi içinde “ İtiraz ve Şikayet Komisyonu” adında bir komisyon kurmuştur. 1669 yılına gelindiğinde ise Avam Kamarası İngiltere’de dilekçe hakkının gelişme sürecindeki önemli kilometre taşlarından olan şu kararı vermiştir:

“İngiltere’de herhangi bir şeyden şikâyeti olan herkes için bu şikayetini Avam Kamarasına arz etmesi tabii bir haktır ve Avam Kamarasının da bu şikayetleri kabul edip dinlemesi öylece bir haktır.”¹⁰

1689 yılında yayınlanan Haklar Bildirgesi (Bills of Rights) ile vatandaşların doğrudan krala istek ve şikayetlerini iletebilmeleri bir hak olarak tanınmış ve kimsenin şikayetlerini doğrudan krala ilettiği için cezalandırılmayacağı ilkesi güvence altına alınmıştır.¹¹

Modern manada meclise ve siyasi otoriteye karşı dilekçe hakkı İngiltere’de ortaya çıkmış olmasına rağmen bireysel ve kamusal bir hak olarak dilekçe hakkının dünyaya yayılmasına öncülük edenler Fransızlar olmuşlardır. Her ne kadar 1789 Fransız İhtilali’nden önce krala dilekçe verme hakkı mevcut ise de meclise dilekçe verilemiyordu. 1791 yılında kabul edilen Fransız Anayasası’nda dilekçe hakkı kayıtsız şartsız güvence altına alınmıştır. 1793 Anayasası ile daha da güçlendirilen bu hak Fransa vasıtası ile başta Avrupa olmak üzere birçok ülkeye yayılmış; 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan anayasalarda resmî makamlara ve parlamentolara dilekçe verme hakkı yer almaya başlamış ve bu hakkın kullanım şekli yasalarca düzenlenmiştir.¹²

Almanya’da dilekçe hakkının gelişiminde ise İngiltere ve Fransa’daki gelişmelerin etkisi görülmektedir. 19. yüzyılın birinci yarısına gelindiğinde sadece bazı Alman eyaletleri bireylere dilekçe hakkı tanımaktaydı. 1871 yılında kabul edilen Bismark Anayasası ile dilekçe hakkı anayasal bir hak olarak güvence altına alındı. 11 Ağustos 1919 tarihli Weimar Anayasası’nda ise fertlerin dilekçe hakkı açıkça kabul

⁹ Ömer Anayurt, “1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanun’a Göre Dilekçe Hakkı”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XXIII-XXXIV, 2001-2002, s. 99.

¹⁰ Armağan, a.g.e., s. 6.

¹¹ Mesut Aydın, "1982 Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bireysel Başvuru Hakkı ve Uygulaması", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Çevrimiçi, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/48132/608811>, (Erişim tarihi: 08.07.2022).

¹² Kenan Kenan, “Türk Kamu Hukukunda Dilekçe Hakkı ve Kullanma Usulü”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 51-52.

edildi. 1919 yılında kabul edilen Weimar Anayasası'nda da dilekçe hakkı yerini korudu.¹³

Amerika Birleşik Devletleri'nde dilekçe hakkının kullanımının kökenleri kolonilerde yaşayan halkın 1765 yılında İngiliz Parlamentosuna yolladıkları dilekçelere dayanmaktadır. Bu dilekçelerin sebebi İngilizlerin çıkarmış olduğu Damga Vergisi Yasası'dır. 1791 yılında ABD Anayasası'na eklenen bir hüküm ile güvence altına alınan dilekçe hakkı daha sonraki yıllarda bütün eyalet anayasalarında yer almıştır.¹⁴ Dilekçe hakkının uluslararası bir sözleşme ile gündeme gelmesi ise 1948 yılında Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi'yle olmuştur.¹⁵

İslam Dünyasında Dilekçe Hakkı

İslam hukukuna göre başta halife olmak üzere idarecilerin halka adalet ve iyilikle muamele etmeleri en önemli idarecilik vazifelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla halkı dinlemek ve onların şikâyet ve mağduriyetlerini gidermek dini bir vecibe olarak görülmüştür. İslam tarihinde adaleti ve devlet idaresinde yaptığı yenilikler ile bilinen Hz. Ömer idari denetim ve şikâyet inceleme idaresi kurmuştur. Bu dönemde herkesin bu idareye ve halifeye doğrudan müracaat hakkı bulunmaktaydı. Hz. Ömer'in eyaletlere atadığı valilerde aradığı dört nitelikten biri valilerin halka kapılarını kapatmamasıdır.¹⁶ Bu durum Hz. Ömer'in halkın idarecileri ulaşması konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından kayda değerdir.

İslam hukukunda, ayet ve hadislerde halkın dilek ve şikayetlerinin dinlenmesi ve sorunlarının çözülmesi çok önemli bir yere sahiptir. Bu ayetlerden biri olan Ali İmran Suresi 159. ayetinde "veşavirhum fil emr" ifadesi ile "onlara da danış" diyerek yönetilenlerin istek ve şikayetinin başta İslam Halifesi olmak üzere yöneticiler tarafından dikkate alınması gerektiği hatırlatılmaktadır.¹⁷ İslam'da devlet yönetiminde bu anlayış olmasına rağmen daha sonra kurulan saltanat ile yönetilen İslam devletlerinde bu uygulamanın zaman zaman ihmal edildiği görülmüştür. Fakat genel itibarıyla değerlendirildiğinde İslam Devletlerinde ve özellikle Abbasiler Dönemi'nde halkın şikayetlerini dinlemek ve sorunlarını çözmek amacı taşıyan

¹³ Ekşi, *Dilekçe Hakkı...*, s. 11.

¹⁴ Armağan, *Dilekçe Hakkı...*, s. 9-10.

¹⁵ Anayurt, "1982 Anayasası...", s.100.

¹⁶ Mehmet Aykanat, *Osmanlı Hukukunda Dilekçe Hakkı*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2020, s. 61.

¹⁷ Kenan Özkan - Gökhan Gökgez, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası", *Belgi*, Sayı:8, 2014. s. 1089.

Divan-ı Mezalim, Divan-ı Âlâ, Divan-ı Saltanat, Divan-ı Adil, Divanü'r-rika gibi divanlar hep var olmuştur. Bunlardan Divanü'r-rika adlı divan hususiyle halifeye verilen dilekçeleri takip etmekle görevlendirilmiştir.¹⁸

Mısırdaki kurulan Tolunoğulları, İhşidiler, Fatimiler, Memlûklüler gibi devletler de mezalim divanı uygulamasını sürdürmüşlerdir. Aynı şekilde teşkilatlanma ve devlet yönetimi konusunda kendinden önceki devletleri örnek alan Karahanlılar, Gazneliler, Harzemşahlar ve Selçuklular Divan-ı Mezalim'e ayrı bir önem vermişlerdir. Büyük Selçuklularda devlet yönetimi ve eğitim başta olmak üzere çok önemli bir yere sahip olan vezir Nizâmülmülk "Siyasetname" adlı eserinin üçüncü bölümünde Divan-ı Mezalim ve halkın şikayetlerinin dinlenmesi konusu üzerinde durmuştur. Nizâmülmülk'e göre hükümdar haftada en az iki gün divanda tebaasından haksızlığa uğrayanların dertlerini doğrudan kendisi dinlemeli ve mazlumun hakkını zalimden alarak adaleti tesis ederek bunların sonuçlarını da katiplere yazdırmalıdır. Eğer hükümdar bu uygulamayı haftada iki gün yapmaya devam ederse bu haber yayılır ve zalimler korkuya kapılır ve haksızlık yapmaya cesaret edemezler.¹⁹

Nizamülmülk'ün ve eseri Siyasetname'nin Selçuklu devlet yönetimi ve hükümdarları üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Selçuklularda mezalim divanının ve halkın şikayetlerinin dinlenilmesinin ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Dilekçe Hakkı

Osmanlı Devleti'nde dilekçe hakkının gelişimini kuruluştan 1876 Anayasası'na kadar olan klasik dönem ve 1876 Anayasası sonrası dönem olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür.

Klasik Dönemde Dilekçe Hakkı

Osmanlı Devleti Dönemi'nde de kendinden önce hüküm süren Türk ve İslam devletlerindeki geleneğe uyulmuş ve vatandaşların herhangi bir konuda arzuhal verme hakkı doğal bir hak olarak görülmüştür. Divan-ı Hümayun başta olmak üzere Cuma Divanı, İkinci Divanı ve taşrada bulunan eyalet divanlarının başlıca görevleri

¹⁸ Aykanat, *Osmanlı Hukukunda...*, s. 61-62.

¹⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s. 17.

arasında halktan gelen arzuhalleri kabul etmek ve sorunları çözmek yer almıştır. Bunun yanında halk aynı zamanda padişah başta olmak üzere taşradakiler dahil bütün yöneticilere doğrudan arzuhal sunma hakkına sahipti.²⁰ Klasik dönem boyunca Osmanlı vatandaşları bu hakkı bireysel veya toplu olarak çok yaygın olarak kullanmışlardır. Arşivlerde bulunan “*şikâyet defterleri*” ve “*arz-ı mazharlar*” adı altında tutulan kayıtlar ile müftülük arşivlerinde “*marız*” adıyla tutulan kayıtlar Osmanlı Devleti’nde arzuhal mekanizmasının işleyişini göstermesi bakımından önemlidir.²¹

Bu dönemde dilek ve şikayetler için divana veya padişaha başvuruda kesin bir usul olmamakla birlikte İstanbul’da veya İstanbul’a yakın bölgelerde yaşayan vatandaşlar sözlü yahut yazılı olarak padişaha ve divana doğrudan başvurma hakkına sahiptiler. Sözlü olarak başvurma yolunu seçenler bizzat gelip divanda şikayetlerini anlatırlardı. Merkeze uzak bölgelerde yaşayan vatandaşlar ise şikâyet veya dileklerini bulundukları bölgeden sorumlu kadı vasıtasıyla mahkeme siciline kaydettirip yine kadı vasıtasıyla merkeze yollarlardı. Kadı ise merkezden gelecek karara göre gerekli muameleyi yapardı. Yazılı olarak yapılan başvurularda halk dilekçelerini genel olarak arzuhalci adı verilen kişilere yazdırmaktaydı. Arzuhalcilik mesleğini icra edenler güzel bir el yazısına sahip, güvenilir ve zamanın kanun ve nizamlarına hâkim olan kişilerdi.²²

Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler de dilekçe hakkını kullanma açısından herhangi bir ayrımcılığa veya kısıtlamaya maruz kalmamışlar ve bu haklarını serbestçe kullanabilmişlerdir. Yine Osmanlı sınırları içinde bulunan yabancı ülke vatandaşlarına ve diplomatik temsilcilere dilekçe hakkını kullanmaları hususunda yardımcı olunmuştur. Bu duruma örnek olarak divanda tercümanların bulundurulması gösterilebilir.²³

Meşrutiyet Dönemi’nde Dilekçe Hakkı

Klasik Dönem ile 1876 yılında başlayan Kanun-u Esasi dönemi arasında kalan Tanzimat Dönemi’nde ise Osmanlı vatandaşlarının dilekçe hakkı kullanımı çeşitli nizamnamelerle düzenlenmiştir. Bu nizamnamelerden bazıları tüm Osmanlı

²⁰ “Arzuhal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.III, 1991, s. 447-448.

²¹ Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1998, s. 33- 34.

²² Ekşi, *Dilekçe Hakkı...*, s.12-13.

²³ Aykanat, *Osmanlı Hukukunda...*, s. 111-115.

topraklarında yaşayanları kapsadığı halde, bazı nizamnameler ise bölgesel olarak düzenlenmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti'nde dilekçe hakkının anayasal bir hak olarak düzenlenmesi 1876 Anayasası ile olmuştur.²⁵ Bu Anayasanın 14. Maddesinde dilekçe hakkı şu şekilde düzenlenmiştir:

*“Tebaaı osmaniyeden bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin e’falinden iştikâye selahiyetleri vardır.”*²⁶

Bu madde ile vatandaşların şikâyetlerinin kabulü ve sorunlarının çözülmesi hem meclis hem de diğer yetkili makamlar için anayasal bir zaruret halini almıştır.²⁷ Her ne kadar 1876 öncesi dönemde vatandaşlar dilekçe hakkına sahip olsa da bu hakkın anayasal bir hak olarak korumaya alınması dilekçe hakkının ülkemizdeki gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kanun-u Esasi'nin 14. maddesine göre vatandaşların bireysel ya da toplu olarak dilekçe verme hakları vardır. Dilekçelerin konusuna ise herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Vatandaşlar şahsi meseleleri ile ilgili dilekçe verebilmenin yanında; kamuya ait meseleler ile kanuna aykırı uygulamalar hakkında da şikâyetle bulunabilirlerdi. Fakat bu hak verilen dilekçelerin yazılı olması kuralına bağlı kılınmıştır. Vatandaşlar o dönemde hem o dönemin yetkili makamlarına hem de Mebusan Meclisine ve Ayan Meclisine dilekçe verme hakkına sahipti. Her ne kadar bu maddede vatandaşları verilen dilekçelerin sonucunun dilekçe sahiplerine ne şekilde bildirileceği hakkında bir hüküm yoksa da bu durum Mebusan Meclisi içtüzüğünün 47. maddesi ve Ayan Meclisi içtüzüğünün 24.maddesi ile açıklığa kavuşturulmuştur.²⁸ Bu dönemde dilekçe komisyonunun çalışma usulleri ve görevleri ise Osmanlı Mebusan Meclisi içtüzüğünde yer alan "Encümenlerin Teşekkül ve Vazifeleri" başlığı altında düzenlenmiştir.²⁹

²⁴ Aykanat, *Osmanlı Hukukunda...*, s. 95.

²⁵ Armağan, *Dilekçe Hakkı...*, s. 33.

²⁶ A. Şeref Gözübüyük- Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 32.

²⁷ Kenan, *“Türk Kamu...”*, s. 60-61.

²⁸ Armağan, *Dilekçe Hakkı...*, s. 33-34.

²⁹ Ekşi, *Dilekçe Hakkı...*, s. 13.

1876 Anayasası'nın 52. Maddesi de dilekçe hakkını düzenleyen bir maddedir. Bu maddeye göre:

“Bir kimse şahsına müteallik dâvasından dolayı Meclisi Umuminin iki heyetinden birine arzuhal verdiği halde eğer evvela ait olduğu memurini devlete veyahut o memurların tabi bulundukları mercie müracaat etmediği tebeyyün ederse arzuhali reddolunur.”³⁰

Bu maddeden anlaşılabacağı üzere meclise sunulan şikâyet dilekçeleri adli veya idari makamların son kararlarına yönelik itiraz ya da doğrudan bu makamlar hakkındaki şikayetlerle ilgili olmalıdır. Meclise verilen bir dilekçenin kabul şartlarından biri de dilekçe sahibinin öncelikle şikâyet ya da sorunun muhatabı olan mercilere sıralı olarak başvurmuş olmasıdır.³¹ Kısaca meclis son kararların değerlendirildiği bir çeşit temyiz makamı vazifesini de ifa etmiştir.

İlk defa 1876 yılında yürürlüğe giren Kanunu Esasi'de 1909 ve 1914 yıllarında değişiklikler yapılmış olsa da dilekçe ile ilgili hükümler değişikliğe uğramamıştır. Bu dönemde Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi iç tüzüklerinin dilekçe hakkını düzenleyen maddeleri de değişikliğe uğramamış ve vatandaşlar her iki meclise de dilekçe vermeye devam etmişlerdir. Meclise verilen dilekçeler önce Dilekçe Komisyonu'nda okunur Komisyon dilekçeyi ilgili bakanlığa gönderir veya Meclis Genel Kurulu'na sunar ya da doğrudan reddederek dilekçe sahibine iade ederdi.³²

TBMM Dönemi'nde Dilekçe Hakkı

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını takip eden günlerde mecliste kurulan komisyonlar arasında İstida Encümeni (Dilekçe Komisyonu) de yer almış ve bu dönemde de TBMM'ye gelen dilekçeler görüşülüp karara bağlanmıştır.³³

Olağanüstü bir dönemde kabul edilen bir anayasa olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda dilekçe hakkına dair herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ayrıca bu dönemde Kanunu Esasi'nin dilekçe ile ilgili hükümleri geçerliliğini sürdürmüş ve vatandaşlar dilekçe haklarını kullanmaya devam etmişlerdir.³⁴

³⁰ Gözübüyük- Kili, *Türk Anayasa...*, s. 36.

³¹ Kenan, *“Türk Kamu Hukukunda...”*, s. 60.

³² Armağan, a.g.e, s.35.

³³ Kenan, a.g.t., s. 61.

³⁴ Anayurt, *“1982 Anayasası...”*, s. 101.

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dilekçe hakkını düzenleyen maddesi 82. Maddedir. Bu maddeye göre:

“Türkler gerek kendileri gerek kamu ile ilgili olarak olarak kavanin ve nizamata muhalif gördükleri hususatta merciine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine münferiden veya müçtemian ihbar ve şikâyetle bulunabilirler. Şahsa ait olarak vuku bulan müracaatın neticesi müstediye tahriren tebliğ olunmak mecburidir.”³⁵

Bu maddeye göre vatandaşlara daha önceki anayasal dönemlerde olduğu gibi toplu veya bireysel olarak meclise dilekçe verme hakkı tanınmıştır. Kişisel müracaatların sonucunun dilekçe sahibine yazılı olarak bildirilmesi zorunluluğu da bu madde ile 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Bu madde ile tanınan hak “Türkler” ibaresi ile sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına verilmiş gibi anlaşılrsa da Ali Fuat Başgil “Vatandaşların Büyük Millet Meclisi'ne Müracaat Hakları” başlıklı konuşmasında bu maddede geçen “Türkler” ibaresinin sınırlayıcı bir mahiyette olmadığını belirtmektedir. Başgil'e göre Türkiye Cumhuriyeti'nde ikamet eden veya geçici olarak kalan yabancıların hakları da Türkiye Cumhuriyeti yasaları ile koruma altına alınmıştır. Dilekçe hakkı da bu haklardan biri sayıldığı için yabancılar da dilekçe hakkına sahiptir.³⁶

1924 Anayasası ile meclise başvurmadan önce adli ve idari makamlara başvurma zorunluluğu kaldırılmış ve vatandaşlara doğrudan TBMM'ye başvurma hakkı verilmiştir.³⁷ Başgil'e göre bu hak ve TBMM'ye verilen her dilekçeye yazılı olarak cevap verilme zorunluluğu TBMM Arzuhal Encümeni'nin çalışma yükünü arttırıcı bir sebep olmuştur. Zira Başgil'in verdiği orana göre o yıllarda komisyona gelen müracaatların %80'i, doğrudan ilgili bakanlıklara veya makamlara yönlendirilmekteydi.³⁸

³⁵ Gözübüyük- Kili, *Türk Anayasa...*, s. 126-127.

³⁶ Ali Fuat Başgil, “Vatandaşların Büyük Millet Meclisine Müracaat Hakkı”, *Adliye Dergisi*, S. IV, 1944, s. 372-374.

³⁷ Başgil, a.g.m, s. 374-375.

³⁸ Başgil, a.g.m., s. 375.

Arzuhal Encümeninin Tarihi Gelişimi ve İşleyişi

Bu bölümde mevcut çalışmanın inceleme aralığı olan 1925-1931 arası dönemde TBMM Arzuhal Encümeni'nin çalışmaları incelenmeden önce bu encümenin tarih içindeki gelişimine bakmak faydalı olacaktır.

1876 Anayasası ile vatandaşlara dilekçe hakkı verilmiş fakat Meclise sunulan dilekçelerin hangi birimlerce ve nasıl değerlendirileceği gibi konular için ayrı bir kanun oluşturulmamıştır. Bunun yerine dilekçe verme ve verilen dilekçelerin değerlendirilme süreçleri “*Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi*” ve “*Heyet-i Ayan Nizamname-i Dahilisi*” adlı meclis içtüzükleri ile belirlenmiştir.³⁹

Meclis-i Mebusan içtüzüğünün sekizinci faslında “*Heyete Verilen Arzuhaller Beyanındadır*” başlığı altında meclise verilen arzuhallerin kaydı, sınıflandırılması, encümene havalesi, encümenin kararı, encümen kararlarının dilekçe sahiplerine iletilmesi ve haftalık karar cetvellerine kaydı gibi işlemlerin nasıl yapılacağı belirlenmiştir.⁴⁰ Meclis-i Ayan içtüzüğünde de meclise verilen dilekçelerin değerlendirilmesi ve Arzuhal Encümeni'nin görevlerini düzenleyen maddeler hemen hemen aynıdır.⁴¹ Daha sonraki yıllarda bu içtüzüklerde birtakım değişiklikler yapılmış olsa da meclise verilen dilekçeler ve arzuhal encümenleri ile ilgili maddeler varlığını korumuştur.⁴² Hatta 1920 yılında TBMM'nin açılışına müteakiben TBMM içtüzüğünde de bu maddeler değiştirilmeden kabul edilmiştir.⁴³

2 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen TBMM Dahili Nizamnamesinin 22. maddesinde kurulacak olan encümenler düzenlenmiştir.⁴⁴ Bu maddeye göre Arzuhal Encümeni 25 üye ve iki kâtipten oluşmaktaydı. Encümenin başkanlık divanını Encümen reisi ve bir kâtip oluşturmaktaydı. Bu içtüzüğün 50. ve 59. maddelerinde ise Encümenin çalışma usul ve esasları belirlenmiştir.⁴⁵

I.Dönem TBMM çalışmalara başladıktan sonraki dönemde Arzuhal Encümeninde değerlendirilen ve karara bağlanan dilekçelerin sonuçları “*TBMM İstida (Arzuhal) Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetveli*” başlığı ile bastırılır her cumartesi milletvekillerine dağıtılırdı.⁴⁶ Bu cetvelin adı 1929 yılına kadar “*TBMM*

³⁹ Ekşi, *Dilekçe Hakkı...*, s. 13.

⁴⁰ Servet Armağan, *Memleketimizde İçtüzükler*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972, s. 69-71.

⁴¹ Armağan, a.g.e., s. 96-97.

⁴² Armağan, a.g.e., s. 133-134, 187-189.

⁴³ Armağan, a.g.e., s. 207.

⁴⁴ Armağan, a.g.e., s. 222.

⁴⁵ Ekşi, a.g.e., s. 14.

⁴⁶ Ekşi, a.g.e., s. 14.

İstida Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetveli”, 1929 yılından 1945 yılına kadar “*TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli*”, 1945 yılından sonra ise “*TBMM Dilekçe Komisyonu Haftalık Karar Cetveli*” başlıkları ile basılmıştır.⁴⁷ Kasım 1925’ten Mayıs 1928’e kadar encümen kararları Osmanlıca olarak basılmıştır. 1928 yılında yeni Türk alfabesinin kabulü ile Encümen kararları yeni alfabe ile basılmaya başlamıştır.⁴⁸ Bu kararlar 4 cilt olarak toplanmıştır. Bu yıllar arasında encümende görüşülüp karara bağlanan dilekçe sayısı ise 1359 adettir.⁴⁹

TBMM’ye gelen arzuhallerin değerlendirilmeye alınması için bu arzuhallerde arzuhal sahibinin adı; varsa unvanı ve ikamet ettikleri adresin yazılı olması gerekmektedir. Eğer birden fazla kişi aynı arzuhale imza atmış ise bunlardan birinin yukarıdaki bilgileri vermiş olması yeterli sayılırdı. Gelen arzuhaller Meclis Başkanlığı tarafından Arzuhal Encümenine havale edilirdi.

Encümen, gelen arzuhallerden kesinleşmiş yargı kararlarına itiraz içerenler varsa ise bu arzuhaller için doğrudan ret kararı verir ve durum arzuhal sahibine izah edilirdi. Geri kalan arzuhaller için ilgili bakanlık veya kamu kurum ve kuruluşlarından ya konuyla alakalı bir inceleme yapılarak yazı veya görüş istenir ya da o bakanlıktan bir görevli Arzuhal Encümeni’ne gelerek şikâyet konusu ile ilgili açıklama yapardı. Zaman zaman arzuhaller değerlendirilirken ilgili bakan da encümende hazır bulunurdu. Örneğin 1926 yılında “Umum mavnacılar esnafı namına İnebolulu Kahramanoğlu Mehmet ve Çilemişoğlu Mehmet” imzasıyla encümene gelen arzuhalin değerlendirilmesi sırasında dönemin Ticaret Bakanı da toplantıda hazır bulunmuştur.⁵⁰ Arzuhaller ile ilgili değerlendirilme yapılırken bakanlıklardan gelen cevaplar dikkate alınırdı. Encümende alınan kararlara ise sadece milletvekilleri bir ay içinde itiraz etme hakkına sahipti.⁵¹

Arzuhal Encümeni Kararlarının Konulara ve Yıllara Göre Dağılımı

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetvelleri incelendiğinde vatandaşların taleplerinin özellikle bazı konularda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu konuların Tablo 1’de gösterildiği üzere askerî nitelikli,

⁴⁷ TBMM İstida Encümeni Haftalık Müfredat Cetveli, (Çevrimiçi), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2647>, (Erişim Tarihi: 05.07.2022).

⁴⁸ Ekşi, *Dilekçe Hakkı...*, s. 15.

⁴⁹ Ekşi, a.g.e., s. 14.

⁵⁰ “Haftalık Mukarrerat Cetveli”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arzuhal Encümeni*, Sayı:10, Karar No:97, 30 Kanunusani 1926, s. 7.

⁵¹ Ekşi, a.g.e., s. 15.

sosyal ve ekonomik nitelikli, adli ve idari nitelikli arzuahallerle ilgili kararlar olarak sınıflandırılması mümkündür.

Askerî nitelikli arzuahallerle ilgili kararlara bakıldığında Heyet-i Mahsusalar, Âli Karar Heyeti ve İstiklal madalyası başlıklarının öne çıktığı görülmüştür. Bu konularda en çok arzuhal veren kesimin askerî ve sivil bürokrasi mensupları ile Millî Mücadele'ye katılan ve yararlılık gösteren vatandaşların olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal ve ekonomik nitelikli arzuhallere bakıldığında eğitim-öğretim, vergiler, tarım, orman ve köy işleri gibi başlıkların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Eğitim-öğretim ile ilgili konularda taleplerini dile getiren arzuhal sahiplerinin öğretmenler, öğrenciler, öğrenci velileri, yaşadıkları yere okul açılmasını talep eden vatandaşlar olduğu görülmüştür. Vergilerle ilgili şikayetleri olan kesimin genellikle köylü, tüccar, esnaf ve sanayiciler olduğu tespit edilmiştir. Tarım, orman ve köy işleriyle ilgili arzuahaller genellikle köylüler, çiftçiler ve muhtarlar tarafından verilmiştir.

Adli ve idari nitelikli arzuhallere bakıldığında af ve adil yargılama, avukatlık ve baro, özlük hakları, mübadele ve iskâna dair sorunlar ön plana çıkmaktadır. Af ve adil yargılanma talebinin mahkumlar ve sivil halk tarafından verilen arzuahallerde sıklıkla yer aldığı görülmüştür. Avukatlık ve barolar ile ilgili şikayetler genellikle avukatlar ve dava vekilleri tarafından gündeme getirilmiştir. Emeklilik, maaş, tayin, terfi gibi özlük haklarını içeren arzuahallerin genellikle kamu görevlileri, emekliler, malûl gazi ve şehit yakınları tarafından verildiği görülmüştür. Son olarak ise iskân ve emval-i metruke ile ilgili sorunların genellikle mübadiller, muhacirler ve savaş ve işgaller sırasında mağdur olan vatandaşlar tarafından dile getirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 4. Arzuhal Encümeni kararlarında öne çıkan talep ve şikayet konuları ve arzuhallerin kimler tarafından verildiği

	Konulara göre arzuhaller	Veriliş amacına göre arzuhaller	Arzuhallerin kimler tarafından verildiği (statü, meslek)
Askeri Nitelikli Arzuhaller	Heyet-i Mahsusalar	Askerî Heyet-i Mahsusalar	Askerî ve sivil bürokrasi mensupları
		Mülkî Heyet-i Mahsusalar	
	Âli Karar Heyeti	Heyet-i Mahsusa kararlarının temyizi	Millî Mücadele’de yararlılık gösterenler
	İstiklal Madalyası	Madalya ve ödül talebi	
Sosyal ve Ekonomik Nitelikli Arzuhaller	Eğitim- Öğretim	Mektep açılması talebi	Öğretmenler, öğrenciler, veliler, vatandaşlar
		Öğretmenlerin şikayetleri (Maaş artışı, tayin vb.)	
		Öğrencilerin şikayetleri (Okula kayıt veya kayıt silinmesi, askerlik tecili, yurtdışına gönderilen öğrenciler vb.)	
	Vergiler	Aşar	Köylü, tüccar, esnaf, sanayici
		Ağnam	
		Kazanç	
		Yol	
		İstihlak, Muamele	
		Gümrük	
		Harp Kazançları	
	Tarım, Orman ve Köy İşleriyle İlgili Arzuhaller	Tütün ziraatı ve satışı	Tarımsal kesim (köylü, çiftçi, muhtar)
		Ziraat Bankası (borçların ertelenmesi)	
		Orman (ormanlardan yararlanma)	
Adli ve İdari Nitelikli Arzuhaller	Af ve Adil Yargılama	Hakimlerden şikayet (haksız kararlar, tarafsızlık)	Mahkumlar, sivil halk
		Af talebi, nakil talebi ve hapishane koşullarından şikayet	
		Kolluk tarafından kötü muamele	
	Avukatlık	Barodan çıkarılma	Avukatlar, dava vekilleri
		Baroya kayıt	
		Ruhsat alamama	
	Özlük Hakları	Emeklilik	Kamu görevlileri, emekliler, malûl gazi ve şehit yakınları
		Harcırah	
		Tayin ve terfi	
		Maaş talebi ve artışı	
	Mübadele ve iskân	Mübadillerin, muhacirlerin ve mültecilerin iskânı	Mübadiller, muhacirler, mülteciler, savaş ve işgaller sırasında mağdur olan vatandaşlar
		Emval-i metrukeden yararlanma talebi	

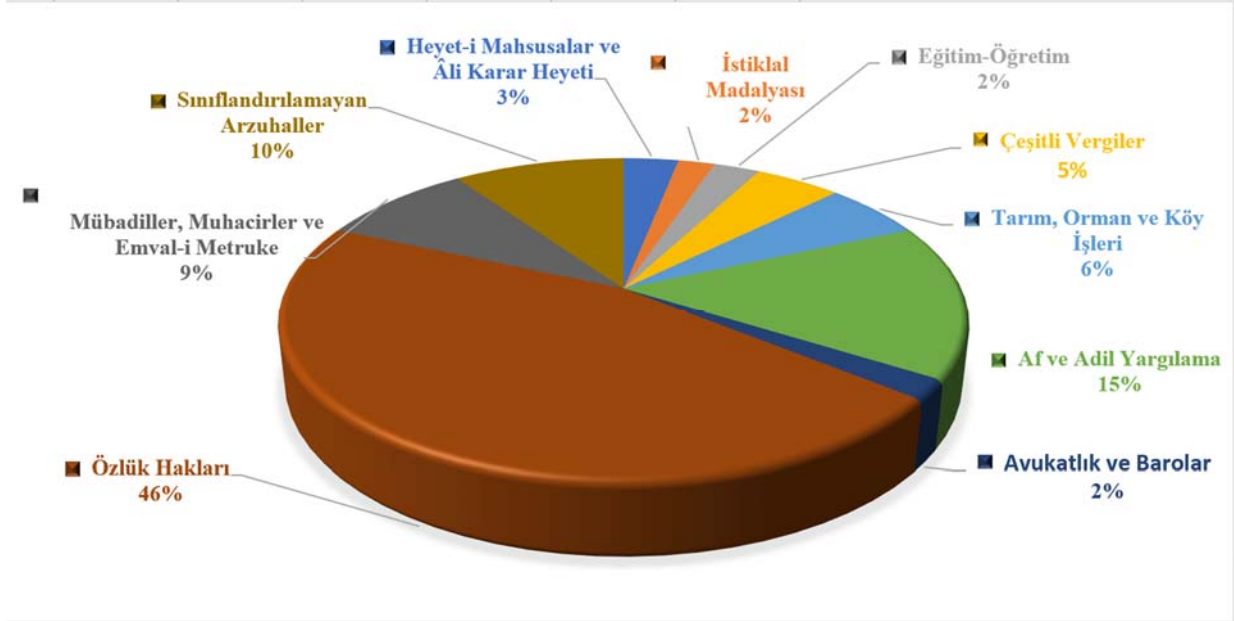
1925-1931 yılları arasında Arzuhal Encümeni tarafından karara bağlanan arzuhal sayısı toplam 2675 adettir. Tablo 2’de konulara ve yıllara göre sayısal dağılımı verilen Arzuhal Encümeni kararlarına bakıldığında en az arzuhal verilen yılın 69 arzuhal ile 1925, en fazla arzuhal verilen yılın ise 693 arzuhal ile 1929 yılı olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın kapsamını oluşturan 6 yıllık dönemde en fazla Encümen kararının 1926 adet ile adli ve idari nitelikli arzuhaller hakkında verildiği tespit edilmiştir. Adli ve idari nitelikli arzuhal sayısının diğer arzuhal konularına göre fazla olmasındaki en önemli neden bu başlık altında yer alan özlük haklarıyla ilgili talep ve şikayetlerin çok fazla olmasıdır. Bu durum, arzuhallerin büyük bir çoğunluğunun askerî, sivil kamu görevlileri ve emekliler tarafından verilmesinin bir sonucudur.

Tablo 3’te yer alan Arzuhal Encümeni kararlarının yüzdeler dağılımı göz önüne alındığında %46’lık oranla özlük hakları ile ilgili talep ve şikayetlerin toplam arzuhallerin neredeyse yarısını oluşturduğu görülmektedir. Toplam arzuhaller içinde en küçük dilime sahip konu başlıklarının ise %2’lik oranlarla istiklal madalyası, eğitim-öğretim, avukatlar ve barolar ile ilgili olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Arzuhal Encümeni kararlarının konulara ve yıllara göre dağılımı

		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	Toplam	
ASKERÎ NİTELİKLİ ARZUHALLER	Heyet-i Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti	2	18	24	0	12	19	8	83	138
	İstiklal Madalyası	0	1	4	24	11	15	0	55	
SOSYAL VE EKONOMİK NİTELİKLİ ARZUHALLER	Eğitim-Öğretim	1	10	6	13	24	14	2	70	352
	Çeşitli Vergiler	4	17	15	25	31	34	4	130	
	Tarım, Orman ve Köy İşleri	0	6	8	32	56	27	23	152	
ADLİ VE İDARİ NİTELİKLİ ARZUHALLER	Af ve Adil Yargılama	12	55	37	93	108	92	20	417	1926
	Avukatlık ve Barolar	0	15	6	11	9	9	3	53	
	Özlük Hakları	35	168	107	190	281	296	147	1224	
	Mübadiller, Muhacirler ve Emval-i Metruke	4	22	15	48	82	53	8	232	
DİĞER	Sınıflandırılmayan Arzuhaller	11	26	24	47	79	51	21	259	259
	Toplam Arzuhal	69	338	246	483	693	610	236	2675	2675

Tablo 3. Arzuhal Encümeni kararlarının konulara göre yüzdelik dağılımı

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERÎ NİTELİKLİ ARZUHALLER

1.1. Heyet-i Mahsusalar ile İlgili Arzuhaller

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra iktidarı bırakmak zorunda kalan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yerine bir önceki dönemde muhalif olan kadrolar yönetimi devralmaya talip oldular. İttihat ve Terakkî Dönemi'nde görevden uzaklaştırılmış olan askerî ve sivil bürokrasi mensupları da yeni yönetimde görev almaya başladılar. Bu dönemde İstanbul'da iş başına gelen hükûmetler ise başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere İtilaf devletlerinin işgallerine karşı çıkanları İttihatçılık ile suçladılar. Bu durumun neticesi olarak Anadolu'da Millî Mücadele geliştikçe ve özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Ankara ve İstanbul Hükûmetleri arasında her alanda çetin bir mücadele başladı. Bu mücadele alanlarının başında askerî ve sivil bürokrasinin kontrolü gelmekteydi.⁵²

Henüz Millî Mücadele devam ederken dahi Ankara Hükûmeti hem askerî hem de sivil bürokraside istihdam edeceği memurlar için, millî çıkarlara hizmet etmiş olma ve Millî Mücadele'ye karşı olan hareketler içinde bulunmamış olma gibi kriterler aramaktaydı.⁵³ Bu kriterlerin Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra ve yeni kurulan devletin yönetim ve bürokrasi kadroları yeniden oluşturulurken her zamankinden daha önemli hale geleceği gayet aşikardı.

İstanbul, TBMM Hükûmeti kontrolüne geçtikten sonra burada bulunan bürokrasi hakkında ne tür muamele yapılacağı hakkında henüz kesin bir kural veya kanun mevcut değildi. Bu durum İstanbul'da veya yurdun çeşitli bölgelerinde vazifelerine devam etmek isteyen veya yeni görev bekleyen askerî ve sivil bürokrasinin istihdamında karışıklığa ve çeşitli tartışmalara neden oluyordu. Bu

⁵² Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.5. Ayrıca bkz.: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele II*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 104.

⁵³ Mete Tunçay, "Heyeti Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması", *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*, Haz. Cemil Koçak, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 45.

karışıklığı engellemek için belli bir süre geçici çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Bu çözümlerden biri de bir görevine devam edebilmesi ve memurun maaş alabilmesi için yetkili makamlardan cevaz-ı istihdam kararı⁵⁴ alması gerekliliğidir. Yapılan araştırmalar sonucunda Millî Mücadele aleyhinde faaliyette bulunduğu anlaşılanlar cevaz-ı istihdam kararı alamamaktaydı. Bunun yanında askerî bürokraside geçmişe dönük araştırmalar daha titiz bir şekilde yapılmış ve Millî Mücadele aleyhinde faaliyetlerde bulunanlar kurulan Divan-ı Harplerde yargılanıp idam da dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Fakat bu uygulamalar da bu konudaki tartışmalara son vermemiş ve meselenin daha kapsamlı ele alınması Lozan Barış Antlaşması sonrasına bırakılmıştır.⁵⁵

23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Lozan Antlaşması'nın⁵⁶ ek protokollerinden biri bu meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir. “*Affi Umumiye Müteallik Beyanname ve Protokol*” başlığı taşıyan bu protokole göre:

*“Türkiye’de ikamet eden veya ikamet etmiş olan hiçbir kimse ve müteakabilen Yunanistan’da ikamet eden veya etmiş olan hiçbir kimse 1 Ağustos 1914 ve 20 Teşrinisani 1922 tarihleri beyninde askerî veya siyasî tarz-ı hareketinden veyahut bugünkü tarihli Sulh Muahedenamesine vaz’ı imza eden bir ecnebi devlete veya tebaasına herhangi bir muavenette bulunmasından dolayı hiçbir vesile ile Türkiye’de ve müteakabilen Yunanistan’da iz’âç veya tazip edilemeyecektir.”*⁵⁷

Bu maddenin bir gereği olarak 16 Nisan 1924 tarihinde TBMM’de “*Aff-ı Umumi Kanunu*” kabul edilmiştir.⁵⁸ Bu kanuna göre 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 arasında işlenmiş suçlar affedilmiştir. Bu suçlara politik ve askerî olanlar da dahildir. Bu genel afftan Lozan Antlaşması’nı imzalayan taraf devletlerin Türkiye sınırları içinde bulunan vatandaşları ve anlaşma gereği Türkiye’den ayrılan yerlerde yaşayanlar yararlanabileceklerdi. Ayrıca genel mahkemeler, divan-ı harpler ile İstiklal Mahkemeleri tarafından suçlu bulunanlar veya hala yargılamaları devam

⁵⁴ Veysel Aparı, “Cevaz-ı İstihdam Kararı”, *T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü*, (Çevrimiçi) <https://sozluk.adalet.gov.tr/K/Veysel%20APARI?Sayfa=7>, (Erişim Tarihi: 25.07.2022).

⁵⁵ Özkan, *II. Meşrutiyet’te...*, s.351-352.

⁵⁶ Düstur, Üçüncü Tertip, C. V, s. 13-139.

⁵⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, C. V, s.224-230

⁵⁸ “Affi Umumi Kanunu”, *TBMMZC*, D.II, İ.S. II, C VIII/I, s. 782.

edenler de af kapsamına alınmışlardır. Bu kanuna göre aftan yararlanmayacak olan tek grup “Yüzellikler” adı verilen gruptur.⁵⁹

Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra kabul edilen; hem 26 Aralık 1923 Affi⁶⁰ hem de 16 Nisan 1924 Affi⁶¹ ile Millî Mücadele sırasında ve öncesinde işlenen suçların birçoğunun affedilmesi sonucunda yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi ile geçmişin üzerine adeta bir sünger çekilip yeni bir sayfa açılacağı izlenimi verilmiştir. Fakat askerî ve sivil bürokrasinin yeniden yapılandırılması konusunda durum bundan farklı bir hal almıştır.⁶²

Bir yandan yukarıda bahsedildiği üzere Lozan Antlaşması gereği genel bir af kanunu çıkarılması zaruri iken bir yandan da Cemil Koçak’ın da vurguladığı Lozan sonrası barış dönemine girildiği için ordu savaş zamanındaki geniş kadrosunu daraltmak durumundaydı. Dönemin mali sorunları ve bütçe yetersizliği bu daralmanın bir an önce hayata geçirilmesini zaruri kılıyordu. Bu amaçla Lozan Antlaşması’nın TBMM tarafından onaylanmasından yaklaşık bir ay gibi kısa bir süre sonra mecliste yeni yasa tasarısının tartışmaları başlamıştı.⁶³ Mecliste yapılan tartışmaların ana meselesi yeni çıkarılacak kanunun Lozan’da imzalanan protokol ve genel af ile çelişip çelişmediğiydi. Zira yeni kanun tasarısı ile Millî Mücadele Dönemi’nde millî çıkarılara karşı hareket etmiş olanlara görev vermeme, görevde olanları görevden alma ve emekliye sevk etme, hatta bazı durumlarda kazanılmış emeklilik haklarını bile ellerinden alma gibi tedbirler üzerinde duruluyordu. Mecliste yapılan tartışmalarda Hakkı Tarık (Us) Bey bu tür tedbirlerin Lozan’daki protokol ve genel af ile çelişeceğini savunuyordu. Ona karşı olarak Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey ise bu işlemlerin ceza niteliği taşımadığını, dolayısıyla ortada bir çelişki bulunmadığını savunuyordu. Mete Tunçay’a göre bu konuda Recep (Peker) Bey’in yorumu kabul edilebilir olsa da alınan tedbirlerin Lozan’daki protokol ile çeliştiği açıktır.

⁵⁹ Cahide Sınmaz Sönmez, “Atatürk Dönemi Af Yasaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> (Erişim Tarihi: 28.07.2022). Adı geçen grup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şaduman Halıcı, “Yüzellikler”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yuzellikler/> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

⁶⁰ “391 Sayılı Affi Umumi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.179.

⁶¹ “487 Sayılı Affi Umumi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.350.

⁶² Cahide Sınmaz Sönmez, “Atatürk Dönemi Af Yasaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

⁶³ Cemil Koçak, *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 17-18.

1.1.1. Askerî Heyet-i Mahsusaların Kuruluşu

1923 yılına gelindiğinde Millî Mücadele'ye katılmayan veya Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'den ayrılan bölgelerde kaldıkları için İstanbul Hükûmeti tarafından kaydı silinen subaylar hakkında ne tür bir muamele yapılacağı henüz belli değildi. Bu nedenle Müdafaa-i Millîye Vekâleti, bu mevzuda acil bir karara ihtiyaç olduğunu 17 Mart 1923 tarihinde İcra Vekilleri Riyaseti'ne bildirmişti. Bundan kısa bir süre sonra çalışmalara başlayan İcra Vekilleri Heyeti konu ile ilgili bir taslak hazırlayarak meclise göndermişti. Mecliste Müdafaa-i Millîye Encümeninde görüşülerek son hali verilen taslak 20 Eylül 1920 tarihinde TBMM Genel Kurulu'na geldi.⁶⁴ Meclise sunulan mazbata üzerinde yapılan uzun ve şiddetli tartışmaların ardından⁶⁵ altı madde olarak sunulan mazbataya üç madde daha eklenerek dokuz madde şeklinde 25 Eylül 1923 tarihinde yapılan oylama ile kanunlaşmıştır.⁶⁶ Aslında mazbatada yapılan değişiklikler ile kanun 24 Eylül tarihinde yapılan gizli oturumda kabul edilmişti.⁶⁷ Burada Cemil Koçak'ın da üzerinde durduğu üzere dikkati çeken konu ilk Heyet-i Mahsusanın kurulmasına yönelik olan bu yasa tasarısının herhangi bir gerekçe olmadan gizli celselerde görüşülmesidir. Ayrıca tasarı olağan işleyişe aykırı olarak genel kurulda bir kez tartışılmış ve oylanmıştır. Normalde tasarıların üzerinde genel kurulda iki defa tartışılır ve iki kez oylama yapılırdı.⁶⁸

25 Eylül 1923 tarihli ve 347 numaralı “Mücâdele-i Millîye'ye İştirâk Etmeyen ve Hudûd-ı Millî Haricinde Kalan Erkân, Ümera, Zâbitan ve Memurîn ve Mensubîn-i Askerîye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidâl-i Millîye İştirâk Edenlerin Tekaüd Müddetlerinin Sûret-i Hesabını Nâtik Kanun” adlı kanunun ilk maddesine göre askerî bürokrasi ile ilgili incelemeler için bir Heyet-i Mahsusa kurulması gerekiyordu. ⁶⁹ Bu heyetin nerede ve ne zaman kurulduğu herhangi bir kaynakta açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen Asaf Özkan'nın çeşitli kaynaklardan derlediği bilgilere göre ilk Heyet-i Mahsusa 3 Ekim 1923 tarihinde kurulmuş ve 27 Ekim tarihinde de Bursa'da çalışmaya başlamıştır.

⁶⁴ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 354-355

⁶⁵ TBMMGCZ, D II, İ.S. III, C.IV, (20.09.1923), s. 235-258.

TBMMGZC, D.II, İ.S.III, C.IV, (22.09.1923), s. 260-281.

TBMMGZC, D.II, İ.S.III, C.IV, (24.09.1923), s. 284-312.

⁶⁶ TBMMGZC, D.II, İ.S.III, C.II, (25.09.1923), s. 238-242.

⁶⁷ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 363-365.

⁶⁸ Koçak, *Belgelerle Heyet-i...*, s. 17

⁶⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.I, C.II, (25.09.1923), s. 241-242.

Müdafa-i Millîye Vekâleti de Heyet-i Mahsusanın çalışma usullerini düzenleyen bir talimatname hazırlamıştır. Bu talimatnameye göre heyet Millî Mücadele'ye iştirak etmeyen subaylar hakkında çıkarılan kanunun birinci ve ikinci maddelerinin uygulanmasından sorumludur. Bunun yanında Heyet-i Mahsusaya özel çok geniş yetkiler de verilmiştir. Örneğin heyet istediği makamlarla yazışma, istediği kişileri sorgulama; hatta gerektiği zaman sanıkları tutuklu yargılama yetkisine sahipti. Heyet yaptığı yargılamaların sonucunu ise Müdafa-i Millîye Vekâleti'ne bildirmek mecburiyetindeydi.⁷⁰

Bundan sonraki bölümde Askerî Heyet-i Mahsusanın yaptığı yargılama faaliyetleri ve bunların sonuçlarından bahsetmek gerekse de buna geçmeden önce Mülkî Heyet-i Mahsusaların kuruluş sürecine bakmak daha faydalı olacaktır.

1.1.2. Mülkî Heyet-i Mahsusaların Kuruluşu

Askerî Heyet-i Mahsusalar hakkındaki kanunun yasalaştığı sıralarda benzer durumda olan mülkî bürokrasinin de durumuna çözüm bulunması için TBMM'ye bir Temenni Takriri verilmişti.⁷¹ Zira İstanbul bürokrasisinden ve memleketin diğer yerlerinden gelen memurlar için tekrar göreve dönmeleri için cevaz-ı istihdam kararı almış olma şartı bulunsa da bu kuralın uygulanması sırasında birtakım sorunlar meydana geliyordu. Bunun yanında Millî Mücadele'ye destek vermemiş bazı memurların emeklilik ve maaş konusundaki haklarının devam edip etmeyeceği meselesi zaman zaman Dahiliye Vekâleti ile Maliye Vekâleti arasında görüş ayrılıklarının doğmasına sebep olmaktaydı.⁷²

Yukarıdaki sebeplerden dolayı bu konunun çözümü adına İcra Vekilleri Heyeti tarafından üç maddelik bir tasarı hazırlanmış ve TBMM'ye gönderilmiştir. TBMM bu tasarıyı Dahiliye Encümenine göndermiştir. Tasarı encümene geldikten yaklaşık sekiz ay sonra sekiz maddelik bir kanun teklifi haline getirilerek TBMM başkanlığına sunulmuştur. Ayrıca teklife hükûmetin verdiği üç maddelik orijinal tasarıda bulunmayan bir Heyet-i Mahsusa kurulmasına yönelik bir madde eklenmiştir. Teklif, 27 Aralık 1924 tarihinde genel kurul gündemine alınmış ve teklif üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Buradaki tartışmaların ana aktörleri daha önceki Askerî Heyet-i Mahsusaların kurulmasına ilişkin kanunda olduğu gibi Giresun

⁷⁰ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s.374-376.

⁷¹ Özkan, a.g.e., s.420.

⁷² Özkan, a.g.e., 416-420.

Mebusu Hakkı Tarık (Us) Bey ve Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey'dir. Hakkı Tarık (Us) Bey teklifin maddelerini eleştirmiş, Dâhiliye Vekili de bu eleştirilere cevap vermiştir. Yapılan uzun tartışmalar neticesinde Hakkı Tarık Bey'in teklifin encümene geri yollanıp, yeniden düzenlenmesine yönelik önerisi genel kurulda kabul edilmiş ve öneri Adliye ve Dahiliye Encümenlerine geri gönderilmiştir.⁷³ Burada dikkati çeken bir nokta olarak askerlerle ilgili olan kanun teklifinin meclis genel kurulunda görüşülmesi gizli celse şeklinde yapılırken; mülkî memurlarla ilgili kanun hakkındaki görüşmelerin açık celse şeklinde yapılmış olmasıdır.

Kanun teklifinin TBMM genel kuruluna sunulduğu tarihten yaklaşık bir buçuk yıl sonra Adliye ve Dahiliye Encümenlerinin ortak çalışması yeniden hazırlanan kanun teklifi 26 Mayıs 1926'da "Mücadele-i Millîye'ye İştirak Etmeyen Memurîn Hakkında Kanun" adıyla TBMM'de kabul edilerek yasalaşmıştır.⁷⁴

Sinop Mebusu Recep Zühtü'nün "Heyet-i Mahsusanın, kanunun yayınlanmasından en fazla yirmi gün içinde kurulması gerektiğinin bildirilmesi" hakkındaki önerisi kabul edilmiştir.⁷⁵ Tunçay'a göre bunu sebebi, sivil bürokrasi hakkındaki bu kanunun bir hayli gecikmiş olduğunun düşünülmesi olabilirdi.⁷⁶

1.1.3. Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusa Kanunlarının Karşılaştırılması

Askerî Heyet-i Mahsusalar ile Mülkî Heyet-i Mahsusaların oluşturulması ve çalışma usulleri arasında birtakım benzerliklerin bulunmasının yanında bazı önemli farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıkların başında Askerî Heyet-i Mahsusaların çalışma süresi hakkında herhangi bir sınırlayıcı kaide mevcut değilken; Mülkî Heyet-i Mahsusaların kuruluşundan itibaren bir yıl içinde çalışmalarını bitirme zorunluluğu vardır. Ayrıca yetki bakımından Askerî Heyet-i Mahsusa yargıladığı askerlerin emeklilik haklarını bile ellerinden alabilirken; Mülkî Heyet-i Mahsusa yalnızca ilgili kanunun dördüncü maddesinde belirtilen niteliklere sahip kişilerin işine son verilmesi durumunda emeklilik haklarından mahrumiyet kararı verebilmekteydi. Askerî Heyet savunma almaya ihtiyaç duymadan doğrudan dosya üzerinden karar verebiliyorken; Mülkî Heyet şayet yargılanan kişiler talep ederse savunma almak

⁷³ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 420-424. Mecliste yapılan tartışmalar için bkz.: TBMMZC, D.II, İ.S.II, C.II, s.266-277.

⁷⁴ Özkan, a.g.e., s.424.

Kanunlar Dergisi, C.IV, (14.06.1926), s.754-755.

Mecliste yapılan tartışmalar için bkz. TBMMZC, D.II, İ.S.III, C. XXV, s.533-557.

⁷⁵ TBMMZC, D.II, İ.S.III, C.XXV, s. 557.

⁷⁶ Tunçay, "Heyet-i Mahsusalar...", s. 52.

zorundaydı. Bu da bu iki kanun arasındaki en önemli farklılıklardan biri olarak görülebilir.⁷⁷

1.1.4. Âli Karar Heyetinin Kurulması

Hem Askerî Heyet-i Mahsusaların hem de Mülkî Heyet-i Mahsusaların kurulup faaliyetlerine başlamalarından itibaren verdiği kararlar sürekli bir tartışma konusu olmuş ve bu heyetlerin verdiği kararlara yönelik itirazlar gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Fakat bu heyetlerin kurulmasına dayanak olan kanunlara göre bu heyetlerin verdiği kararlar kesin olarak kabul edilmiş ve herhangi bir temyiz heyeti veya makamı tesis edilmemişti. Bu kararlara karşı belirli bir temyiz makamı olmayınca Heyet-i Mahsusaların haklarında verdiği kararlar neticesinde mağdur olduklarını iddia edenler başta bu kararları veren Heyet-i Mahsusalar olmak üzere TBMM, Başvekâlet, Müdafaa-i Millîye Vekâleti gibi kurumlara itirazda bulunmuşlardır. Bu itirazların çoğu yetkisizlik sebebiyle geri çevrilmesine rağmen bazen de Heyet-i Mahsusa kararlarının değiştirildiği olmaktaydı. Bu durumda da doğal olarak bir yetki aşımı veya yetki karmaşası tartışmaları ortaya çıkmaktaydı.⁷⁸

Mete Tunçay’a göre Heyet-i Mahsusaların verdiği kararlara yapılan itirazların haklı olabileceği düşünülmüş ki; 21 Mayıs 1928 yılında Âli Karar Heyeti hakkında kanun çıkarılmıştır.⁷⁹ Kanunun dördüncü maddesine göre:

*“ Âli Karar Heyeti vazifeye başladığı tarihten itibaren üç ay zarfında birinci madde mûcibince haklarında karar verilenler tarafından, vefat etmişlerse veresei taraflarından vaki olacak müracaatları kabul eder. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir müracaat kabul olunmaz. Müracaat müddeti dâhil olduğu halde heyetin azami bir buçuk sene zarfında ikmal-i vazife eylemesi şarttır.”*⁸⁰

Kurulan heyet 18 Haziran 1928 ile 14 Aralık 1929 arasında vazife yapmıştır. Normalde yasa gereği ilk üç ay sadece başvuruları toplayacak olan Âli Karar Heyeti uygulamada farklı bir yol izlemiş, ilk üç ayda bir yandan başvuruları kabul ederken

⁷⁷ Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar...”, s. 54.

⁷⁸ Özkan, *II. Meşrutîyet’ten...*, s. 455-457.

⁷⁹ Tunçay, a.g.e., s. 57. Kanunun tam metni için bkz.: “Âli Karar Heyeti Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.VI, 28.05.1928, s.261-262.

⁸⁰ “Âli Karar Heyeti Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi* C.VI, (28.05.1928), s. 261-262.

bir yandan da yapılan başvurulardan bazılarını görüşüp karara bağlamıştır.⁸¹ Fakat Âli Karar Heyeti bir buçuk yıllık çalışma süresi içinde yapılan bütün başvuruları sonuçlandıramamış ve dolayısıyla sorun tam olarak çözülememiştir. 1933 yılına gelindiğinde Âli Karar Heyeti'nden kalan başvuruların sonuca ulaştırılması için Devlet Şurası (Danıştay) Mülkiye Dairesi görevlendirilmiştir.⁸² Bu daireye başvuruları sonuçlandırmak için altı ay müddet tanınmıştır.⁸³ 1933 yılında alınan bu karardan sonra da Heyet-i Mahsusa kararlarına itirazlar devam etmiştir. Mesela bazı kişiler haklarında verilen kararların kendilerine tebliğ edilmediğinden, bu karara dair itirazlarını gereken süre içinde Âli Karar Heyetine ulaştıramadıklarını bildirmişlerdir.⁸⁴ Bu sorunun kökten çözümü için 29 Haziran 1938 yılında çıkarılan 3527 numaralı Af Kanunu'nda şöyle bir madde yer almıştır:

“Üçüncü Madde — 25 Eylül 1339 [1923] tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyeti Mahsusalarca haklarında bir daha devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilen eşhasın ve 24 Mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla Ali Karar Heyeti ve 26 Teşrini Evvel [Ekim] 1933 tarih ve 2330 sayılı kanunun 1. ve 2. maddesi mucibince Devlet Şurası Mülkiye Dairesi taraflarından tetkik ve tasdik edilenler de dahil olmak üzere verilmiş olan kararlar ref edilmiştir.

Ancak bu suretle haklarındaki kararlar ref edilmiş olanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren iki sene müddetle maaşlı memur olarak istihdam edilemezler.”⁸⁵

Bu maddede dikkati çeken en önemli noktalardan biri maddenin sonunda yer alan, Heyet-i Mahsusalarca haklarındaki kararlar refedilenlerin kanunun yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak iki yıl boyunca memur olarak işe başlamalarının yasaklanmış olmasıdır.⁸⁶ Bu da bize göstermektedir ki aradan geçen birçok yıla rağmen devlet bu kişilere hala tam olarak güvenmemektedir.

⁸¹ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 464-465.

⁸² Koçak, *Belgelerle Heyet-i...*, s. 43.

⁸³ “Af Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.XII, s. 1058.

⁸⁴ Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar...”, s. 66.

⁸⁵ Tunçay, a.g.e., s. 66-67. Bkz.: “Af Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C. XVIII, s. 1151.

⁸⁶ Koçak, a.g.e., s. 66-67.

Cemil Koçak'ın belirttiğine göre sorun 1938 yılındaki af yasası ile çözülmüş gibi görünse de Heyet-i Mahsusaların verdiği kararlar 1950'li yıllara gelindiğinde dahi tartışılmaya devam etmektedir.⁸⁷

1.1.5. Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar ile Âli Karar Heyetinin Kararları ve Bu Kararlara Yapılan İtirazlar

25 Eylül 1923 tarihli ve 347 numaralı kanunla kurulan Askerî Heyet-i Mahsusa bu kanunun birinci ve ikinci maddelerini uygulamak ile vazifelendirilmişti. Bu kanunun birinci maddesine göre İstanbul veya kurtarılmış vilayetler ile Türkiye dışında kalan yerlerde bulunan emekli veya muvazzaf bütün askerî bürokrasi mensuplarından Millî Mücadele aleyhinde çalışmış örgütlere katılanlar ile bu örgütlere yardım edenler; veyahut ferdi olarak Millî Mücadele aleyhinde faaliyette bulundukları tespit edilenler bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere askerlikle ilişkileri kesilir. İkinci maddeye göre de Millî orduya resmen davet edilip de bu davete icabet etmeyen ordu mensuplarının askerlikle ilişkileri kesilecekti. Bu iki madde arasında temel fark, birinci madde kapsamında askerlikle ilişkisi kesilenler bir daha devlet hizmetinde görev alamazken; ikinci maddeye göre ilişkisi kesilenler hakkında böyle bir kısıtlama olmamasıdır.⁸⁸ Ayrıca Mete Tunçay'ın belirttiğine göre kanun metninde geçen “*nispeti askerîyeleri kat olunur*” ifadesi askerlikle ilişkisi kesilen kişileri emeklilik hakkından da mahrum bırakmayı ifade ediyordu.⁸⁹

Askerî Heyet-i Mahsusaların kaç kişiyi yargıladığı hakkında kesin sayısal bilgilere sahip olmasak da⁹⁰ Asaf Özkan bu konu üzerine yaptığı doktora tezinde Cumhuriyet Arşivi, Resmî Gazete ve Millî Müdafaa Vekili Kazım (Karabekir) Paşa'nın konu hakkında TBMM'de verdiği bilgilerden yola çıkarak kanunun 1. ve 2. maddelerine göre askerlikle ilişkisi kesilenler hakkında bazı sayılara ulaşmıştır. Buna göre kanunun 1. maddesi gereği askerlikle ilişkisi kesilen kişi sayısı 301; kanunun 2. maddesi gereği askerlikle ilişkisi kesilen kişi sayısı 178'dir.⁹¹

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Âli Karar Heyeti oluşturulana kadar hem Askerî Heyet-i Mahsusa hem de Mülkî Heyet-i Mahsusa kararlarını temyiz için herhangi bir makam oluşturulmamıştı. Bu nedenle heyetin kararlarına itiraz edenler

⁸⁷ Koçak, *Belgelerle Heyet-i...*, s.43.

⁸⁸ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 376-377.

⁸⁹ Tunçay, “Heyet-i Mahsusalar...”, s.50.

⁹⁰ Tunçay, a.g.e., s.54.

⁹¹ Özkan, *II. Meşrutiyet'ten...*, s. 392-393.

Başvekâlet, Cumhurbaşkanlığı, Millî Müdafaa Vekâleti başta olmak üzere çeşitli bakanlıklara ve TBMM gibi kurumlara başvurmaktaydılar. Âli Karar Heyeti kararları ve bu kararlara yapılan itirazların takip edilebileceği en önemli kaynaklardan biri Cumhuriyet Arşividir. Bu arşivde Âli Karar Heyeti kararlarıyla ilgili çok sayıda belge mevcuttur. Örneğin 29.05.1929 tarihli belgeye göre 20 Mart 1927 tarihinde Heyet-i Mahsusa tarafından Emet Müftüsü Osman Efendi hakkında verilen karar Âli Karar Heyeti tarafından bozulmuştur. Kararın bozulma gerekçesi Osman Efendi'nin Yunanlılar lehinde propaganda yaptığı, Vahdettin'in kurduğu Teali-i İslam Cemiyeti Başkanlığı'nda bulunduğu yolundaki iddiaların Âli Karar Heyeti nezdinde doğrulanamamış olmasıdır.⁹² Arşivde yer alan bir başka Âli Karar Heyeti kararı ise Bursa Heyet-i Mahsusası tarafından emekliliği iptal edilen, Yüzbaşı Salih hakkındadır. Bu kararda Heyet-i Mahsusanın Yüzbaşı Salih hakkında verdiği karar onaylanmıştır.⁹³ Arşivdeki belgeler arasında Âli Karar Heyeti tarafından onaylanan ya da bozulan kararların yanı sıra Âli Karar Heyeti'nin vermiş olduğu kararlara itiraz mahiyetinde olan arzuhaller de mevcuttur. İstanbul Gedikpaşa'dan Ispartalı Afif Bey Başvekâlet'e verdiği arzuhalde, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üye olduğu için Heyet-i Mahsusa tarafından hakkında devlet hizmetinde görev alamaz şeklindeki kararın Âli Karar Heyeti tarafından onaylanmasına itiraz etmektedir. Uzun bir arzuhal ile itirazını ifade eden Afif Bey'e Başvekâlet'ten verilen cevapta Âli Karar Heyeti kararlarının nihai karar olduğu ve bu kararlar hakkında herhangi bir temyiz mercii olmadığı bildirilmiştir.⁹⁴ Benzer bir itiraz Eski Balıkesir Mutasarrıfı Cevat Bey tarafından yapılmış, fakat bu itiraz da Âli Karar Heyetinin görev süresinin dolduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁹⁵

Âli Karar Heyeti'nin verdiği kararlar dönemin basınında da yer almıştır. Örneğin 18 Mayıs 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre Âli Karar Heyeti daha önce haklarında Heyet-i Mahsusa tarafından devlet kurumlarında adem-i istihdam kararı verilen Arif, Zekerîya, Hidayet ve Yervant Efendilerin başvurularını değerlendirmiş ve bu kişilerin Millî Mücadele aleyhine hiçbir faaliyeti bulunmadığı anlaşıldığı için haklarında verilen adem-i istihdam kararını kaldırmıştır.

⁹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi Fonları (BCA), 30-10-0-0-206-403-3 Dosya Ek:245 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 29.05.1929).

⁹³ BCA, 30-10-0-0-206-403-11 Dosya Ek:245 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 19.07.1930).

⁹⁴ BCA, 30-10-0-0-206-403-9, Dosya Ek:245, (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.05.1930).

⁹⁵ BCA, 30-10-0-0-206-403-5, Dosya Ek:245, (Muamelat Genel Müdürlüğü, 29.01.1930).

Yukarıda da belirtildiği üzere Âli Karar Heyeti kararlarını temyiz edecek bir makam oluşturulmamış olması arzuhal sahiplerini aynı anda birkaç kuruma başvurma yoluna sevk etmiştir. Örneğin Balıkesir Varidat Dairesi Tahsil Şubesi eski tebliğ memuru Ahmet Mucip 22 Mart 1930 tarihinde Başvekâlet’e verdiği arzuhale göre hakkındaki Heyet-i Mahsusa kararını Âli Karar Heyeti onaylamıştır. Bunun üzerine Ahmet Mucip Bey bu karara itiraz mahiyetinde TBMM’ye art arda iki başvuru yapmıştır. TBMM’ye verdiği arzuhallerin sonucunu beklemeden Başvekâlet’e başvuran Ahmet Mucip Bey, Âli Karar Heyeti kararının bir de Başvekâlet tarafından değerlendirilmesini talep etmektedir. Başvekâlet’ten Ahmet Mucip Bey’e verilen cevapta, TBMM’ye yaptığı başvuruların neticesini beklemesi tavsiye edilmiştir.⁹⁶ Ahmet Mucip Bey’in TBMM Arzuhal Encümeni’ne verdiği arzuhallere baktığımızda ise ilk arzuhalinin 13 Kasım 1930 tarihinde karara bağlandığını görüyoruz. Bu karara göre, Ahmet Mucip Bey’in talebi ve benzer talepleri olan yedi dilekçe sahibi hakkında *“Yapılan tetkikata göre Âli Karar Heyetinin bu baptaki kararlarını tağyir edecek kanunî bir sebep görülemediğini arzuhal verenlere anlatılmasına karar verildi.”*⁹⁷ denilerek Âli Karar Heyeti kararlarının değiştirilemeyeceği vurgulanmış ve reddedilmiştir. Ahmet Mucip Bey’in ikinci arzuhalinin karara bağlandığı tarih ise 19 Mayıs 1931’dir. Bu kararda da Arzuhal Encümeni’nin Ahmet Mucip Bey’in önceki arzuhali hakkındaki karara atıfta bulunularak Âli Karar Heyeti kararlarının değiştirilemeyeceği hususu yinelenmiştir.⁹⁸ Balıkesirli Ahmet Mucip Bey örneğinde olduğu gibi bazı vatandaşlar verdikleri arzuhallerle istedikleri neticeleri alamamış olsalar bile talepleri konusunda ısrarcı olmuşlardır.

Heyet-i Mahsusalar ve Ali Karar Heyeti kararlarına yönelik arzuhaller büyük çoğunlukla erkekler tarafından verilmiş olsa da babası ya da kocası namına dilekçe veren kadınlar da mevcuttur. Örneğin Ankara Saman Pazarı Poyracı Mahallesinde İmam Hafız Ahmet Efendi hanesinden Hacer Hanım’ın kocasının askerlikle ilişkisinin kesilip emekli edilmesi hakkındaki Heyet-i Mahsusa kararına yönelik itiraz dilekçesi, 8 Mayıs 1929 tarihinde TBMM Arzuhal Encümenince karara bağlanmıştır. Kararda Âli Karar Heyeti Kanunu’nun 4. maddesine göre Heyet-i Mahsusa kararlarına yönelik itirazların Âli Karar Heyeti kurulduğu tarihten itibaren üç ay içinde bu

⁹⁶ Özkan, *II. Meşrutiyet’ten...*, s. 498-499.

Bkz. BCA, 30-100-0-206-403-7, Dosya Ek: 245, (Muamelat Genel Müdürlüğü, 27.03.1930).

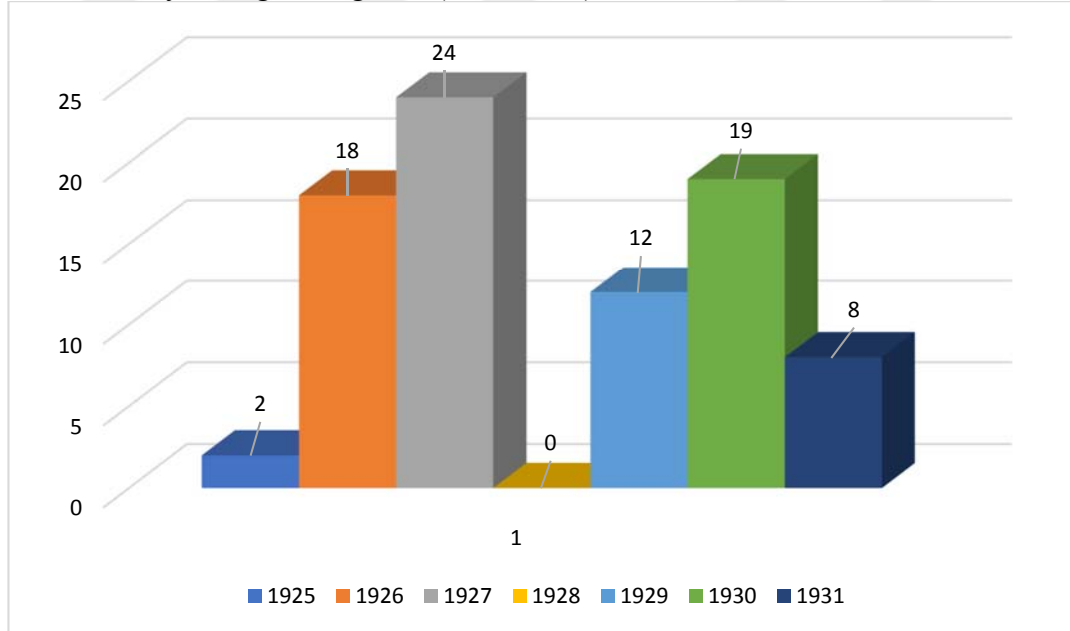
⁹⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:543, 13 Aralık 1930, s. 22.

⁹⁸ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:1, Karar No:7, 30 Mayıs 1931, s. 5.

heyete sunulacağı yönündeki hüküm hatırlatılarak, bu üç aylık sürenin geçmiş olmasından dolayı Hacer Hanım'ın kocası hakkındaki askerlikten çıkarma kararı hakkında herhangi bir muamele yapılamayacağı belirtilmiştir.⁹⁹

1925-1931 yılları arasında Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsusalar ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 83 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4'de gösterildiği üzere konuyla alakalı 1926 yılında 18, 1927 yılında 24 adet karar bulunmasına rağmen, 1928 yılında bu sayının "0" olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak 1928 yılında Âli Karar Heyeti'nin kurulması gösterilebilir. Zira Heyet-i Mahsusaların kararlarıyla ilgili itirazlar kuruluşundan itibaren Âli Karar Heyeti'ne yapılmaya başlanmıştır. Âli Karar Heyeti'nin çalışma süresinin kısa olması sebebiyle Heyet-i Mahsusalarla ilgili bütün şikayetlerin çözülememesi, bu konuda mağdur olanları tekrar TBMM Arzuhal Encümeni'ne yöneltmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak 1929, 1930 ve 1931 yıllarında konuyla ilgili başvuruların tekrardan arttığı görülmüştür.

Tablo 4. Heyet-i Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

⁹⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:1, Karar No:654, 06 Haziran 1929, s. 25.

1.2. İstiklal Madalyası ile İlgili Arzuhaller

Millî Mücadele devam ederken cephede ve cephe gerisinde büyük kahramanlıklar, fedakârlıklar gösterenlere çeşitli ödüller ve madalyalar verilmekteydi. Bunlar verilirken de Osmanlı Devleti'nin halihazırda mevcut olan madalyaları ve ödülleri kullanılıyordu; hâlbuki TBMM'nin açılması ile İstanbul Hükûmetinden bağımsız olarak Ankara'da yeni bir hükümet kurulmuştu. Bazı milletvekilleri hala Osmanlı ödül ve madalyalarını kullanmanın bu bağımsızlığı zedelediğini düşünüp TBMM'ye Millî Mücadele'ye özgü bir madalya oluşturulması hakkında kanun teklifi vermişlerdir.¹⁰⁰

29 Kasım 1920'de kabul edilen “*İstiklal Madalyası Kanunu*” 4 Nisan 1921 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 66 Numaralı İstiklal Madalyası Kanunu'na göre, kişilerin İstiklal madalyası alabilmesi için üç şarttan birini yerine getirmiş olmaları lazımdı. Bu şartlardan ilki fiili olarak kıta başında, cephede yahut iç isyanların bastırılmasında kahramanlık ve fedakârlık göstermektir. İkincisi cephe gerisinde üstün kahramanlık ve fedakârlık göstermektir. Üçüncü koşul ise vatan uğruna canını feda ederek şehit olmaktır. Kanuna göre şehit olanların madalyaları şehit olan kişinin en büyük çocuğuna ya da ailesine verilir. Ayrıca I. TBMM'ye üye olan bütün milletvekillerine de İstiklal Madalyası verilmesi hususu kanunda yer almıştır.¹⁰¹

İstiklal Madalyası'nın kurdele rengi, madalyanın veriliş nedenine göre belirlenmekteydi. Cephedeki başarılarından dolayı madalya alanların şeridi kırmızı, cephe gerisindeki yararlılıklarından dolayı madalya alanların şeridi beyaz, kurucu mecliste yer alan mebusları şeridi yeşil, hem mecliste görev alıp hem de cephede görev alanların şeritleri ise kırmızı-yeşil renklerde olacak şekilde belirlenmişti. İlerleyen zamanlarda çıkarılan bir kanunla beyaz şeritli madalyalar da kırmızı şeritli madalyaya çevrilmiştir. Ayrıca her bir İstiklal Madalyası'nın bir beratı, bir de madalyanın veriliş nedenini açıklayan belgesi bulunmaktaydı.¹⁰² Madalya verilecek kişileri birlik komutanları ve diğer yetkililer gösterdikleri yararlılık ve başarılarına göre seçip meclise teklif etmekteydiler. Gelen bu tekliflerin görüşülüp meclis

¹⁰⁰ Mesut Uyar, “*İstiklal Madalyası: Bir Serginin Hatırlattıkları*”, Independent Türkçe, <https://www.independentturkish.com/node/466881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/istiklal-madalyas%C4%B1-bir-serginin-hat%C4%B1rlatt%C4%B1klar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

¹⁰¹ “İstiklal Madalyası Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 70.

¹⁰² Hüseyin Ağca, “İstiklal Madalyası”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-madalyasi/> (Erişim Tarihi: 12.07.2022).

tarafından onaylanmasının ardından madalyalar meclis başkanı tarafından imzalanan bir berat ile sahiplerine teslim edilmekteydi¹⁰³.

1923 yılının ocak ayında çıkarılan bir kanun ile hangi tarihler arasında başarı ve yararlılık gösterenlerin İstiklal Madalyası alacağı belirlendi. Buna göre İstiklal madalyası İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs 1919 tarihi ile 1 Kasım 1923 tarihi arasında Millî Mücadele'ye hizmet edenlere verilecekti; fakat 1926 yılında çıkarılan 869 sayılı yasa ile bu bitiş tarihi 9 Eylül 1922 olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 21 Kasım 1923 tarihinde TBMM'nin 65. oturumunda Mustafa Kemal ve 23 arkadaşına İstiklal Madalyası takdim edilmiştir.¹⁰⁴

1924 yılında İnebolulu kayıkçıların Kurtuluş Savaşı'nda gösterdikleri kahramanlıklar ve fedakarlıklardan dolayı İnebolu ilçesine beyaz kurdeleli İstiklal Madalyası verilmiştir. Bundan bir yıl sonra Maraş halkının Fransızlara karşı verdiği kahramanca mücadeleden dolayı bu şehre İstiklal Madalyası verilmiştir. İstiklal Madalyası Kanunu'nun çıkarıldığı 1920 yılı ile 1926 yılları arasında 6920 kişiye TBMM tarafından İstiklal Madalyası verilmiştir. 30 Mayıs 1926 yılında çıkarılan kanun ile İstiklal Madalyası verme görevi TBMM'den alınıp Müdafaa-i Millîye Vekâletine verilmiştir.¹⁰⁵

İstiklal Madalyası alanların çoğalmasi ve halk arasında görünür olması sebebiyle halktan İstiklal Madalyası talep edenlerin sayısında artış olmuştur. Bu durumda İstiklal Madalyası sahiplerine verilen birtakım ayrıcalıklar da etkili olmuştur. Halktan gelen bu talebi karşılamak adına 1926 yılında yeni bir kanun çıkarılmıştır.¹⁰⁶ 869 numaralı bu kanuna göre cephede veya cephe gerisinde Kurtuluş Savaşı'na katılan ve herhangi bir disiplinsizliği ve cezası bulunmayan herkese İstiklal Madalyası verilmesi hükme bağlanmıştır.¹⁰⁷

TBMM Arzuhal Encümeni'ne verilen arzuhalder arasında da çok sayıda İstiklal Madalyası talebine dair arzuhal mevcut ise de bu arzuhalder belli yıllarda yoğunlaşmış durumdadır. Örneğin 1925 ve 1926 yıllarında İstiklal Madalyası ile

¹⁰³ Mesut Uyar, "İstiklal Madalyası: Bir Serginin Hatırlattıkları", Independent Türkçe, <https://www.independentturkish.com/node/466881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/istiklal-madalyas%C4%B1-bir-serginin-hat%C4%B1rlatt%C4%B1klar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

¹⁰⁴ Cengiz Atlı, "İğdir'in Millî Mücadeleye Katkısı: İğdir İstiklal Madalyası Sahipleri", *Turkish Studies*, C. VIII, S. XI, 2013, s.39-43.

¹⁰⁵ Atlı, "İğdir'in Millî...", s. 53.

¹⁰⁶ Mesut Uyar, "İstiklal Madalyası: Bir Serginin Hatırlattıkları", Independent Türkçe, <https://www.independentturkish.com/node/466881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/istiklal-madalyas%C4%B1-bir-serginin-hat%C4%B1rlatt%C4%B1klar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

¹⁰⁷ "İstiklâl Madalyası Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Mevaddı Kanuniye", *Kanunlar Dergisi*, C. IV s. 915.

ilgili hiç arzuhale rastlanmazken, 1927 yılında 8, 1928 yılında 27, 1929 yılında 17, 1930 yılında 13 adet İstiklal Madalyası ile ilgili arzuhal tespit edilmiştir. 1931 yılına gelindiğinde ise yine bu konuyla alakalı arzuhal sayısında keskin bir düşüş olmuş ve bu yılda İstiklal Madalyası talebi ile ilgili hiçbir arzuhal tespit edilememiştir. Mesut Uyar’a göre İstiklal Madalyası ile ilgili taleplerin belli yıllarda artış göstermesinin sebebi savaşa katılan gazilerin veya şehit yakınlarının memleketlerine dönüp geçim derdine düşmesi nedeniyle savaş bittikten dört yıl sonra kendilerine verilen İstiklal Madalyası alabilme hakkından hızlı bir şekilde haberdar olamamalarıydı. Bir diğer sebep de İstiklal Madalyası dağıtımı ile görevlendirilen bazı askerlik şubelerinin savaşa katılanları tespit edip onları konu hakkında bilgilendirmek yerine gazilerin veya şehit yakınlarının şahsen başvurmalarını beklemeleriydi.¹⁰⁸

TBMM Arzuhal Encümeni’ne gelen İstiklal Madalyası talebi ile alakalı arzuhallere encümenin verdiği cevaplara baktığımızda Millî Mücadele’ye katılan gazilerin ve şehit yakınlarının kendilerine verilen bu haktan geç haberdar olmalarının birçok mağduriyete sebep olduğu görülmektedir. Zira 26 Şubat 1927’de çıkarılan 29 Teşrinisani 1336 tarih ve 66 numaralı “İstiklâl Madalyası Kanununa Müzeyyel Kanun” başlıklı kanunun birinci maddesinde, İstiklal Madalyası ile ilgili itiraz ve başvuruların en geç 1 Teşrinisani 1926 yılına kadar yapılması gerektiği belirlenmiştir. Bu tarihten sonra yapılacak başvurular değerlendirilmeye alınmayacaktı.¹⁰⁹ Bu madde, TBMM Arzuhal Encümeni’ne İstiklal Madalyası ile alakalı gelen arzuhallerin reddinde en önemli dayanak noktası olmuştur. 1925-1931 yılları arasında İstiklal Madalyası ile ilgili verilen arzuhallere verilen cevaplar incelendiğinde toplam 65 adet arzuhalden 41 tanesinin 26 Şubat 1927’de çıkarılan bu kanunun birinci maddesine göre reddedildiği görülmektedir. Bu konuda ilginç bir örnek Zonguldak Nafia Dairesi’nde kâtip olan İhsan Efendi’nin arzuhalidir. İhsan Efendi’nin iddiasına göre ismi Ankara gazetelerinde yayınlanan İstiklal Madalyası alacaklar listesinde yer almasına rağmen kendisine İstiklal Madalyası ulaşmamıştır. İhsan Efendi hakkettiği kırmızı şeritli İstiklal Madalyası’nın, kendisine takdim edilmesi için Meclisten Zonguldak Askerlik Şubesi’ne gönderilmesini talep etmektedir. Encümen, İhsan Efendi’nin madalyası ile ilgili herhangi bir kayıt olup

¹⁰⁸ Mesut Uyar, “İstiklal Madalyası: Bir Serginin Hatırlattıkları”, Independent Türkçe, <https://www.independentturkish.com/node/466881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/istiklal-madalyas%C4%B1-bir-serginin-hat%C4%B1rlatt%C4%B1klar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

¹⁰⁹ “29 Teşrinisani 1336 Tarih ve 66 Numaralı İstiklâl Madalyası Kanununa Müzeyyel Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.V, s. 69.

olmadığını TBMM Katib-i Umumiliği’den sordurmuş ve İhsan Efendi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunamadığı cevabını almıştır. Bunun üzerine Encümen, İhsan Efendi’ye kanunda belirtilen müracaat süresi dolduğu için bir işlem yapılamayacağını, 1 Teşrinisani 1926 tarihinden önce bir başvuru yapmış ise bunu belgelendirmesi halinde durumunun tekrar değerlendirileceğini bildirmiştir.¹¹⁰

Bazı vatandaşlar Arzuhal Encümeni’ne sadece İstiklal Madalyası için değil madalyayla beraber bir çeşit ikramiye veya nakit para ödülü için de başvurmuşlardır. Örneğin Mersin’in Bahçe Mahallesi’nden Selim Bert oğlu Ali Efendi 1930 yılında Encümen tarafından cevaplanan arzuhalinde, Millî Mücadele esnasında Fransızlar tarafından küreğe mahkûm edilerek senelerce ağır işlerde çalıştırıldığından bahsetmiştir. Çektiği bu zorluğun karşılığı olarak İstiklal Madalyası veya para yardımı istemiştir. Encümen verdiği cevapta İstiklal Madalyası için müracaat süresinin geçtiğini; nakit para yardımı için de mevcut bütçe kanununda belirlenmiş bir miktar olmadığı için bu dileğinin yerine getirilemeyeceği belirtmiştir.¹¹¹

Madalya talebi konusunda bir diğer ilginç arzuhal örneği Trabzon’dan Ahmet Refik Bey tarafından Arzuhal Encümeni’ne verilmiştir. 23 Mart 1930 tarihinde Encümence karara bağlanan arzuhale göre, Ahmet Refik Bey işgal yıllarında İstanbul’da Rumlara karşı yapılan boykotta önemli rol oynadığı için İstiklal Madalyası istemektedir. Buna karşılık Encümen tarafından Ahmet Refik Bey’e hem kanunen madalya verilecek kişilerde bulunan şartları taşımadığı, hem de kanunda belirtilen süre içerisinde başvuru yapmadığı için isteğinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı cevabı verilmiştir.¹¹² Ahmet Refik Bey verilen bu cevaptan tatmin olmamış olacak ki bir süre sonra tekrar TBMM’ye başvurmuş ve İstiklal Madalyası dileğini yinelemiştir. Arzuhal Encümeni tarafından Ahmet Refik Bey’e daha önceki Encümen kararı hatırlatılmış ve dileğinin gerçekleştirilmesinin kanunen mümkün olmadığı kendisine tekrar bildirilmiştir.¹¹³

Zaman zaman İstiklal Madalyası dağıtımı konusunda birtakım karışıklıklar da olmuştur. Bu durumda bazı vatandaşlar TBMM’ye doğrudan arzuhal ile ulaşma yolunu tercih etmeyip dolaylı yollardan haklarını aramaya çalışmışlardır. Örneğin Nazillili Aşçı Hacı İsmail İstiklal Madalyası kendisine ulaşmadığı için 1931 yılında Dahiliye Vekâletine müracaat etmiş ve yapılan incelemede Hacı İsmail’in 1926

¹¹⁰ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:9, Karar No:150, 6 Kanunusani 1928, s.1.

¹¹¹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:5, Karar No:91, 10 Ocak 1931, s.1.

¹¹² “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:4, Karar no:90, 14 Aralık 1929, s.3.

¹¹³ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No:490, 29 Aralık 1930, s.13.

yılında oluşturulan 55 kişilik İstiklal Madalyası verilecekler listesinde ismi bulunduğu anlaşılmıştır. Dahiliye Vekâleti bu durumu Başvekâlet'e bildirmiş; Başvekâlet de adı geçen kişinin durumunu TBMM Başkanlığına sormuştur. TBMM Başkanlığı'ndan gelen cevapta Hacı İsmail Efendi'nin isminin TBMM'nin 23.05.1926 tarihli 106'ncı oturumda yapılan görüşmeler neticesinde İstiklal Madalyası alması reddedilenlerin listesinde bulunduğu bildirilmiştir. Başvekâlet de bu durumu Dahiliye Vekâletine iletmiştir.¹¹⁴

1920 yılında çıkarılan 66 Numaralı İstiklal Madalyası Kanunu ile sadece Millî Mücadele'de üstün başarı ve kahramanlık gösterenlere verilen İstiklal Madalyası alabilme hakkı¹¹⁵ 1926 yılında çıkarılan 869 numaralı kanun ile cephede veya cephe gerisinde Millî Mücadele'ye destek veren ve herhangi bir disiplinsizliği veya cezası bulunmayan herkese verilmiştir.¹¹⁶ 1925-1931 yılları arasında İstiklal madalyası ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 55 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Bu kararlara göre en çok İstiklal madalyası talebi 24 adet ile 1928 yılında olmuştur. Millî Mücadele'ye katılan gaziler veya bu mücadelede şehit olanların aileleri bu haktan hemen haberdar olamamış ve İstiklal Madalyası ile ilgili TBMM'ye gelen talep ve şikayetlerin yoğunlaşması 869 numaralı kanunun çıkarılmasından birkaç yıl sonrası olan 1928-1929 yıllarına denk gelmiştir. TBMM'ye gelen bu taleplerin birçoğu İstiklal Madalyası ile ilgili başvuru süresi geçtiği gerekçesi ile reddedilmiştir. İstiklal Madalyası dağıtımı ile ilgili sorunlar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. İstiklal Madalyası dağıtma görevi TBMM'den alınıp Millî Savunma Bakanlığına verilince bu konuyla alakalı muhatap makam da bu bakanlık olmuştur.¹¹⁷ Günümüzde ise Millî Mücadele'ye katılıp da İstiklal Madalyası alamamış kişilerin varislerine bu kişilerin savaşa katıldıkları arşiv kayıtları ile tespit edildiği takdirde İstiklal Madalyası verilebilmektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ BCA, 30-10-0-0-197-348-7, Dosya Ek:232, (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.05.1931).

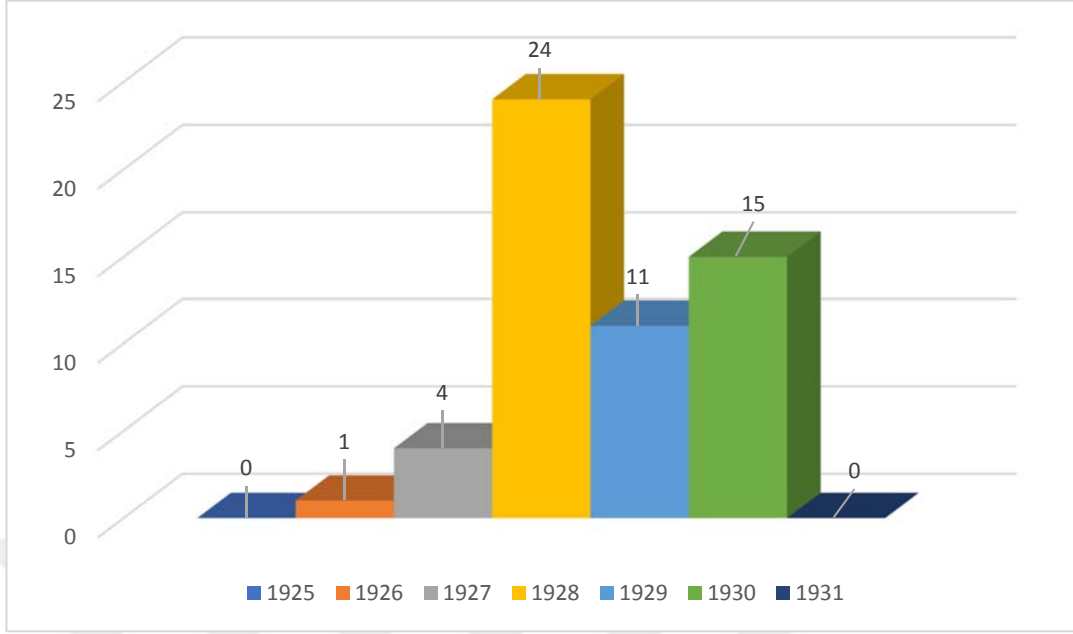
¹¹⁵ “İstiklâl Madalyası Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 70.

¹¹⁶ “İstiklâl Madalyası Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Mevaddı Kanuniye”, *Kanunlar Dergisi*, C. IV s. 915.

¹¹⁷ Atlı, “İğdırın Millî...”, s. 51.

¹¹⁸ İstiklal Madalyası, (Çevrimiçi), <https://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

Tablo 5. İstiklal Madalyası ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK NİTELİKLİ ARZUHALLER

2.1. Eğitim-Öğretim ile İlgili Arzuhaller

Osmanlı Devleti'nde batı tipi modern bir eğitim sistemi kurma çalışmaları 18.yy'dan başlayarak Tanzimat Dönemi ve sonrasında yapılan köklü reformlar sayesinde belli bir olgunluğa ulaşmış olsa da hala yapılması gereken birçok reform ve çözülmesi gereken sorunlar vardı. Bu eğitim sistemini Osmanlı'dan devralan Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere Cumhuriyet kadroları eğitime büyük önem vermiş ve her zaman ve şartta eğitimi ön planda tutmaya çalışmışlardır.¹¹⁹ Eğitime verilen bu önemin ilk somut örneğini Millî Mücadele devam ederken Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde görmekteyiz. 15 Temmuz 1921 tarihinde toplanan bu kongreye vatanın çeşitli yerlerinden gelen 250'den fazla kadın ve erkek öğretmen katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne kısa bir süre kalmış olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek kongrenin açılış konuşmasını yapmıştır¹²⁰ ve bu konuşmada kongreye katılan öğretmenlerden eğitim alanındaki beklentilerini açıkladıktan sonra “millî terbiye programından” kavramından bahsetmiştir. Bu kavramdan kastını da şu şekilde açıklamıştır:

“...Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciyei millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir

¹¹⁹ Cemil Öztürk, “Atatürk Döneminde Eğitim – Öğretim”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-egitim-ogretim/>, (Erişim Tarihi: 13.07.2022).

¹²⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2007*, Ankara, Pegem A Yayıncılık, 2007, s.320-321. Konu hakkında çıkan haber için bkz.: “Evvelki Gün Maarif Kongresi Açıldı”, *Hakimiyet-i Millîye*, 17 Temmuz 1921.

kültür kasdediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir...”¹²¹

Mustafa Kemal Paşa ayrıca bu konuşmada bundan sonraki süreçte eğitimin millî, akli ve ilmi olacağını vurgulayarak gelecekte eğitim alanında yapılacak inkılapların işaretini vermiştir. Nitekim Cumhuriyet’in ilanından sonra 3 Mart 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve ülkedeki tüm okulların yönetim ve denetimi Maarif Vekâleti’ne devredilmiştir.¹²² Tevhid-i Tedrisat Kanunu hem kendisinden sonra eğitim alanında yapılacak yeniliklerin hem de günümüz eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur. Gerçekten de Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren eğitime büyük önem verilmiş ve bu alanda yapılacak düzenlemelerde görüşlerinden faydalanmak üzere ABD ve Avrupa’dan bu alanda ün yapmış uzmanlar ülkeye davet edilmiştir. Bu davet neticesinde Türkiye’ye ilk gelen uzmanlardan biri ABD’li eğitimci John Dewey’dir. 1924 yılında ülkeye gelen Dewey eğitim alanında iki rapor hazırlayarak yöneticilere teslim etmiştir. Bunun yanında Alman ve Belçikalı uzmanlar teknik eğitim alanında raporlar hazırlamıştır. Yine 1924 yılında çağdaş eğitimi esas alan bir müfredat hazırlanmıştır.¹²³ Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan iki yıl sonra bu kanunu tamamlayıcı olan ve eğitim-öğretimin usul ve esaslarına dair önemli düzenlemeler içeren “Maarif Teşkilatına Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Talim ve Terbiye Dairesi’nin kurulması, ilk ve orta öğretim kademelerinin hangi okullardan oluştuğu ve bu okulların nerelerde ve hangi kurumlar tarafından açılacağına belirlenmesi, bu okullarda çalışacak öğretmenlerin yetiştirilmesi ve maaşlarının belirlenmesi ve son olarak maarif teşkilatının bölgelere ayrılarak her bölgenin başına bir maarif emini atanması gibi birçok önemli düzenlemeyi içermektedir.¹²⁴

Cumhuriyet’in ilk beş yılı 1926 yılında çıkarılan bu kanuna benzer birçok düzenlemenin yapıldığı; eğitim-öğretimin birleştirilmesi ve millîleştirilmesi yolunda önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Bunun yanında Atatürk Dönemi’nin

¹²¹ Kemal Aytaç, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984, s. 24-25.

¹²² “Tevhidi Tedrisat Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.242.

¹²³ Hayrûnisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbına Türkiye’de İlköğretim*, İstanbul, Nobel Bilimsel Eserler, 2016, s.34-35.

¹²⁴ “Maarif Teşkilâtına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s. 522-525.

ilk on beş yılında çıkarılan kanunlar incelendiğinde bunlardan 38 tanesinin eğitim alanındaki kanunlar olduğu tespit edilmiştir.¹²⁵

Örgün eğitim dışında kalan halk kesimleri eğitilmeden topyekûn bir kalkınmanın gerçekleşmeyeceği gerçeğinden yola çıkarak Cumhuriyet Dönemi'nde sadece örgün eğitim alanında yenilikler yapılmamış, yaygın eğitim alanında da birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin başında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tartışılmalı Harf İnkılabı gelmektedir. Diğer birçok inkılapta olduğu gibi Atatürk bu inkılabın halka duyurulup, uygulamaya konulmasında öncü olmuştur. Bu konudaki çalışmalarına 1928 yazında başlayan Atatürk İstanbul'dan başlayarak bir yurt gezisi düzenlemiş ve her gittiği yerde bizzat tahta başına geçerek yeni alfabeyi halka öğretmeye çalışmıştır. Bu gezinin oluşturduğu zemin neticesinde 1 Kasım 1928 tarihinde "Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" TBMM'de kabul edilmiştir.¹²⁶ Bu kanunun kabulünden çok kısa bir süre sonra 11 Kasım'da Bakanlar Kurulu kararıyla Millet Mektepleri Yönetmeliği onaylanmış ve tüm yurttaki yeni alfabeyle okuma yazma öğrenme seferberliği başlatılmıştır.¹²⁷ Millet mekteplerinin açılışı ve okuma yazma seferberliğine yönelik haberlere de dönem basınında sıkça yer verilmişti. Örneğin Hakimiyyet-i Millîye gazetesinin 2 Ocak 1929 yılında yaptığı habere göre "*Dün (1 Ocak) ülkenin birçok yerinde binlerce Millet Mektebi açılmıştır*".¹²⁸ Bu mekteplerden 150 tanesi de Ankara'da açılmış fakat bunlar yine de ihtiyaca kâfi gelmemiştir.¹²⁹ Aynı gün Vakit gazetesinde "*Millet mektepleri açıldı*" başlığıyla yer alan habere göre de bu mekteplerin açılmasıyla 40.000 kişi okuma yazma öğrenmeye başlamıştır.¹³⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çağdaş eğitim sistemine kavuşmak için yapılan yenilikler neticesinde eğitim alanındaki bütün sorunların çözüldüğünü söylemek güçtür. Bu çalışmada incelediğimiz dönem olan 1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni'ne eğitimle alanındaki şikayetleri içeren birçok arzuhal

¹²⁵ Alp, "Tevhid-i Tedrisat'tan...", s. 37-38.

¹²⁶ Bilal N. Şimşir, "Harf Devrimi", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/harf-devrimi/>, (Erişim Tarihi: 22.07.2022)

"Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkındaki Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.VII, s.1-2

¹²⁷ Mustafa Albayrak, "Millet Mektepleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millet-mektepleri/>, (Erişim Tarihi: 30.07.2022).

¹²⁸ "Dün Memleketin Her Köşesinde Binlerce Millet Mektebi Açıldı", *Hakimiyyet-i Millîye*, 2 Kanunusani 1929, s. 1.

¹²⁹ "Dün Ankara'da 150 Millet Mektebi Açıldı, Buda İhtiyaca Kafi Gelmedi", *Hakimiyyet-i Millîye*, 2 Kanunusani 1929, s. 2.

¹³⁰ "Millet Mektepleri Açıldı", *Vakit*, 2 Kanunusani 1929, s.1

verilmiştir. Verilen bu arzuhallerin dağılımına baktığımızda en çok arzuhalin okuldan kaydı silinen öğrenciler veya onların velileri tarafından verildiğini görmekteyiz. Arzuhallerdeki en yoğun ikinci konu veliler tarafından çocuklarının bir mektebe kabulü/yerleştirilmesi talebidir. Üçüncü olarak memleketlerine bir okul açılmasını isteyen vatandaşların talepleri gelmektedir. Bunların dışında öğrencilikleri devam edenlerin askerlik tecili, öğretmenlerin şikâyet ve talepleri ve son olarak mektep vergisiyle ilgili arzuhaller mevcuttur.

Mektepten kaydı silindiği için TBMM'ye arzuhal yazanlardan biri İzmir Muallim Mektebi 4. sınıf talebesi 211 numaralı Şerafettin Efendi'dir. Şerafettin Efendi'nin iddiasına göre haksız olarak mektepten kaydı silinmiştir. Meseleyi Maarif Vekâleti'ne soran Arzuhal Encümeni'ne gelen cevaba göre Şerafettin Efendi'nin kaydı, okulda düzeni bozucu ve birçok fiilde bulunması ve gayrı ahlaki davranışlar sergilemesi sebebiyle silinmiştir. Selahaddin Efendi bu davranışları sebebiyle daha önce de birkaç kez ceza aldığı halde davranışlarının değiştirme yoluna gitmemiştir. Sonuç olarak İnzibat Meclisi (Disiplin Kurulu) kararıyla Selahaddin Efendi'nin okuldan kaydı tamamen silinmiştir. Gelen bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni mevzubahis şikâyet hakkında yapılacak bir şey olmadığının arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.¹³¹

Mektepten çıkarılma ile alakalı bir başka arzuhal Esenkale'den TBMM'ye telgrafla gönderilen Şevket Efendi ve Ali Efendi'ye ait arzuhaldir. Şevket ve Ali Efendiler çocuklarının haksız olarak mektepten çıkarıldığından şikâyet etmektedirler. Arzuhal Encümeni durumu Maarif Vekâleti'ne sormuş ve gelen cevapta çocukların yanlışlıkla kaydının silindiği ve bu yanlışlık düzeltilerek çocukların tekrar mektebe alındığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni durumun arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.¹³²

Balıkesir Muallim Mektebi'nden atılan Osman Şevket Efendi de çareyi TBMM'ye başvurmakta arayanlardandı. Osman Şevket Efendi'nin arzuhalinde anlattığına göre fizik muallimi Kasım Şeref beye bir konu hakkında soru sormuş ve Kasım Şeref Bey de bu soru karşısında Osman Şeref Bey'e hiddet, şiddet ve darp gibi eylemlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Osman Şeref Bey savunması bile

¹³¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:172, 27 Şubat 1926, s.3.

¹³² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:215, 4 Şubat 1928, s.6.

alınmadan inzibat meclisi kararıyla okuldan atılmıştır ve 750 lira tazminata mahkûm edilmiştir.¹³³ Osman Şeref Bey TBMM'den bu konudaki mağduriyetinin giderilmesi ve çok sevdiği öğretmenlik mesleğinden mahrum bırakılmamasını istemektedir. Arzuhal Encümeni her zaman olduğu gibi ilgili bakanlığa sormuştur. Maarif Vekâleti'nden gelen cevapta Osman Şevket Efendi'nin bir öğretmen adayına yakışmayacak şekilde çok asabi davranışlar sergilediği ve bu yüzden birkaç defa ceza aldığından bahsedilerek en son fizik hocası ve aynı zamanda müdür yardımcısı olan Kasım Şeref Bey ile olan vukuatında Kasım Şeref Bey'i yaralayacak derecede ona saldırdığı ve bu sebeple inzibat komisyonunca derhal okulla ilişkisi kesildiği bildirilmiştir. Cevapta ayrıca Osman Şevket Bey'in fizik dersinden başarısız olduğu için Kasım Şeref Bey'e kızgınlık duyduğu da vurgulanmıştır. Arzuhal Encümeni bu cevaptan tatmin olmamış olacak ki Maarif Vekâleti'nden bu olayın dosyası, Osman Şevket Bey'in daha sonradan alınan ifadesi ve yaralanma olayına ilişkin doktor raporu istenmiştir. İstenen dosya ve yazılı ifade geldikten sonra yapılan incelemede gerçekten de Osman Şevket Bey'in asabi bir talebe olduğu; en son yaşanan olayda da müdür yardımcısı Kasım Şeref Bey'i elinden yaraladığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni vatan evlatlarının talim ve terbiyesi gibi çok önemli bir vazifeye aday olan bir öğretmen adayına yakışmayacak şekilde davranması sebebiyle Osman Şevket Efendi hakkında verilen cezanın yerinde olduğuna ve arzuhalinin reddine karar vermiştir. Ayrıca kararda arzuhalde bahsedilen 750 liralık tazminatın o güne kadar okul tarafından Osman Şevket Efendi için yapılan masraflardan ibaret olduğunun kendisine anlatılmasına karar verilmiştir.¹³⁴ Osman Şevket Bey, aradan bir yıla yakın bir süre geçtikten sonra Balya (Balıkesir) Erkek Mektebi muallimlerinden İlyas Fevzi Bey mahdumu (oğlu) Osman Şevket imzasıyla tekrar TBMM'ye başvurmuştur. Önceki arzuhalindeki şikayetleri yineleyen Osman

¹³³ Burada bahsi geçen tazminat muallim mekteplerinde okuyan talebelerin okula kaydolarken imzaladıkları taahhütname gereğince alınan bir tazminattır. Bu taahhütname şu şekildedir:

İkmal-i tahsilden sonra sekiz sene Maarif Vekâletinin teklif ve tayin edeceği vazife-i talimiyeyi kabul edeceği ve herhangi bir sebeple kabul etmezse veya ba'de'l-kabul terk-i hizmet eylediği veya mahkumiyet-i kanuniyeden dolayı hizmet-i talimiyeden ihraç olunduğu veya terk-i tahsil ettiği veya mektepten esbab-ı sıhhiyenin gayri bir sebeple ihraç edildiği veya müddet-i lazıme-i ikmal ettiği halde imtihanlarda muvaffak olamayarak mektepçe kaydının terkin edildiği takdirde devam ettiği seneler için müesseseye devletin vuku bulan sarfiyat-ı umumiyesinden talebenin yekün-i umumisi nazar-ı dikkate alınarak her talibe isabet edecek miktar nisbetindeki meblağı tediye pederim veya velim müştereken ve yekdiğerimizin zimmetini mütekeffilen ve hiçbir mahkeme kararına lüzum olmaksızın zamin olduğumuzu taahhüt eyleriz."

Hayrünisa Alp, "Yüksek Muallim Mektebi Talimatnamesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. XXIII, İstanbul, 2015, s. 107.

¹³⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No:551, 5 Mayıs 1928, s.11-13.

Efendi'ye Arzuhal Encümeni tarafından verilen cevapta, önceki Encümen kararının değiştirilmesine lüzum görülmediği bildirilmiştir.¹³⁵

Okuldan silinen kayıtlarla ilgili son arzuhal örneğimiz Vezirköprü'de mukim bakkal Ünyeli Mehmet tarafından TBMM'ye verilen arzuhaldir. Ünyeli Mehmet arzuhalinde ilk erkek mektebinden atılan, içlerinde kendi oğlunun da bulunduğu 20 öğrencinin mektebe geri alınmasını; Nurettin isimli muallimin yolsuz işlerine meydan veren baş muallim Abdurrahman Efendi'nin de başka bir yere gönderilmesini istemektedir. Arzuhal Encümeni'nce Ünyeli Mehmet'e verilen cevapta mektepten atılan 20 öğrencinin okula geri alındığı; muallim Nurettin Bey'in görev yerinin değiştirildiği, baş muallim Abdurrahman Bey'in de normal muallimlikte istihdam edildiği bildirilmiştir.

İncelediğimiz dönemde okuldan kaydı silinenler hakkında TBMM'ye verilen arzuhallerin yanı sıra bir okula kaydolmayı isteyen öğrencilerin ve çocuklarının bir okula yerleştirilmesini talep eden velilerin yolladığı çok sayıda arzuhal vardır. Bu arzuhallerden ilki Yozgat'ın Mutafoğlu Mahallesinde mukim Çerkeş Müstantiki (sorgu hâkimi) müteveffa Hacı Ali Efendi Zevcesi Münire Hanım imzasıyla TBMM'ye gönderilmiştir. Münire Hanım mahkemeden aldıkları “yardıma muhtaç” kararına binaen beş yetim çocuğundan biri olan Kemal'in Ankara veya İstanbul liselerinden birine yerleştirilmesini talep etmektedir. Bu talep üzerine konu Maarif Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta o yılın eğitim-öğretim süresinin üçte biri geçtiği için Kemal'in sınavlara girmesi ve sınıf geçmesi mümkün olmayacağından kaydının önümüzdeki sene başında yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıca hangi okula kaydının yapılacağını tespit edilmesi amacıyla Kemal'in tahsil derecesinin bildirilmesi istenmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni Maarif Vekâleti tarafından istenen bilgilerin arzuhal sahibinden alınarak adı geçen Vekâlete bildirilmesine ve durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹³⁶ Avanos'ta tahrir komisyonu azalığından emekli Derviş Efendi TBMM'ye yolladığı arzuhalde torununun Kız Muallim Mektebi'ne kabul edilmesini istemektedir. Derviş Efendi şehit tabur komutanı Mustafa Nuri Bey'in kızı ve aynı zamanda kendi torunu olan Hikmet Hanım'ın Sivas Kız Muallim Mektebi'ne kayıt ve kabulü için yaptıkları müracaatların sonuçsuz kalması hasebiyle torununun eğitimini tamamlamaktan

¹³⁵ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:280, 26 Ocak 1929, s.10.

¹³⁶ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:311, 2 Şubat 1929, s.13.

mahrum bırakılmasından yakınmaktadır. Derviş Efendi'nin bu şikâyeti Arzuhal Encümeni tarafından Maarif Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta Hikmet Hanım'ın muallim mekteplerine giriş imtihanlarında başarılı olamadığı için kaydının yapılmadığı ve önümüzdeki sene başında yapılacak sınavlarda başarılı olduğu takdirde okula kaydının yapılacağı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹³⁷

Arzuhallerde geçen bir başka şikâyet ise bazı kişilerin öğrenciliği devam ettiği halde askerliğinin tecil edilmemesine dairdir. Bu kişilerden biri aynı zamanda Meclis-i Âli memurluğu vazifesi yapan Mehmet Refet Bey'dir. Mehmet Refet Bey TBMM'ye yazdığı arzuhale göre tahsiline devam ettiği halde askerliğinin ertelenmediğinden şikâyet etmektedir. Mesele Müdafaa-ı Millîye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta kanunda öğrenciliği zamanında muayene zamanı gelenlerin askerliğinin tecil edileceği hükmü bulunsa da Mehmet Bey'in hem memur hem de öğrenci olması; memurluğunun asıl, öğrenciliğinin ise tali görülmüş olmasından dolayı askerliğinin tecil edilmediği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni kanunda öğrenciliği devam edenlerin askerliğinin teciliyle alakalı maddenin gayet açık olmasından dolayı Mehmet Refet Bey'in askerliğinin ertelenmesi gerektiği yönünde karar vererek bu kararın onaylanmasını Meclis Genel Kurulu'na bırakmıştır.¹³⁸ Talebeliği devam eden memurların askerliğinin tecil meselesi 26.10.1926 tarihli Meclis Genel Kurulu toplantısında görüşülmüş ve talebeliği devam eden memurların askerliğinin tecil edilmesi gerektiği karara bağlanmıştır.¹³⁹

Eğitim ile ilgili TBMM'ye gönderilen arzuhaller arasında öğretmenlerden gelen şikayetler de yer almaktaydı. Bunlardan biri yüksek tahsil için Avrupa'ya gönderilmiş ve döndüğünde Tokat Askerî Orta Mektebi'nde fizik öğretmeni olarak görevlendirilmiş olan Ahmet Reşit Efendi'dir. TBMM'ye verdiği arzuhalde Ahmet Reşit Efendi ya daha yüksek bir mektep veya vazifeye görevlendirilmesini ya da istifasının kabul edilmesini istemektedir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni tarafından Ahmet Reşit Efendi'nin durumu hakkında Millî Müdafaa Vekâleti'nden

¹³⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:17, Karar No:467, 14 Nisan 1928, s.13-14.

¹³⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:23, Karar No:345, 5 Haziran 1926, s.5.

¹³⁹ TBMMZC, D.II, İ.S.III, C. XXVI. Bahsi geçen karar için bkz.: "Talebeliği Tahakkuk Eden Memurların Tecili Hakkında", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s. 1132.

bilgi istenmiştir. Gelen cevapta Ahmet Raşit Efendi'nin Avrupa'ya tahsile giderken imzaladığı taahhütnamede döndüğünde orduda beş sene vazife yapmayı kabul ettiği ve bu beş senenin henüz dolmadığı; adı geçen kişinin eğitim masraflarını ödeyip istifa etmesinin de kanunen mümkün olmadığı; kendi isteği üzerine de orta mektepte fizik muallimliğinin yanında Fransızca muallimliği görevi de verildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni yapılan muamelelerde kanuna aykırı bir durum olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁴⁰

İstanbul Ortaköy'den TBMM'ye arzuhal yazan İlk Mektep Muallimlerinden Zeki Efendi ise yıllardır maaşına zam yapılmadığından şikâyet etmektedir. Arzuhal Encümeni Zeki Efendi'nin şikayetini Maarif Vekâleti'ne bir tezkere ile sormuş ve gelen cevapta Zeki Efendi'nin kanuni müddetini doldurduğu 15.11.1929 tarihinden itibaren bir kıdem zammı alarak maaşının 1725 kuruşa ulaştığı bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de bu cevap üzerine talebinin yerine getirildiğinin arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁴¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ilköğretim başta olmak üzere eğitimin her kademesinde ve yurdun her yerinde okullaşmaya büyük önem verilmiştir. Bu konuda her açıdan büyük kazanımlar sağlanmış olmasına rağmen Türkiye'de okullaşma oranı yeterli denilebilecek seviyeden uzaktı. Zira yapılan tüm çalışmalara rağmen Atatürk öldüğünde Türkiye'de bulunan 40.000 civarındaki köyün %83'ünde ilkokul yoktu.¹⁴² Ülkenin okullaşma konusunda yaşadığı bu yetersizlik incelediğimiz dönemde TBMM'ye verilen arzuhallerde de kendini göstermiştir. 1925-1931 yılları arasında yurdun çeşitli yerlerinden gelen arzuhallerde vatandaşlar yaşadıkları mahallerde çeşitli kademelerde okullar açılmasını talep etmişlerdir.

Bu arzuhallerden biri Mardin Belediye Reisi ve arkadaşları tarafından gönderilmiştir. 1928 yılında Arzuhal Encümeni'nde görüşülen bu arzuhale göre Mardin Belediye Reisi Doktor Yahya Mehmet Bey, Mardin Ticaret Reisi ve diğer beş arkadaşı Mardin'e bir orta mektep olmadığı için ilkokulu bitiren öğrencilerin eğitimlerinin yarım kaldığından bahsederek şehirlerine bir orta mektep açılmasını

¹⁴⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:25, Karar No:633, 6 Haziran 1929, s.11-12.

¹⁴¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:509, 13 Aralık 1930, s.1.

¹⁴² Cemil Öztürk, "Atatürk Döneminde Eğitim Öğretim", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-egitim-ogretim/>, (Erişim Tarihi: 15.08.2022).

talep etmektedirler. Arzuhal Encümeni tarafından Maarif Vekâleti'ne bu talep iletilmiş ve imkân dahilinde ise burada bir orta mektep açılmasının uygun olacağı görüşü bildirilmiştir. Maarif Vekâleti'nden gelen cevapta, yurdun her yerine mektep açmak çok istenen bir durum olsa da eldeki imkanların kısıtlılığı sebebiyle Mardin ve benzer birçok şehre orta mektep açmanın şimdilik mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni kararında memleketin her yerine eğitim müessesleri açarak vatan evlatlarının talim ve terbiyesine çalışmanın Cumhuriyet Hükûmeti'nin en önemli amaçlarından biri olduğu ve bu amacı gerçekleştirmek için çok önemli çalışmalar yapılmış olsa da bunların tam meyvesini vermesinin zaman alacağından bahsedilmiş ve arzuhal sahiplerine de bu çalışmalar meyvesini verene kadar beklemeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁴³

Yaşadıkları şehre orta mektep açılmasıyla ilgili bir başka arzuhal Düzce'den Arifoğlu Yaşar ve arkadaşları tarafından verilmiştir. TBMM'ye sunulan bu arzuhalde daha önce Düzce'de açılmış olan orta mektebin asılsız sebeplerle kapatıldığından bahsederek mektebin yeniden açılmasını talep etmektedirler. Arzuhal Encümeni tarafından konu hakkında Maarif Vekâleti'ne yazılan tezkereye gelen cevapta mevcut muallim sayısının halihazırda açık olan okullar için bile yeterli olmaması, bütçe imkanlarının kısıtlı olması gibi nedenlerle Düzce'de orta mektebin tekrar açılmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Encümen de arzuhal sahiplerine öğretmen sayısının ve bütçe imkanlarının artmasını beklemeleri gerektiğinin anlatılmasına karar vermiştir.¹⁴⁴ Okul açmayla ilgili başka bir talep Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlı Kötüoba karyesinden Ömer Ağa tarafından gönderilmiştir. Ömer Ağa TBMM'ye verdiği arzuhalde on dört çocuğu ve sekiz torunu olduğundan bahisle bunlardan ve karyedeki diğer çocuklardan okul çağına gelmiş olanların karyelerinde ilk mektep olmadığı için eğitimden mahrum kalmalarından şikâyet etmektedir. Konu hakkında Maarif Vekâleti'nden Arzuhal Encümeni'ne gelen cevapta adı geçen karyede 60 civarında okul çağına gelmiş çocuk olması nedeniyle gelecek yıl burada bir ilk mektep açılacağı bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de isteğinin yerine getirileceğinin arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:141, 14 Kanunusani 1928, s.3-4.

¹⁴⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:141, 14 Kanunusani 1928, s.63.

¹⁴⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:15, Karar No:604, 17 Haziran 1930, s.12.

TBMM'ye sadece ilk ve orta mektepler açılması için değil mesleki eğitim veren kurumlar açılması için de arzuhalleyer verilmiştir. Bunlardan biri İstanbul Perukarlar (Berberler) Cemiyeti başkanı İsmail Efendi tarafından verilmiştir. İsmail Efendi arzuhalinde, Maarif Vekâleti veya Belediyenin himayesi altında konferans salonları ve meslek okulları açılmasını ve bunlar için de kendilerine bir bina tahsis edilmesini istemektedir. İsmail Efendi'nin bu talepleri Maarif Vekâleti'ne iletilmiş ve gelen cevapta mesleki eğitimin düzenlemesi ile ilgili önemli çalışmaları olan bakanlığın ilk fırsatta Perukarlar için de mesleki eğitim veren bir okul açma hedefi olsa da zaruri sebeplerden dolayı bu hedefin şimdilik gerçekleştirilmesine imkân olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni tarafından verilen kararda Perukarların mesleklerini ilerletme arzularını memnuniyetle karşılanmış ve Maarif Vekâleti'nin kendilerine yardımcı olacağı zamana kadar mesleklerini geliştirmek için kendi teşebbüsleriyle yollar aramaları tavsiyesinde bulunulmuştur.¹⁴⁶

Eğitimle alakalı arzuhalleyerde son olarak, az sayıda da olsa Mektep Vergisi ile ilgili şikayetler yer almıştır. 1925 yılında çıkarılan 181 numaralı Mektep Vergisi Kanunu'nun ilk iki maddesinde mektep vergisi şu şekilde tanımlanmıştır:

"BİRİNCİ MADDE — Mektep vergisi, mecburi tahsil çağında bulunanların okutulması için haddi zaruri olan masraflara halkın hissei iştirakidir.

*İKİNCİ MADDE — Şehir, kasaba ve köylerde oturan, az çok kazanç ve serveti olan her fert mektep vergisiyle mükelleftir. Mânevi şahsiyeti haiz şirketler ve müesseseler de bu mükellefiyete tabidir."*¹⁴⁷

Cumhuriyet yönetiminin eğitimde merkezileşme çabalarına rağmen ilköğretimin finansmanını büyük ölçüde il bütçelerine yüklemiş olmasının sonuçlarından biri olan mektep vergisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da özellikle yoksul bölgelerdeki halkın üzerinde yük olmaya devam etmiştir.¹⁴⁸ Bu konuda TBMM'ye gönderilen ilk arzuhalleyerlerden biri İstanbul Balat'ta yün ve iplik fabrikası sahibi Süreyya Paşa'ya aittir. Süreyya Paşa arzuhalinde kısaca hem fabrikasının bulunduğu mahal için hem de ikamet ettiği mahal için olmak üzere iki defa mektep

¹⁴⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:420, 9 Mart 1929, s.5.

¹⁴⁷ "Mektep Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.III, s.181-182,

¹⁴⁸ Alp, *"Tevhid-i Tedrisat'tan..."*, s. 91-93.

Osmanlı'nın son döneminden başlayarak 1927 yılına kadar olan dönemde ilköğretimin finansmanı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz.: Işıl Çakan, "Cumhuriyet Döneminde İlk Öğretim Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, S.II, 2002, s.85-127.

vergesi tarh edildiğinden şikâyet etmektedir. Mesele Dahiliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta özetle hem Süreyya Paşa'ya hem de eşi Adalet Hanım'a ayrı ayrı tarh edilen vergide indirimle gidilerek yapılan yanlışlığın giderildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni yapılan muamelede kanuna aykırı bir durum olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁴⁹

Mektep Vergisiyle ilgili başka arzuhal Şiran'dan (Gümüşhane) Muhtar Ömer Efendi ve arkadaşlarının yazdığı arzuhaldir. Bu arzuhalde kendilerine tarh edilen Mektep Vergisine itiraz etmektedirler. Bu itirazı değerlendiren Arzuhal Encümeni arzuhal sahipleri kanunun kendilerine tanıdığı itiraz yollarına -Tevziat Komisyonu gibi- başvurmadan doğrudan TBMM'ye başvurdıkları için verilen arzuhal reddetmiştir.¹⁵⁰

İncelediğimiz dönemde TBMM'ye, yukarıda eğitimle ilgili üzerinde durduğumuz konular haricinde ve doğrudan eğitimle ilgisi olmasa dahi içeriği bakımından önemli ve ilgi çekici arzuhaller de gönderilmiştir. Bu arzuhallerden biri Tokat'tan Tiryakizade Lütü ve arkadaşları tarafından yazılmıştır. Lütü Bey ve arkadaşları TBMM'ye yolladıkları arzuhalde mektep muallimlerinin İstanbul'dan kitap başta olmak üzere çeşitli eğitim öğretim araç-gereçleri getirerek çocuklara sattıklarından ve böylece civardaki esnafın da kârına mâni olduklarından bahisle muallimlerin bu halden menedilmesini istemektedirler. Arzuhal Encümeni meseleyi Maarif Vekâleti'ne yazmış ve gelen cevapta Tokat Muallimler Birliği'nin çeşitli sebeplerden dolayı öğrencilere İstanbul'dan kitap getirttiği bildirilmiştir. Cevapta bu yola başvurulmasının sebepleri de sıralanmıştır. Buna göre Tokat'ta yalnız bir kitapçı bulunması ve istenilen kitapların vaktinde getirilmemesi ve tek elde bulunan kitap satışından vurgunculuk yapılmasının engellenmek istenmesi bu sebeplerin başında gelmektedir. Bunun yanında elde edilecek indirimlerle fakir öğrencilere yardım edilmesi de bir diğer sebeptir. Cevapta ayrıca, öğrencilerin herhangi bir baskıya maruz kalmadan istedikleri yerden alışveriş yapma özgürlüğüne sahip oldukları vurgulanmıştır. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni Tokat Muallimler Birliği'nin

¹⁴⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:15, Karar No:219, 6 Şubat 1926, s.2-3.

¹⁵⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:23, Karar No:279, 4 Haziran 1927, s.3.

teşebbüsünde herhangi bir yanlışlık olmadığının Lütfi Efendi ve arkadaşlarına anlatılmasına karar vermiştir.¹⁵¹

Cumhuriyet yönetimin çağdaş bir toplum oluşturma ve bu amaç için gerekli insan kaynağını yetiştirme yollarından biri de eğitim amacıyla yurtdışına öğrenci göndermek olmuştur. Yurtdışına öğrenci gönderme olgusu yalnızca Cumhuriyet Dönemi'ne özgü bir uygulama olmayıp Osmanlı'da III. Selim Dönemi'nde başlamış, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde de devam etmiş bir süreçtir. Yurt dışına öğrenci gönderme uygulamasına yönelik yasal düzenlemelerin temeli 1914 yılında hazırlanan bir nizamname ile atılmış olsa da, Cumhuriyet Dönemi'nde bu uygulama ile ilgili ilk düzenleme "Maarif Vekâleti Hesabına Memalik-i Ecnebiyeye Gönderilecek Talebeye Ait Talimatname" adıyla 1924 yılında yapılmıştır. Uygulamanın müstakil bir kanuna kavuşması ise 1929 yılında çıkarılan "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun"la¹⁵² olmuştur. Bu kanunla yurtdışına öğrenci gönderme uygulaması daha sistemli hale gelmiş; bakanlıklar başta olmak üzere birçok kamu kurum ve kuruluşu ile bazı özel kuruluşlar adına eğitim için yurtdışına çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.¹⁵³

TBMM'ye eğitimle ilgili gelen arzuhalder arasında az sayıda da olsa yurtdışına eğitime gönderilen öğrencilerinden veya onların aileleri tarafından gönderilen arzuhalder vardır. Bu arzuhalderden biri kızı Maarif Vekâleti adına eğitim için Londra'ya gönderilen Emine Faika Hanım tarafından verilmiştir. İstanbul'dan gönderdiği bu arzuhalde Emine Faika Hanım İngiltere'deyken kızı Semiha Cevdet Hanım'ın intiharına sebep olduklarını ileri sürdüğü memurların cezalandırılmasını istemektedir. Meseleyi tetkik için Arzuhal Encümeni tarafından Maarif Vekâleti'ne bir tezkere yazılmıştır. İlgili Vekâletten gelen cevapta:

"Vekâlet hesabına tahsil için geçen sene İngiltere'ye gönderilen ve büyük elçiliğimiz tarafından evvela Londra civarında (Riding) de bir mektebe, sonra da (Eastburne)'de ki (High School) e yerleştirilmiş iken intihar eden Semiha Cevdet H.

¹⁵¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:209, 18 Ocak 1930, s.13

¹⁵² "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.7, s.331-333,

¹⁵³ Fahri Kılıç – Gökhan Güçin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Alanında Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Tarihçiliğine Etkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, C. X, S. XXXII, 2017, s. 19.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve daha sonrasında eğitim için yurtdışına gönderilen öğrenciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cengiz Aslan, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.

ın intiharına takaddüm vaziyetler hakkında Londra Büyük Elçiliğimizden Ha. V. i vesatatile alınan raporun gönderilen suretinin mutaleasından da anlaşıldığı veçhile Semiha H. ın intiharında Londra Konsolosluğuna hiç bir mes'uliyet terettüp etmemekte olduğu bildirilmiştir."

Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni'nin konu hakkındaki kararı da şu şekilde olmuştur:

" I — Londra Büyük Elçiliğimiz tarafından gönderilen rapor müeddasına nazaran, şedit nevrasteniye müptelâ olan Semiha Cevdet Hanımın (Reading)de tahsilde iken kollarını kesmek suretile intihar teşebbüsü üzerine refi karar ile Londra Konsolosunu mezkur şehre göndererek intihar sebebini anlamak istediklerinde Semiha H. (Aklına ders girmediğini, tahsilde muvaffak olamayacağını, halbuki memlekete geri dönerse tahsil masraflarının pederinden istirdat edileceğini ve buna asla razı olmayacağını ve binaen aleyh bu vaziyeti halletmek üzere intihara teşebbüs eylediğini) söylediği ;

I - İntiharı teşebbüsünü müteakip Londraya gelen Semiha hanıma elçimiz tarafından memlekete iadesi için İsrar edildiği ve hatta Maarif Vekâletine karşı mes'uliyeti deruhte edeceğini bildirdiği halde mumaileyhanın gidemeyeceğini musırren beyan eylemesi üzerine diğer bir mektebe yerleştirildiği ve ne vakit arzu ederse memlekete iade olunabileceğinin kendisine bildirildiği ;

III - Bu İsrara karşı Semiha Manimin cebren memlekete iadesi halinde vapur ve şimendiferde intihara teşebbüs etmeyeceği de kestirilemeyeceği;

IV - Ve pazar günü intihar eylemiş bulunmasına göre intihardan bir gün evvelki cumartesi günü öğleden sonra muamaileyha tarafından memlekete dönmek arzusunu bildiren mektuba aynı günde mektupla yazılacak cevap Londra'da pazar günleri posta muamelâtının tatil edilmesine mebni ancak pazartesi veya salı günü vasıl olabileceği malûm iken numaileyhanın cevaba intizar eylemiycrek intihar eylediği;

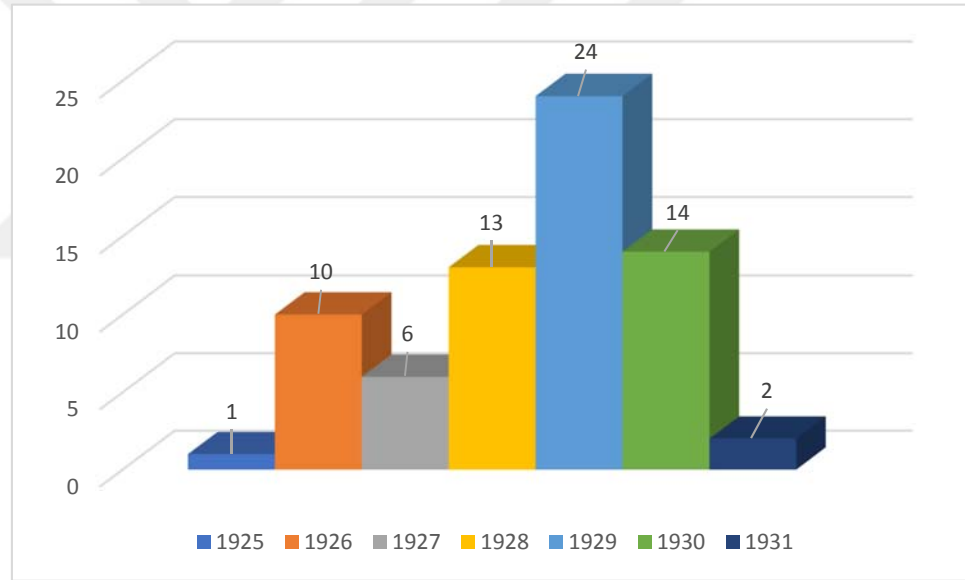
V - Ve merhumenin metrukâtı meyanında bulunan aile mektuplarında (dişini sıkarak tahsilde devam etmesi) tavsiye olunduğu görülmesine binaen evvelce vukubulan avdet etmek istememekteki İsrara sebep olarak gösterilebileceği;

Mufasssalan zikir ve tadat olunmasına mebni Londra Büyük Elçi ve konsolosumuzun memuriyet ve insaniyet vazifelerini bihakkın ifa ettiklerini tebyii eylediğinden Büyük Elçimizin raporunda da yazıldığı veçhile felâketzede validenin intihar meşguliyetini

kimseye değil belki taliin gadrine ve hastalığın zulmüne atfetmesi muvafık olacağının kendisine anlatılmasına karar verildi.”¹⁵⁴

1925-1931 yılları arasında eğitim-öğretim ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 70 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı, toplam arzuhal sayısı içinde ancak %2’lik bir dilime karşılık gelmektedir. Eğitim-öğretim gibi toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren bir konu hakkında nispeten az sayıda arzuhal olması, bu konu hakkındaki şikayetlerin ve sorunların az olduğunu gösteriyor gibi görünebilir. Fakat bu sayının az olmasının sebebinin, halkın nezdinde eğitim-öğretim konusunun toplumun diğer sorunlarının gerisinde kalması olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 6. Eğitim- öğretim ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

2.2. Vergiler ile İlgili Arzuhaller

TBMM açıldıktan bir gün sonra 24 Nisan 1920 tarihinde ilk ele alınan kanunun “Ağnam Resmi Kanunu”¹⁵⁵ olması yeni kurulan Türk Devleti ve Millî Mücadele için vergi konusunun hayatiyetini göstermesi açısından önemlidir. TBMM’nin çıkardığı ilk 50 kanun incelendiğinde bu kanunlardan 16 tanesinin çeşitli

¹⁵⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:9, Karar No:294, 15 Şubat 1930, s.7-8. İlgili Arzuhal Encümeni kararı aynen alıntılanıldığı için yazım ve imla hataları düzeltilmeden verilmiştir.

¹⁵⁵ “Ağnam Resmi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 1.

vergilerle alakalı olduğu görülecektir.¹⁵⁶ Bu kanunlardan bazıları “Gümrük Resminin Beş Misline İblâğına Dair Kanun”¹⁵⁷, “Ardıye Resminin On Misline İblâğına Dair Kanun”¹⁵⁸, “Tuz Resmi Kanunu”¹⁵⁹, “Harb Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Kanun”¹⁶⁰ gibi kanunlardır. Fakat Millî Mücadele’nin olağanüstü şartlarında yukarıda saydığımız birçok vergi de yeterli olmamış ve Mustafa Kemal Paşa TBMM’nin kendine verdiği yetkiye dayanarak 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde toplam on emirden oluşan ve halka yeni yükümlülükler getiren “Tekalif-i Millîye Emirleri”ni yayımlamıştır.¹⁶¹

Millî Mücadele başarıya ulaştıktan ve savaş döneminin olağanüstü koşulları ortadan kalkmaya başladıktan sonra yeni Türk Devleti’nin ekonomi politikalarının belirlenmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla memleketin birçok ilinden işçi, sanayici, tüccar ve çiftçi temsilcilerinin katılımıyla 17 Şubat 1923 tarihinde Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongre sonunda yeni Türk Devleti’nin ekonomik alanda takip edeceği politikaları hem iç hem de dış dünyaya duyurmak amacıyla “Misak-ı İktisadi Kararları” kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu önemli kararların yanı sıra kongreye katılan işçi, tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının önerileri tartışılmış ve kongre sonunda da bu grupların önerileri kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹⁶² Çiftçi grubunun önerileri arasında yer alan Aşar Vergisi’nin ile Yol Vergisi’nin kaldırılması, Ağnam Vergisi toplama usulünde yeni düzenleme yapılması gibi maddeler konumuz bağlamında dikkate değerdir.¹⁶³

Osmanlı Devleti’nde de en önemli vergi gelir kalemlerinden olan aşarın kaldırılması devletin son döneminde gündeme gelmiş olmasına rağmen Osmanlı hükûmetleri bu konuda başarılı olamamışlardır. Zira vergi gelirlerinin dörtte biri bu vergi kaleminden oluşmaktaydı. Çiftçinin üzerinde çok ağır bir yük olan Aşar

¹⁵⁶ TBMM I. Dönem I. Yasama Yılı Tutanak Dergisi, (Çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=1&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=104&v_kullanici_id=18341316&v_gelecek_sayfa=1, (Erişim Tarihi: 24.07.2022).

¹⁵⁷ “Gümrük Resminin Beş Misline İblâğına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 9.

¹⁵⁸ “Ardıye Resminin On Misline İblâğına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 11.

¹⁵⁹ “Tuz Resmi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s.28.

¹⁶⁰ “Harb Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 47.

¹⁶¹ Mehmet Kayıran, “Tekâlif-i Millîye Emirleri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekalif-i-milliyemirleri/>, (Erişim Tarihi: 05.08.2022).

¹⁶² A. Gündüz Ökçün, “1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, S. I, Ankara, 1968, s.53.

¹⁶³ Sibel Ulu, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, 2015, s. 31.

Vergisi de diğer birçok vergi gibi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilmiş ve çiftçinin üzerinde yük olmaya devam etmiştir.¹⁶⁴ Fakat İzmir İktisat Kongresi'ndeki aşar ile ilgili alınan kararlar ve bu verginin çiftçinin üzerinde oluşturduğu yükün dönemin yöneticileri tarafından görülmesi ile aşar vergisini kaldırmak için çalışmalara başlanmıştır. Aşarın kaldırılması için yasa tasarısı 1924 yılında İsmet (İnönü) Hükûmeti Dönemi'nde Meclis'e sunulmuş ve 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar Vergisi kaldırılmıştır.¹⁶⁵

Aşar Vergisi'nin kaldırılması ile bütçeye yeni gelir kaynakları bulmak elzem hale gelmiştir. Zira 1924 yılı bütçe verileri incelendiğinde bütçe gelirlerinin %49'unu doğrudan vergi çeşitleri oluşturmaktadır. Bu doğrudan vergilerin de %80'i ise Aşar ve Ağnam gelirlerinden oluşturmaktadır.¹⁶⁶ Hem aşarın kaldırılmasından sonra oluşan boşluğu doldurmak hem de Osmanlı'dan intikal eden vergileri düzenleyerek çiftçinin üzerindeki vergi yükünü toplumun her kesimine dengeli bir şekilde dağıtmak için 1925 yılından sonra vergi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden bazı vergiler tamamen kaldırılmış, bazıları düzenlenerek devam ettirilmiş ya da yerlerine yeni vergiler ihdas edilmiştir.¹⁶⁷ Bu çalışmanın inceleme konusu olan 1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümenine verilen arzuhallerde vergilerle alakalı birçok dilek ve şikâyet mevcuttur. Aşağıda bu dönemdeki vergilerden bazılarına kısaca değinilecek ve bu vergilerle alakalı TBMM Arzuhal Encümeni'ne gelen istek ve şikayetlerden örnekler verilecektir.

2.2.1. Aşar Vergisi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere çiftçinin sırtında ağır bir yük olan Aşar Vergisi 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmasına karşın bu tarihten sonra da TBMM Arzuhal Encümeni'ne aşar vergisi ile ilgili arzuhaller gelmeye devam etmiştir. Bu arzuhallerin büyük bir kısmı aşar mültezimlerine¹⁶⁸ aittir. Bu mültezimler 1341 (1925) senesi ve öncesinde devlete olan borçlarının affedilmesini veya faizlerinin

¹⁶⁴ Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, Özel Sayı, 2012, s.57.

¹⁶⁵ Ulu, a.g.t., s. 34. Konu ile ilgili bkz.: "Aşarın İlgasıyla Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.III, s.62-63

¹⁶⁶ Zühra Yıldız, "Cumhuriyet Türkiye'sinin Atatürk Döneminde Vergi Uygulamaları", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. IV, 1996, s.77.

¹⁶⁷ Cemil Adar Yılmaz - Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Vergi Politikaları", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, C. III, S:1, 2019, s. 84.

¹⁶⁸ Mehmet Genç, "İltizam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.154-158.

silinmesini talep etmektedirler; fakat bu taleplerin çoğu kanunen imkân bulunmadığı gerekçesi ile Arzuhal Encümeni tarafından reddedilmiştir. Örneğin 1929 yılında Kütahya'dan Keler Oğlu Faruk Efendi ve arkadaşları imzasıyla gönderilen arzuhalde kuraklık ve sair afet yüzünden birkaç yıldır mahsul kaldıramadıklarından 340 (1924) senesinde aldıkları aşar borcunun 338-339 (1922-1923) senelerinde alınan aşar faizlerinin affına dair olan kanundan¹⁶⁹ yararlanarak borçlarının affedilmesini istemişlerdi. Arzuhal Encümeni konuyu Maliye Vekâletine sormuş ve gelen cevapta bahsi geçen kanunun sadece 339 (1923) senesi sonuna kadar olan borçları kapsadığı bildirilmişti. Bunun üzerine Encümen kararı ile Kütahyalı Keler oğlu Faruk Efendi ve arkadaşlarına isteklerinin gerçekleştirilmesinin kanunen mümkün olmadığı cevabı verilmişti.¹⁷⁰

Benzer bir arzuhal de 1930 senesinden Urfa'dan Türkmenoğlu ve arkadaşları tarafından verilmiştir. Arzuhale göre Türkmenoğlu ve arkadaşları doğrudan aşar borçlarının silinmesini istemektedirler. Encümenden arzuhal sahiplerine verilen cevapta ise aşar borçlarının ödenmesi için birçok kolaylık sağlandığı fakat borçların tamamen affedilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı belirtilmiştir.¹⁷¹ Özellikle 1929 ve 1930 yıllarında yukarıdaki iki arzuhal örneğine benzer nitelikte birçok arzuhal mevcuttur. Bu durumun sebebi olarak Kütahyalı Keler oğlu Faruk Efendi ve arkadaşlarının arzuhallerinde bahsettikleri 1928 yılında yaşanan şiddetli kuraklık gösterilebilir. Öyle ki TBMM'nin üçüncü dönem ikinci yasama yılı açılış konuşmasını yaparken Gazi Mustafa Kemal de bu kuraklıktan ve alınan tedbirlerden bahsetmiştir.¹⁷²

2.2.2. Ağnam Vergisi

Osmanlı Devleti'nden yeni kurulan Türk Devleti'ne geçen vergilerden bir tanesi de ağnam vergisidir. Koyun, keçi ve sair hayvanlar üzerinden alınan bu verginin Osmanlı'nın son dönem gelirlerindeki payı %8'di.¹⁷³ TBMM'nin açıldıktan bir gün sonra ilk görüştüğü kanun da Ağnam Vergisi ile ilgiliydi. Bu kanuna göre

¹⁶⁹ “Aşar Mültezimlerinden Edayı Deyn Edenlerin Emlâki Merhune ve Mütefeyyizlerinin İadesine Dair 29 Ağustos 1339 Tarihli Kanun Hükmünün 1928 Senesi Gayesine Kadar Temdidi Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.938.

¹⁷⁰ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:25, Karar No:631 08 Haziran 1929.

¹⁷¹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:247, 01 Şubat 1930.

¹⁷² “II. Yasama Yılı Açılış Konuşmaları”, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. III, C. V, s. 2.

¹⁷³ Hasan Türkal, “Türkiye’de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. XLIV, S. III, 2011, s.95.

Ağnam Vergisi oranı bir önceki yıla göre dört katına çıkarılmaktaydı.¹⁷⁴ Osmanlıdan kalan ve şeri kökenli bir vergi olan Ağnam Vergisi'nin modern bir kanuna dönüştürülmesi Cumhuriyet'in ilanından sonraya kalmıştır. 12 Şubat 1924 tarihinde kabul edilen "Sayım Kanunu" ile Ağnam Vergisi kaldırılmıştır.¹⁷⁵ Sayım Vergisi gelir bakımından Musafakat ve Arazi Vergilerinden sonra ikinci sırada yer almıştır.¹⁷⁶

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni'ne Ağnam Vergisi ve sonradan yerine çıkarılan Sayım Vergisi Kanunuyla ilgili az sayıda arzuhal gelmiş olsa da bunlar arasında kayda değer olanlar vardır. Örneğin 1929 yılında Miran aşireti mensuplarından Behram Efendi ve iki arkadaşı Cizre'den TBMM'ye arzuallerini bildirir bir telgraf çekmişlerdi. Telgrafa göre Behram Efendi ve arkadaşlarına ait davarların bir kısmının vergisi 1928 yılında Irak Hükûmeti tarafından alınmıştır. Ellerinde Irak Hükûmeti'nden alınmış makbuz bulunmasına rağmen Cizre mal memurları bu makbuzu kabul etmeyip Behram Efendi ve arkadaşlarından aynı yıl için Sayım Vergisi alma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Arzuhal sahipleri de bu durumu TBMM'ye bildirip kendilerinden aynı yıl içinde iki defa davar vergisi alınmasının önlenmesini istemişlerdir. Durum, Encümence Maliye Vekâleti'ne sorulmuş Maliye Vekâleti de durumu Hariciye Vekâleti'ne sormuştur. Gelen cevapta henüz Irak Hükûmeti ile bu konuda bir anlaşma olmadığı; fakat daha sonraki süreçte Irak Hükûmeti ile bu konuda Türk vatandaşlarının faydasına olacak bir anlaşma yapılacağı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Encümence, arzuhal sahiplerine şikayetleri hakkında şimdilik yapılacak bir şey bulunmadığı belirtilmiş; Hariciye Vekâleti'nin Irak Hükûmeti ile yapacağını vadettiği anlaşmayı beklemlerinin tavsiye edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁷⁷

Sayım Vergisi ile alakalı arzuhallere bir diğer örnek, 1929 yılında Isparta'nın Dere Mahallesi Muhtarı Süleyman oğlu Ali Efendi imzasıyla Isparta merkez ve köyleri muhtarları ve halkı namına TBMM'ye gönderilen arzuhaldir. Buna göre arzuhal sahiplerinin isteği o yıl kış kötü geçtiği için hayvan sayım ayının bir ay ertelenmesidir.¹⁷⁸ Bunun üzerine durum Maliye Vekâleti'ne yazılmıştır. Gelen

¹⁷⁴ "Ağnam Resmî Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, 07.02.1337, Sayı:1 s.1.

¹⁷⁵ "Sayım Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, Sayı: 410, s.209-211,

¹⁷⁶ Türkal, a.g.m., s. 95.

¹⁷⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No: 486, 13 Nisan 1929, s.3.

¹⁷⁸ Sayım ayları ilgili kanunun birinci maddesinde şu şekilde belirlenmiştir:

cevaba göre arzuhal sahiplerinin isteği kanuna uygun olmadığı için reddedilmiş ve kanunda belirtilen müddet içinde hayvan sayımının yapıp gerekli mercilere bildirilmesi istenmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni kanuna uygun olmayan dileklerin yerine getirilemeyeceğinin arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁷⁹

2.2.3. Kazanç Vergisi

1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasıyla vergi gelirlerindeki azalmayla birlikte yeni gelir arayışı içinde olan Cumhuriyet'in yönetici kadrolarının dikkati öteden beri devletin vergi kalemlerinde çok payları olmayan ticaret ve sanayi grubuna yönelmiştir. Bu amaçla 1926'da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiş bir vergi olan Temettü Vergisi kaldırılmış ve yerine Kazanç Vergisi getirilmiştir.¹⁸⁰ Sanayi ve ticari kazançlar üzerinden alınan Temettü Vergisi'ndeki verimsizlik yerine Kazanç Vergisi getirilmesinde etkili olmuştur. Fakat Kazanç Vergisi'nden de istenen verimlilik alınamamış ve 1934 yılında çıkarılan ikinci bir Kazanç Vergisi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁸¹

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni Mukarrerat Cetvellerini incelediğimizde Kazanç Vergisi ile alakalı pek çok arzuhal karşımıza çıkmaktadır. 1929 yılından önceki yıllarda da bu vergi ile ilgili arzuhaller bulunmasına rağmen ilginç arzuhal örneği olarak aynı yıl Bursa'da Tahal Hanı'nda zahire işiyle meşgul Abdullah Bey tarafından TBMM'ye verilen arzuhal gösterilebilir. Abdullah Bey'in Encümen'den isteği kendisine tarh olunan kazanç vergisinin yaşı 72'yi geçmiş olduğu için iptal edilmesidir. Encümenden verilen cevapta ise vergilerle alakalı hükümlerin kanunlarla belirlendiği ve isteğinin kanunlarda yeri olmadığı için yerine getirilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁸²

"Sayım muamelesi, koyun, keçi, tiftik ve deve için nisan ve canavar için eylül iptidasından itibaren on beş gün zarfında sureti malîsusada tab ve tevzi ve sahipleri tarafından imza, imam, muhtar, ve heyeti ihtiyariyece tasdik olunan köy ve mahalle namına mürettep defterlere kaydedilmek suretiyle icra olunur. İşbu defterlere bir yaşından aşağı olan davar ve canavarlar ve iki yaşından aşağı olan develer dahil edilmez."

"Sayım Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.209-211.

¹⁷⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:25, Karar No:630, 08 Haziran 1929, s.9-10.

¹⁸⁰ Yılmaz -Yüksel, *"Türkiye'de Tek..."*, s. 87.

"Kazanç Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s. 282-296.

¹⁸¹ Yılmaz -Yüksel, a.g.m., s. 87.

"Kazanç Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C. XIII, s. 115-148.

¹⁸² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No: 31, 30 Kasım 1929, s. 5.

Kazanç Vergisi ile alakalı bir diğer arzuhal örneği Amasyalı bir şoför olan Kemal Efendi'nin arzuhalidir. Kemal Efendi 1929 yılında Amasya'daki bütün şoförler namına yazdığı arzuhalinde kısaca Amasya Defterdarlığı tarafından mağdur edildiklerinden bahsetmektedir. Encümen tarafından Maliye Vekâleti'ne durum sorulunca olayın çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu cevaba göre Amasya Belediye İdaresi şoförlerin günlük kazançlarını yüksek göstermiş ve şoförler de bu karara itiraz etmiştir. Bu itirazı haklı bulan belediye ikinci bir karar alarak günlük kazanç miktarını düşürmüştür. Fakat defterdarlık memurları vergi tarhı sırasında belediyenin ilk belirlediği kazanç miktarını esas almış ve dolayısıyla Amasyalı şoförlerin vergi borcu da yüksek çıkmıştır. Bu ihtilaflı konuda Arzuhal Encümeni, belediyenin yetkisi dışına çıktığı görüşündedir. Zira her ne kadar şoförlerin vergiye esas olan günlük kazançlarını belirlemek belediyenin yetkisi dâhilinde olsa da belirlenen bu miktara yönelik itirazların belediyece değil itiraz komisyonları tarafından değerlendirmesi gerekmektedir. Sonuç olarak Arzuhal Encümeni defterdarlığı haklı bulmuş ve belediyenin kanuna aykırı hareket ettiğinin arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁸³

Bu konuda son örnek, Mersin'de gümrük komisyoncusu olan Mahmut Celalettin Efendi'nin arzuhalidir. 1929 yılına ait arzuhale göre Mahmut Celalettin Bey malûl ve aile fertlerinin kalabalık olmasından dolayı Kazanç Vergisi'nden muaf olmayı istemekteydi. Bu isteği değerlendiren Arzuhal Encümeni, Celalettin Efendi'nin mazeretlerinin Kazanç Vergisi'nden muaf olmasını sağlayacak nitelikte olmadığına kendisine anlatılmasına karar vermiştir.¹⁸⁴

Kazanç Vergisiyle ilgili şikayetler dönemin basınına da yansımıştır. 14 Kânunusani 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "*Vergi tarhında adil olunmalı*" başlığıyla verilen haberde Erenköy'de geçimini hallaççılık yaparak sağlayan ve dört kişilik ailesine bakmak zorunda olan 16 yaşındaki İzzet'in durumundan bahsedilmiştir. Habere göre kendisine 43 liralık Kazanç Vergisi tarh edilen İzzet borcunu ödeyemediği için 33 gün hapis yatmıştır. İzzet o seneki vergisini de ödeyemeyeceği için tekrar hapis yatmaktan endişe etmektedir. Haberde sermayesi bir keman ve bir tokmaktan ibaret olan bir çocuğa 43 liralık kazanç vergisi kesip, üstelik

¹⁸³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:6, Karar No:186, 4 Ocak 1930, s.17.

¹⁸⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:22, Karar No:665, 27 Nisan 1929, s. 29.

çocuk bu vergiyi ödeyemeyince onu hapse atmanın büyük bir adaletsizlik olduğu vurgulanmıştır.¹⁸⁵

2.2.4. Yol Vergisi

Millî Mücadele sırasında bayındırlık işlerinin devamını sağlamak amacıyla Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'nden itibaren sistemli hale getirilmiş olan yol vergisi uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde verimli bir şekilde toplanamayan bu verginin yeniden düzenlenmesi amacıyla 21 Şubat 1921 tarihinde Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun TBMM'de kabul edilmiştir.¹⁸⁶ Bu kanuna göre paraya dayalı bu vergiden 18-60 yaş arasındaki erkekler mükellef tutulmuştur. Engelli olduğunu sağlık raporu ile ispatlayan dar gelirli ile verginin toplanmasında vazife alacak olan imam ve muhtarlar bu vergiden istisna kılınmıştır. Parasal olarak vergiyi ödemeye gücü yetmeyenler, ikamet ettikleri en fazla üç saat mesafede olan yollarda bedenen çalışmak zorundadır.¹⁸⁷ Fakat o dönemde ülkenin birçok yeri işgal altında olduğu için yol vergisinden beklenen netice alınamamıştır. Savaş sonrası dönemde, savaş sırasında verimli bir şekilde toplanamayan yol vergisinin daha verimli hale getirilmesi amacıyla çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların neticesi olarak 19 Ocak 1925 tarihinde Yol Mükellefiyeti Kanunu çıkarılmıştır.¹⁸⁸ Çıkarılan bu yeni kanuna göre, bir önceki kanunda olduğu gibi 18-60 yaşlar arasındaki erkekler vergi mükellefi olarak belirlenmiştir. Yine önceki kanunda olduğu gibi bu vergi nakdi olarak ya da bedenen yol yapımında çalışarak ödenecektir. Sakatlığını ispatlayan dar gelirli vatandaşlar ile askerler, öğrenciler ve yaşayan altı çocuğu bulunan aileler vergiden muaf tutulmuştur.¹⁸⁹ Altı çocuklu ailelerin vergiden muaf tutulması genç Cumhuriyet'in nüfusu artırma çalışmalarından biri olarak görülebilir. Nuray Özdemir'e göre vergiden muafiyetin bir yolu olan altı çocuklu olma şartından sonra özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde altı çocuklu ailelerin sayısında artış görülmüştür.¹⁹⁰

1925 yılında çıkarılan kanun üzerinde daha sonraki yıllarda yapılan birtakım tadilatlar ve Yol Vergisi'nde hakkında yapılan yeni düzenlemelere rağmen 1931

¹⁸⁵ "Vergi Tarhında Adil Olmalı!", *Cumhuriyet*, 14 Kanunusani 1931, s.2

¹⁸⁶ Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXII, S. LIII, 2013, s. 215.

¹⁸⁷ "Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.1 s. 108.

¹⁸⁸ Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 218.

¹⁸⁹ "Yol Mükellefiyeti Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.III, s. 39-41.

¹⁹⁰ Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 218.

yılına gelindiğinde Yol Vergisi'nden beklenen verimin alınamadığı görülmüştür. 1931 yılında Yol Vergisi için alınan nakdi bedel yarı yarıya düşürülmesine rağmen vergiyi nakdi olarak ödeyen mükellef sayısında azalma meydana gelmiştir.¹⁹¹

Yol Vergisi özellikle kırsal kesimdeki halkın üzerinde oluşturduğu yük bakımından Aşar Vergisi'ne benzetilmektedir. Zira maddi durumu iyi olanlar nakdi olarak vergisini ödemiş maddi durumu iyi olmayan köylüler ise ya bedenen yol inşaatlarında çalışmış ya da elindekileri satarak vergiyi ödeme yoluna gitmiştir.¹⁹² Özdemir'in tespit ettiği bir arşiv belgesine göre Antalya Türk Ocağı'ndan Başvekâlet'e yollanan bir yazıda halkın yol vergisini ödemek için hangi müşkül durumlara düştüğü anlatılmaktadır. Gönderilen yazıya göre Antalya Vilayet Encümeni'nin 1925 yılına ait yol vergisi miktarını 12 liraya çıkarması üzerine halktan bazıları 12 lirayı ödemek için sıra dışı ve trajik yollara başvurmuştur. Örneğin bir vatandaş 12 lirayı ödemek için çocuğunu müzayedeye çıkarmış ve buradan elde ettiği 50 lira ile vergi borcunu ödemiştir. Başka bir vatandaş vergiyi ödemek için evindeki yatağını satmış ve bu yüzden karısı ile kavga etmesi sonucu karısından boşanmıştır. Son olarak Balıkçı Sami isimli vatandaş da vergiyi ödemek için evindeki çamaşır leğenini satmış fakat sonrasında karısı ile kavga etmiştir.¹⁹³

Yol Vergisi'nin halk üzerinde oluşturduğu ağır yüke ve yukarıda verilen trajik örneklerle rağmen 1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni kararlarını incelediğimizde Yol Vergisi ile alakalı çok fazla arzuhal olmadığını görmekteyiz. Bu yıllar arasında Yol Vergisi ile alakalı elimizdeki tek arzuhal örneği Çölemerik'ten¹⁹⁴ TBMM'ye çekilen telgraftır. Çölemerik ihtiyar heyetinden Mehmet ve arkadaşları imzalı bu telgrafa göre Mehmet ve arkadaşları kendilerinden alınan Yol Vergisi bedelinin çok yüksek olması nedeniyle bu bedelin 4 liraya indirilmesini istemektedirler. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni Dahiliye Vekâleti'ne yazı yazmış; gelen cevapta Yol Vergisi miktarının Şose ve Köprüler Kanunu¹⁹⁵ ile yeniden belirlendiği bildirilmiştir. Encümen de arzuhal sahiplerine bu yeni kanunda

¹⁹¹ Türkal, "Türkiye'de 1923...", s. 97-98.

¹⁹² Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 219.

¹⁹³ Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 220. (N. Özdemir bu belgenin tarihini 1925 olarak göstermiştir fakat arşive baktığımızda belge tarihi 1924'tür) BCA, 30-10-0-0-117- 816 – 3, Dosya Ek:98, (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.06.1924)

¹⁹⁴ "Bugün Hakkâri olarak tanınan şehrin eski adı Çölemerik'tir." Metin Tuncel, "Hakkâri" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 205-207.

¹⁹⁵ "Şose ve Köprüler Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.VII, s.962-966.

belirlenen 8 liralık Yol Vergisi bedelinde indirme gidilmesinin mümkün olmadığı cevabını vermiştir.¹⁹⁶

2.2.5. İstihlak, Muamele Vergileri

1925 yılında aşarın kaldırılması ile meydana gelen gelir kaybını telafi etmek için çıkarılan Umumi İstihlak¹⁹⁷ Vergisi ilk sistemli muamele vergisidir. Bu vergi hazırlanırken Almanya ve Fransa'daki uygulamalardan yararlanılmıştır.¹⁹⁸ 10 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen 735 numaralı Umumi İstihlak Kanunu'na¹⁹⁹ göre her türlü mal ve hizmet ile üretim ve dağıtım süreçlerini, ithalat ve ihracat sürecini kapsayan bu vergi pul yapıştırma usulü ile %2,5 oranında uygulanmaktaydı. Bu vergiye tamamlayıcı olarak çıkarılan ve yine pul yapıştırma usulü ile alınan Eğlence ve Hususi İstihlak Vergisine²⁰⁰ tabi olanlar genel vergiden muaf tutulmuşlardır.²⁰¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında vergi idaresinin bu çeşit genel bir vergiyi uygulamaya elverişli olmayışı nedeniyle bu vergi kısa ömürlü olmuş ve bir yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanun yerine 1927 yılında toplu bir muamele vergisi²⁰² olan beyan esasına dayalı bir vergi olan Muamele Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre vergi iç sınai üretimde ve ithalatta %6; ihracatta %2,5 oranında uygulanmıştır.²⁰³ Bu verginin ithalatta yüksek, ihracatta düşük olması yerli üreticinin desteklenmesine yönelik olmasına rağmen çıkarılan yeni verginin ekonomiye birtakım olumsuz etkileri de olmuştur. Örneğin vergi yükümlüğünden kurtulmak isteyen bazı sınai üreticileri üretimde makine kullanımını bırakıp insan gücüne yönelmiş bu da üretimde düşüşlere neden olmuştur. İhracatın vergi kapsamına alınmasıyla ihracat hacminde de düşüş meydana gelmiştir. 1931 yılına gelindiğinde ise sayılan sebeplerden dolayı yeni bir Muamele Vergisi Kanunu²⁰⁴ çıkarılmış ve bu kanuna

¹⁹⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:4, Karar No:99, 14 Aralık 1929, s.7.

¹⁹⁷ İstihlak Vergisi, özel tüketim vergisi dışında kalan, belirtilmeyen vergilerdir. Tüketim ürünlerinden alınır. "Genel İstihlak Vergisi Nedir?", *İktisat Sözlüğü*, <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/genel-istihlak-vergisi/2038>, (Erişim Tarihi: 21.08.2022).

¹⁹⁸ Murat Özyüksel, "İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde Gelir, Gider, Servet Vergileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.VI, S. I, 1985, s. 59.

¹⁹⁹ "Umumi İstihlak Vergisi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.108-110.

²⁰⁰ "Eğlence ve Hususi İstihlak Vergisi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.113-115.

²⁰¹ Özyüksel, "İmparatorluk ve...", s.59.

²⁰² Muamele Vergisi, Gelirin harcama vesilesile tekrar ve bütünüyle vergilendirilmesi için ortaya çıkarılmış vergi türüdür. "Muamele Vergisi Nedir?", *İktisat Sözlüğü*, <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/muamele-vergisi/3566>, (Erişim Tarihi: 23.08.2022).

²⁰³ Uğur Dündar, "Türkiye'de Katma Değer Vergisi Uygulamasının Mali Etkinliği (1985-1994)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.4.

²⁰⁴ "Muamele Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.X, s.268-273.

göre ihracat vergi dışına çıkarılarak diğer muafiyet ve istisnalar genişletilmiştir.²⁰⁵ 1934 yılında vergi kaçırmayı önlemeye yönelik yapılan değişikliklerle beraber muamele vergisi Türk vergi hayatında otuz yıla yakın varlığını sürdürmüştür.²⁰⁶

TBMM Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde Muamele ve İstihlak Vergileri ile alakalı birçok arzuhal olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Edremit'te fabrikatör olan Hulusi Efendi ve arkadaşlarının 1927 yılında TBMM'ye gönderdikleri arzuhaldeki istekleri zeytin üreticileri için çıkardıkları zeytinyağından muamele vergisi alınmamasıdır. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni konuyu Maliye Vekâleti'ne sormuş ve gelen cevapta Muamele Vergisi Kanunu'na göre arzuhal sahiplerinin istedikleri şekilde bir istisna hükmü olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen fabrikatörlere Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda kendilerini ilgilendirecek birtakım muafiyet hükümleri bulunabileceği bildirilmiş ve şayet kanundaki şartları taşıyorlarsa bu muafiyet hükümlerinden yararlanmaları tavsiyesinde bulunmuştur.²⁰⁷

Edremit'ten Tuzcumurat Mahallesi muhtarı Mehmet Tevfik Efendi, Küçükköy'den Hüseyin Avni Efendi ve dört arkadaşının Edremit merkez ve köylerindeki tüm muhtarlar namına 1928 yılında TBMM'ye gönderdikleri telgrafta el ve hayvan gücü ile çalışan tasirhanelerden (yağhane) muamele vergisi alınmamasına rağmen; kuva-yı muharrike yani makine gücü ile çalışan yağhanelerden vergi alındığını, ayrıca zeytinyağı imalatı yapan fabrikatörlerin de kendi hesaplarına çıkardıkları yağlardan da vergi alınmadığını; bu durumun ise mağduriyetlerine sebep olduğu söyleyerek, bu durumun düzeltilmesini ve mağduriyetlerinin giderilmesini istemişlerdir. Arzuhal Encümeni kararına göre konu Maliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta, Muamele Vergisi Kanunu'nda kimlerden hangi oranda vergi alınacağını açık olduğu, arzuhaldeki fabrikatörlerle ilgili iddianın da doğru olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen arzuhal sahiplerine bu konudaki kanun maddeleri açık olduğu için yapılacak başka bir muamele olmadığı cevabını vermiştir.²⁰⁸

Zeytinyağı imalatçılarından sonra muamele vergisi ile ilgili TBMM'ye arzuhal yollayan ikinci grup un fabrikası sahipleridir. Kastamonu'nun Sarıömer karyesinde dakik(un) fabrikası sahibi olan Nuh oğlu Mehmet Tahir Efendi meclise

²⁰⁵ Özyüksel, "İmparatorluk ve...", s. 59.

²⁰⁶ Uğur Dündar, "Türkiye'de Katma...", s. 5.

²⁰⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:6, Karar No:96, 24 Kanunuevvel 1927, s. 1-2.

²⁰⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:177, 28 Kanunusani 1928, s. 8-9.

yolladığı arzuhalde büyük emek ve masraflarla kurduğu un fabrikasından alınan Muamele Vergisi'nin başka bir şekle dönüştürülmesini talep etmektedir. Mehmet Tahir Efendi'ye göre civardaki makine gücüyle çalışmayan değirmenlerden muamele vergisi alınmayıp kendi un fabrikasından vergi alınması bu değirmenlerle rekabet edemeyip iflas etmesine sebep olacaktır. Arzuhal encümeninden Mehmet Tahir Efendi'ye verilen cevaba göre bu konu Ticaret Vekâleti'ne sorulmuştur. Gelen cevaba göre daha önceki talepler de dikkate alınarak un fabrikalarından alınan muamele vergisinin ertelenmesi için Maliye Vekâleti ile yapılan yazışmalar yakında sonuçlanacaktır. Encümen de bu cevap üzerine arzuhal sahibi Mehmet Tahir Efendi'ye bahsi geçen yazışmaların neticesini beklemesi tavsiyesinde bulunmuştur.²⁰⁹

Konuyla alakalı bir başka arzuhal örneği de un fabrikası reisi M. Sıtkı Efendi ve müdürü Zühtü Efendi imzalarıyla TBMM'ye gönderilmiştir. İstekleri, san'atlarına mâni olan %6 muamele vergisinin makul bir orana düşürülmesidir. Bunun üzerine Encümen tarafından konu İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta adı geçen un fabrikasının 25.08.1928 tarih ve 1044 sayılı muafiyet ruhsatnamesiyle Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmakta olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla Arzuhal Encümeni de bu konuda yapılacak başka bir muamele olmadığına arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.²¹⁰

Muamele Vergisi ile ilgili TBMM'ye gönderilen bir başka arzuhal ise bir şahıs adına değil İstanbul Ticaret Odası namına yazılmıştır. İstanbul Ticaret Odası tarafından çekilen bu telgrafta dışardan ithal edilen şeker ve şekerli mamulattan muamele vergisi alınmayıp içeride üretilenlerden vergi alınmasının İstanbul'daki şekerli mamulat üreticilerine zarar ettireceği için muamele vergisinin dışardan ithal edilen şeker ve şekerli mamulata da uygulanması istenmektedir. Mevzubahis istek ile ilgili Encümen tarafından İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta vergi oranlarının kanunla belirlenmiş olduğu ve ancak ihraç edilecek mallarda Muamele Vergisi istisnası uyguladığı bilgisi verilmiştir. Cevabın devamında İstanbul Ticaret Odası'nın dediği gibi dışardan gelen şeker ve şeker mamulatından Muamele Vergisi alınmadığı fakat bunun yerine muamele vergisinden çok daha yüksek oranlarda Gümrük Vergisi alındığı bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni İstanbul Ticaret Odası'nın İstanbul şeker ve şeker mamulatu üreticilerine haksızlık

²⁰⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:173, 28 Kanunusani 1928, s. 6-7.

²¹⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:461, 31 Mayıs 1930, s. 4.

yapıldığı yönündeki iddiasının geçersiz olduğunun oda tarafından üyelerine anlatılmasının uygun olacağı yönünde bir karar vermiştir.²¹¹

Muamele ve İstihlak vergileri ile alakalı son arzuhal örneğimiz Beyoğlu Operadan Cemal, Kemal Bey'in Sineması'ndan Kemal ve arkadaşları tarafından TBMM'ye çekilen telgraftır. Telgraf sahiplerinin dileği sinema ve tiyatro gibi yerler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesidir. Konu ile alakalı Arzuhal Encümeni'ne Maliye Vekâleti'nden gelen cevapta, eğlence ve istihlak vergisine tabi bütün sinemaların giriş biletlerinden öteden beri %10 vergi alındığı yeni bir düzenlemeye gidilen Eğlence ve Hususi İstihlak Kanunu'nda da bu oranın aynı bırakıldığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni hem eski kanunda hem de yeni düzenlenen kanunda Eğlence ve Hususi İstihlak Vergisi oranının aynı olması hasebiyle bu konuda yapılacak başka bir muamele olmadığının arzuhal sahiplerine bildirilmesine karar vermiştir.²¹²

Verilen arzuhal örneklerinden anlaşılabacağı üzere Muamele ve İstihlak Vergisi her ne kadar yıllar içinde değişikliklere uğramış ve istisna kapsamı genişletilmiş olsa da işletmeler ve özellikle makine ile üretim yapan imalat sanayi üzerinde olumsuz etkilere sahip bir vergidir.

2.2.6. Gümrük Vergisi

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan bir düzenleme ile gümrükler bir genel müdürlük şeklinde "Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesi" adıyla Maliye Vekâleti'ne bağlanmış ve bu teşkilat yapısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aynı şekilde sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gümrük vergilerini düzenleyen, içinde birçok kanun, kararname, tefsirin bulunduğu oldukça karışık bir mevzuat mevcuttu. Bu dağınık durum 1927 çıkarılan 1126 numaralı²¹³ ve 1929 yılında çıkarılan 1510 numaralı²¹⁴ "Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunlar" ile düzenlenmeye çalışılmış ise de gümrük vergisi ile alakalı ana kanun 1 Haziran 1929 tarihinde çıkarılmıştır.²¹⁵ Gümrük vergileriyle alakalı 1929 yılına kadar kapsamlı bir düzenlemenin yapılamamasının en önemli sebebi 1923 yılında Lozan'a ek bir sözleşme şeklinde imzalanan ve Türkiye'nin korumacı gümrük vergileri koymasını

²¹¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:1, Karar No:29, 30 Mayıs 1931, s. 18.

²¹² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No: 536, 13 Temmuz 1930, s. 16-17.

²¹³ "Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.V, s.501-505,

²¹⁴ "Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.VII, s.941-947,

²¹⁵ Mehmet Şahin, "Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.120.

engelleyen Ticaret Antlaşması'dır. Bu antlaşmaya göre Türkiye Cumhuriyeti taraf ülkelere beş yıl boyunca Osmanlı'nın 1916 yılında uyguladığı gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmişti. Buna ek olarak birkaç istisna dışında Türkiye ülkeye mal sokma veya çıkarma konusunda sınırlama koyamayacaktı. Bu anlaşma Türkiye'nin 1929 yılına kadar ülkedeki ticaret ve sanayi kollarını koruyucu gümrük vergileri uygulamasına engel olmuştur.²¹⁶ Bu durum 1929 yılında çıkarılan Gümrük Tarifesi Kanunu ile sona ermiştir.²¹⁷

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni'ne Gümrük Vergisi ile ilgili yurdun çeşitli yerlerinden arzuhaller gelmiştir. Bu arzuhallerden birisi 1926 yılında Çanakkale'de Bahr-i Sefit otelinde kalmakta olan Koyuncu Emrah Efendi tarafından verilen arzuhaldir. Bu arzuhale göre Emrah Efendi, yurtdışından getirdiği damızlık koyunların Gümrük Vergisi'nden muaf tutulmasını talep etmektedir. Bu talep üzerine Arzuhal Encümeni Ziraat Vekâleti'ne yazmış ve gelen cevapta yurtdışından getirilen hayvanların Gümrük Vergisi'nden muaf olabilmeleri için hayvanların uzman bir heyet tarafından incelenip, damızlık olduklarının belgelenmesi gerektiği bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni Emrah Efendi'ye elindeki koyunların damızlık olduğuna dair bir belge sunmadığı için başvurusunun ikinci defa reddedildiğini bildirmiştir. Zira Koyuncu Emrah Efendi daha önce de aynı konu hakkında Arzuhal Encümenine başvurmuş ve başvurusu reddedilmiştir.²¹⁸ Bu karardan sonra Koyuncu Emrah Efendi²¹⁹ ve arkadaşı Cafer Ali Arzuhal Encümeni'ne daha önceki Encümen kararı hakkında bir itiraz dilekçesi yazmışlardır. Bu dilekçe de Encümende Ziraat ve Maliye Vekilleri hazır bulunduğu halde mütalaa edilerek önceki Encümen kararında kanuna aykırı herhangi bir durum bulunmadığına karar verilmiştir.²²⁰ Sonuç olarak Koyuncu Emrah Efendi TBMM Arzuhal Encümeni'ne yolladığı üç arzuhalden de istediği neticeyi alamamıştır.

1926 senesinde İzmit tüccarlarından Sabri Bey ve arkadaşlarının TBMM Arzuhal Encümeni'ne verdikleri arzuhale göre iki yıl önce Amerika'dan getirdikleri fıstıklardan Gümrük Vergisi alındığı halde yanlış hesap yapıldığı gerekçesi ile kendilerinden tekrar vergi bedeli istenmektedir. Konu tetkik edilince, iki yıl önce getirilen bu fıstıklardan İzmir Rüsumat İdaresi'nin yanlış hesap yapması sonucu on

²¹⁶ Türkal, "Türkiye'de 1923...", s. 98-99.

²¹⁷ "Gümrük Tarifesi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.VII, s. 823-923.

²¹⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:69, 8 Kanunusani 1927, s.1-2.

²¹⁹ Bu arzuhalde Koyuncu Emrah Efendi'nin adı Koyuncu Emrullah olarak geçmektedir.

²²⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No:232, 14 Mayıs 1927, s.13-14.

iki misli Gümrük Vergisi alınması gerekirken beş misli Gümrük Vergisi alındığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni Sabri Bey ve arkadaşlarından yeniden vergi alınmasının kendilerini mağdur edeceği için bu bedelin affedilmesi gerektiği yönünde karar vermiştir.²²¹

1929 yılında TBMM'ye gönderilen bir arzuhalde yerli sanayinin desteklenmesi için Bulgaristan'dan getirilen kaytan (pamuk veya ipekten yapılan sicim, ip) için alınan Gümrük Vergisi'nin arttırılması talep edilmektedir. Bu arzuhal İstanbul Tahtakale'de Cedit Hanı 23 numarada kaytan fabrikası sahibi olan Nesim Rividi Efendi tarafından yazılmıştır. Ayrıca Nesim Rividi Efendi arzuhalinde diğer yerli sanayiye destekleyici kanunlardan ve muafiyetlerden de yararlanmak istediğini belirtmektedir. Konu Arzuhal Encümenince İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve maddeler halinde gelen cevapta ilk olarak kaytanın memleket iktisadına çok bir etkisi ve faydası olmadığı için Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına girmediği ifade edilmiştir. İkinci olarak Nesim Efendi'nin müessesesinin kanunen herhangi bir muafiyet listesinde yer almadığı bildirilmiş ve son olarak zaten bu müessese için özelliklerine göre layık olduğu derecede gerekli yardım ve himayenin yapıldığı bilgisi verilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni bu konuda ek olarak yapılacak bir şey olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.²²²

Gümrük vergisi ile alakalı bir başka arzuhal Bulgaristan'ın Zavut köyü halkı namına İbrahim Ali ve arkadaşları tarafından TBMM'ye gönderilmiştir. İbrahim Ali ve arkadaşları arzuhallerinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelecek muhacirlerin yanlarında getirdikleri, kıymetleri beş bin liraya kadar olan malları gümrük ve benzer vergilerden muaf tutan kanun müddetinin uzatılmasını istemektedirler. Konuyu Bütçe Encümeni'ne soran Arzuhal Encümeni'ne gelen cevapta 31 Mayıs 1926 tarihli bahsi geçen kanun²²³ müddetinin uzatılması hakkında Edirne Mebusu Hayri Bey ve arkadaşları tarafından kanun teklifi verildiği ve bu teklifin 5 Aralık 1929 tarihli Meclis Genel Kurulu toplantısında²²⁴ kabul edildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni de arzuhal sahiplerine dileklerinin gerçekleştirildiğinin anlatılmasına karar vermiştir.²²⁵

²²¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:87, 30 Kanunusani 1926, s. 1.

²²² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:28, Karar No:729, 29 Haziran 1929, s. 4-5.

²²³ "İşkân Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s. 943-944.

²²⁴ TBMMZC, D.III, İ.S.III, C.XIV, (05.12.1929).

²²⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:5, Karar No:159, 21 Aralık 1929, s.27-28.

Son arzuhal örneği doğrudan Gümrük Vergisi ile alakalı olmasa da benzer bir vergi olan duhuliye resmî²²⁶ ile alakalıdır. Kocaeli’nde vapur şirketi sahibi olan H. Bedrettin Bey tarafından TBMM Arzuhal Encümeni’ne yazılan arzuhale göre İstanbul - Kocaeli arasında işlettikleri vapurlarda kullanılmak üzere ithal ettikleri kömürlerden Duhuliye Resmi alınmasına yönelik olan vilayet kararına itiraz edilmektedir. Konu incelenmiş ve Arzuhal Encümeni, H. Bedrettin Bey’in itirazında haksız olduğunun kendisine anlatılmasına yönelik bir karar vermiştir. Gerekçe olarak da nereye harcanacak olursa olsun bir şehre ithal edilen mallardan Duhuliye Resmi alınmasının kanun hükmü olması gösterilmiştir.²²⁷

2.2.7. Harp Kazançları Vergisi

Hemen her savaş döneminde olduğu gibi I. Dünya Savaşı yıllarında da bu dönemin getirdiği olağanüstü şartlardan yararlanarak normalden çok daha fazla kazanç elde eden bireyler, şirketler, kurum ve kuruluşlar olmuştur. Devletler de bu olağandışı kazançları vergilendirmek için savaş yıllarında ve daha sonraki yıllarda çeşitli adlar altında olağanüstü vergiler koymuşlardır. Bu devletlerden biri olan Almanya, bu çeşit olağandışı kazançlara yönelik bir vergiyi 1916 yılında uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde ise bu uygulama Almanya’ya göre daha geç bir tarih olan 1919 yılında başlamıştır. Fakat 1918 yılında Harp Kazançları vergisi alınacak mükelleflere bir nevi hazırlık süresi vermek için “Harp Kazançları Vergisi’nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeye Muhtevi Kanun” isimli bir tasarı kabul edildiyse de savaş dönemi şartlarından dolayı bu kanun yürürlüğe konulamamıştır. Ancak 1919 yılının son ayında hükûmet değişip İttihatçılar iktidardan düşünce “Harp Kazançları Vergisi Hakkında Kararname” yayımlanmıştır. Osmanlı yasalarına aykırı olmasına rağmen bu vergi savaş döneminin olağanüstü koşullarından dolayı 1916, 1917 ve 1918 yıllarını da kapsayarak geriye doğru işletilecek şekilde düzenlenmiştir.²²⁸ Bu vergi hem Mütareke ve Millî Mücadele Dönemlerinin elverişsiz şartları hem de ülkenin birçok bölgesinin işgal altında

²²⁶ Duhuliye Resmi, Osmanlı Devleti’nde bac, resm-i duhuliye Avrupa’da oktruva olarak adlandırılan, şehir ve kasabalara dışarıdan getirilen mallardan alınan bir çeşit vergidir. Mehmet Süme, “Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi”, *Belleten Türk Tarih Kurumu*, C. LXXX, S. 288, 2016, s.533.

²²⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No:37, 13 Aralık 1930, s. 1.

²²⁸ Emir Bostancı, “Harp Kazançları Vergisinde Muafiyet Durumu ve Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 99, s.33-35.

olması nedeniyle verimli bir şekilde uygulanamamıştır.²²⁹ TBMM açıldıktan sonra 43 numaralı “ Harp Kazançları Vergisi’nin Tahsiline Dair Kanun”²³⁰ ile bu verginin toplanmasına başlanmış ve 1925 yılına kadar tahsilata devam edilmiştir.²³¹ 1920 yılındaki harp kazançları ile ilgili kanundan iki yıl sonra vergi toplanmasını hızlandıracak bir önlem olarak yeni bir kanun²³² çıkarılmış olsa da bu vergiden beklenen gelir elde edilememiştir. Zira bu verginin 1925 yılı bütçe gelirleri içindeki payına baktığımızda, gelirlerin yalnızca %1,63’ünü oluşturduğunu görmekteyiz.²³³

Harp Kazançları Vergisi’nin tahsilatına 1925 yılına kadar devam edilmiş olmasına rağmen TBMM Arzuhal Encümeni kararlarını incelediğimizde adı geçen vergi ile ilgili istek ve şikâyetlerin 1926 yılında da devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin İstanbul Mercan’da kösele ticaretiyle uğraşan Samuel Marko Bey TBMM Arzuhal Encümeni’ne verdiği arzuhalde adına tarh edilen Harp Kazançları Vergisi’nin fazlalığından şikâyet etmektedir. Samuel Bey’in durumu Encümen tarafından Maliye Vekâleti’ne sorulmuş ve gelen cevapta tarh edilen vergide herhangi bir yanlışlık olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni, Samuel Bey namına tarh edilen vergide kanunlara aykırı herhangi bir durum olmadığının anlatılmasına karar vermiştir.²³⁴

Harp Kazançları Vergisi ile alakalı TBMM’ye gelen bir başka arzuhal 1926 yılında Uşak’tan gönderilmiştir. Kani Beyzade Hafız İbrahim Efendi imzalı arzuhalde tarh edilen vergiden şikâyet edilmektedir. Mutat olduğu üzere konu Encümence Maliye Vekâleti’ne sorulmuş ve gelen cevapta İbrahim Efendi’nin kendisine tarh edilen Harp Kazançları Vergisi ile ilgili temyiz komisyonuna başvurduğu ve bu başvuru neticesinde matruh vergi miktarında indirimle gidildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni bu konuda yapılacak başkaca bir muamele olmadığının İbrahim Efendi’ye anlatılmasına karar vermiştir.²³⁵ 1926 yılından 1931 yılına kadar olan Arzuhal Encümeni kararlarında çeşitli vergilerle

²²⁹ Uğur Kaya- Ömer Yazan, “Harp Kazançları Vergisinin 1919 Yılında Belirlenen Uygulama Esasları ve Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2021, s.135. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2041612>

²³⁰ “Harb Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s.47,

²³¹ Kaya- Yazan, “Harp Kazançları...”, s. 137.

²³² “1338 Senesi Emlâk ve Temettü Vergileriyle Ağnam Resmînin ve Harb Kazançları Vergisinin Sureti Tahsiline Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s.219,

²³³ Türkâl, “Türkiye’de 1923...”, s.91

²³⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:178, 27 Şubat 1926 s. 5.

²³⁵ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:4, Karar No:40, 18 Kanunuevvel 1928, s.1-2.

alakalı birçok dilek ve şikâyet bulunmasına rağmen Harp Kazançları Vergisi ile ilgili herhangi bir arzuhale rastlanmamıştır.

2.2.8. Diğer Vergiler

1925-1931 yılları arasındaki TBMM Arzuhal Encümeni Karar Cetvelleri incelendiğinde yukarıda ele aldığımız vergilerin haricinde Arazi Vergisi, Müsakkafakat (Bina) Vergisi, Mektep Vergisi, Şerefîye (Değerlenme Vergisi) gibi çeşitli vergilerle alakalı birçok dilek ve şikâyetin mevcut olduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yıllardan II. Meşrutiyet'e kadar arazi ve bina vergileri tek bir emlak vergisi altında toplanmaktaydı. 1910 yılında çıkarılan Musakkafat Vergisi Kanunu kabul edilerek binalar için olan Emlak Vergisi, Arazi Vergisi'nden ayrılmıştır. O dönemde araziler konusunda asıl önemli olan vergi aşar olduğu için araziler üzerinden alınan Emlak Vergisi'nin düzenlenmesi sonraya ertelenmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden bu iki vergi yıllar içinde yapılan çeşitli düzenlemelerle 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²³⁶ 1931 yılında çıkarılan Arazi Vergisi Kanunu²³⁷ ve Bina Vergisi Kanunu²³⁸ ile bu konuda daha sistemli bir vergilendirme sistemi oluşturulmuştur.

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni'ne arazi ve müsakkafat vergileri ile alakalı arzuhaller verilmiştir. Bu arzuhallerden biri Bursa'dan Bedriye Hanım'ın yazdığı arzuhaldir. Bedriye Hanım sahip olduğu evin vergisinin sürekli artmasından şikâyet etmektedir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni Maliye Vekâleti'nden bilgi istemiş ve bilgi vermek üzere adı geçen vekâletteki müdürlerden biri olan Kenan Bey'in bizzat Encümene gelmesiyle konu müzakere edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Bedriye Hanım'ın evine tarh edilen vergi miktarında herhangi bir kanunsuzluk görülmemiş; fakat evin değerinin yüksek gösterilmesinin ihtimal dahilinde olduğunun, bu durumun da ancak bu konuyla ilgilenen makamlara yapılacak yerinde bir itiraz ile çözülebileceğinin Bedriye Hanım'a anlatılmasına karar verilmiştir.²³⁹ 1931 yılında Havranlı²⁴⁰ İbrahim Efendi TBMM'ye yazdığı arzuhalde kendisine çıkarılan Muamele Vergisinin affını, arazisine fahiş kıymet biçilmesi neticesinde yüksek çıkan Arazi ve Müsakkafat Vergilerinin de

²³⁶ Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin...", s. 76-77.

²³⁷ "Arazi Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.X, s.72-78.

²³⁸ "Bina Vergisi Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.X, s.89-96,

²³⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:66, 24 Ocak 1931, s.2.

²⁴⁰ Havran günümüzde Balıkesir ilimize bağlı bir ilçedir.

düzeltilmesini istemektedir. Konu Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Muamele Vergisi'nin affına imkân olmadığı, Müsakkafat ve Arazi vergilerinin yüksek çıkması ile ilgili de Balıkesir Defterdarlığı'na müracaat edildiği takdirde konunun inceleneceği bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de arzuhal sahibinin Maliye Vekâleti'nden alınan cevap doğrultusunda bilgilendirilmesine karar vermiştir.²⁴¹

Şerefiye Vergisi bir bölgede merkezi hükûmet ve yerel yönetimin yaptığı alt-üst yapı ve bayındırlık hizmetleri neticesinde o bölgede değeri artan gayrimenkullerin sahiplerine yüklenen bir çeşit mükellefiyettir.²⁴² Yeni adıyla Değerlendirme Vergisi olan bu mükellefiyet de Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet'e intikal eden vergilerden biridir. Bu vergi ile ilgili ilk hükümleri 1924 yılında çıkarılan 423 numaralı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu'nda bulmak mümkündür.²⁴³

Şerefiye Vergisi ile ilgili TBMM'ye verilen bir arzuhal örneği Ankara Çocuk Sarayı Caddesi'nde 101 no'lu hanede oturan müteveffa Bakkal Osman Çavuş Zevcesi Fatma Hanım'a aittir. 1930 yılında Arzuhal Encümeni'ne verilen arzuhale göre, Fatma Hanım belediye tarafından kendisinden çok yüksek miktarda bir şerefiye istenildiğinden şikâyet etmekte ve bu miktarın düşürülerek makul bir seviyeye çekilmesini talep etmektedir. Konu Encümen tarafından Dahiliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta bu tür vergilerin maddi durumu elverişli olmayan vatandaşlara indirimli uygulanmasına yönelik bir kanun maddesi olmadığı için bu konuda bir indirim uygulanamayacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni, meselenin çözümü için Devlet Şurası'na başvurması gerektiğinin arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.²⁴⁴

TBMM Arzuhal Encümeni'ne gönderilen arzuhallerde yukarıdaki vergilerle ilgili şikâyet ve dileklerin yanı sıra Mektep Vergisi ile ilgili arzuhaller bulunmaktadır; fakat bunlar eğitim alanındaki şikâyet ve dileklerin inceleneceği bölüme bırakılmıştır.

²⁴¹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:146, 27 Aralık 1930, s.17.

²⁴² “Şerefiye Nedir?,” *İktisat Sözlüğü*, <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/serefiye/4467>, (Erişim Tarihi: 21.07.2022).

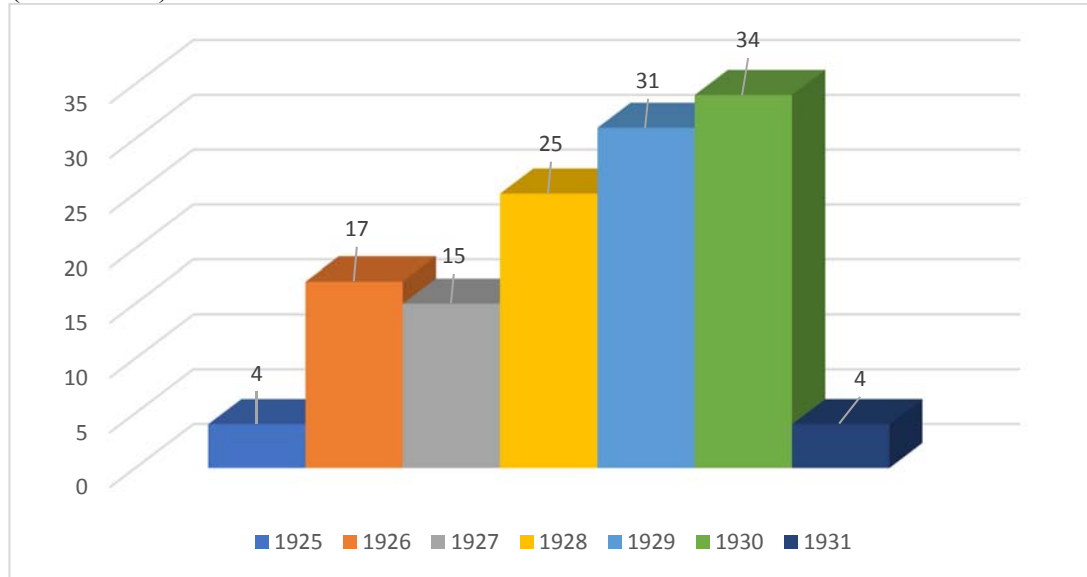
²⁴³ Selahattin Tuncer, Şerefiye (Değerlenme Resmî) Üzerine Bir Deneme, *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, C. II, S. I, 1966, s. 29. “Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s. 225-234

²⁴⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No: 564, 13 Aralık 1930, s. 32.

Vergilerden şikâyet dönem basınında da kendine yer bulan konular arasındadır. Cumhuriyet gazetesi vergiler hakkında okurlarından gelen şikayetleri özetlemiş, ilk bölümü 11 Ocak 1931, ikinci bölümü 15 Ocak 1931 tarihlerinde olacak şekilde yayınlamıştır. 11 Ocak 1931 tarihli habere göre Müsakkafat, Yol, Arazi, Mesken ve Muamele vergileri en çok şikâyet edilen vergiler arasında yer almıştır. Adı geçen vergiler hakkındaki okurlardan gelen şikayetlerin uzun bir özeti olan bu haberdeki şikayetlerden bir örnek vermek gerekirse, Arazi Vergisiyle ilgili şikayetlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre beş sene öncesine kıyasla 60 katı artış göstermiş olan Arazi Vergisi, çiftçiler için “*Aşara rahmet okutacak bir vergi*” haline gelmiştir.²⁴⁵ Gazete’nin 15 Ocak 1931 tarihli nüshasında ise Kazanç Vergisi, Veraset Vergisi ve İstihlak Vergisiyle ilgili okurlardan gelen şikayetlerin bir özeti yayınlanmıştır.²⁴⁶

1925-1931 yılları arasında vergiler ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde konuyla alakalı toplamda 130 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Vergilerle ilgili şikayetlerin 1928 yılından başlamak üzere artış göstermesi ve 1930 yılında 34 adet arzuhal ile zirveye ulaşması, 1928 yılında ülke genelinde yaşanan kuraklığın ve 1929 yılında ABD’de ortaya çıkıp dünyaya yayılan Büyük Buhran’ın getirdiği ekonomik sıkıntıların bir sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Tablo 7. Çeşitli vergiler ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

²⁴⁵ “Hangi vergilerden, niçin şikâyet ediliyor?”, *Cumhuriyet*, 11 Kanunusani 1931, s.3.

²⁴⁶ “Hangi vergilerden, niçin şikâyet ediliyor?”, *Cumhuriyet*, 15 Kanunusani 1931, s.3.

2.3. Tarım, Orman ve Köy İşleriyle İlgili Arzuhaller

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki tarımsal kesimin durumuna baktığımızda tablo hiç açıcı değildir. Her ne kadar Millî Mücadele zaferle neticelenmiş, bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş olsa da toplumun yaklaşık %80'ini oluşturan tarımsal kesim harap ve bitap düşmüş vaziyetteydi. Zira uzun yıllar süren savaşlar sonucunda ülke büyük bir nüfus kaybına uğramış ve bu durumdan en çok etkilenen kesim de köylü olmuştur. Savaşlar sonucunda kaybolan insan kaynağının yanında, tarımda çağdışı yöntem ve tekniklerle birlikte verimsiz tohumların kullanılıyor olması, tarımsal arazilerin çok küçük bir bölümünün işlenebiliyor olması ve son olarak tarımsal üretim için ciddi finansman sorunu bulunması Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal kesimin durumunu kötüleştiren sebeplerdendir. Tüm bu sorunların yanında Osmanlı'dan beri çiftçinin üzerinde ağır bir yük olan Aşar Vergisi'nin devam ediyor olması köylünün durumunu daha da kötü bir duruma getirmekteydi.

Tarımsal kesimin içinde bulunduğu bu zor durumun farkında olan Atatürk üretici kesimin kalkındırılmasına ve sorunlarının çözülmesine büyük önem vermiştir. Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı açılış konuşması²⁴⁷ ve 17 Şubat 1923 Türkiye İktisat Kongresinin açılış konuşması²⁴⁸ başta olmak üzere birçok konuşmasında tarımsal kesimin kalkındırılmasının önemini vurgulamıştır.²⁴⁹ Atatürk'ün sözleri konuşmalarda kalmamış; aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi köylü ve tarım politikalarına da yön vermiştir. Köylüyü kalkındırmak için atılan adımların başında Aşar Vergisi'nin kaldırılması²⁵⁰ gelmektedir. Daha sonra Medeni Kanun²⁵¹ kabul edilerek özel mülkiyetle alakalı önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ziraat Bankası vasıtasıyla çiftçilere verilen kredilerde artış sağlanmış, makineli tarım ve çağdaş üretim teknikleri teşvik edilmiş ve bu tekniklerin öğretildiği kurs merkezleri tesis edilmiştir. Reji İdaresi feshedilerek bütün ziraatı serbest bırakılmış ve

²⁴⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi I. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/atatürk_konusma/1d3yy.htm, (Erişim Tarihi: 02.08.2022)

²⁴⁸ Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi İzmir, <https://www.atam.gov.tr/aturkun-soylev-ve-demecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir>, (Erişim Tarihi: 03.08.2022)

²⁴⁹ İbrahim İnci, "Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XXVI, 2010, s. 347.

²⁵⁰ "Aşarın İlgasıyle Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.III, s. 62-63.

²⁵¹ "Türk Kanunu Medenisi", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.121-265,

köylülerin ormanlardan faydalanmasını sağlayacak düzenlemeler²⁵² yapılmıştır. Hayvancılık alanında ise verimi arttırmak için yerli ırkları ıslah etme çalışmaları yapılmış ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için tedbirler alınmıştır.²⁵³

Köylüyü kalkındırmak ve sorunlarına çare bulmak amacıyla atılan önemli adımlara rağmen on yıllardır ihmal edilmiş olan bu toplumsal kesimin sorunlarının çözümü kolay olmamıştır. İncelediğimiz dönem olan 1925-1931 yılları arasında TBMM'ye köylülerden birçok arzuhal gelmiştir. İçerik olarak incelediğimizde bu arzuhallerde genel olarak tütün ziraatı ve satışı konusundaki sorunlar, ormanlardan yararlanmayla ilgili sorunlar, kuraklık, sel, dolu gibi doğal afetler nedeniyle devletten yardım isteme -çoğunlukla tohumluk veya kredi- veya daha önce verilmiş olan kredi borçlarının ertelenmesiyle ilgili sorunlar yer almaktadır.

1925-1931 yılları arasında tütün meselesiyle ilgili ilk arzuhal örneklerinden biri Maltepe karyesi Mahalli Heyeti tarafından verilmiştir. TBMM'ye verilen arzuhalde adı geçen heyet Kartal, Pendik, Maltepe karyelerindeki tütün üreticilerinin tütünlerine mukabil Ziraat Bankası'ndan kredi verilmesini talep etmektedir. Mesele Maliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta Ziraat Bankası'ndan tütüne mukabil kredi isteyen tütün üreticilerinin bu tütünleri depolarda göstermek zorunda oldukları bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni tarafından durumun arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar verilmiştir.²⁵⁴ Hükûmet tarafından ülkenin bazı bölgelerinde tütün üretimine yönelik sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin 1928 yılında TBMM Arzuhal Encümeni tarafından karara bağlanan arzuhalde Torul (Gümüşhane) Ziraat Odası Reisi Mehmet Celal Efendi ve arkadaşları Torul kazasında tütün ziraatine yasak getirildiği için bölge halkının ekonomik olarak zor durumda kaldığından yakınmaktadır. Bu şikâyet üzerine Maliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta ülkenin çeşitli yerlerinde tütünle alakalı kaçakçılık ve daha birçok suiistimal tespit edilmiş olduğu için hükûmet tarafından bazı bölgelerde tütün ziraatı yasaklanmıştır. Bu yerler arasında Gümüşhane'nin Torul kazası da vardır. Bu cevap üzerine Arzuhal

²⁵² Bu konuda çıkarılan ilgili kanunlar için bkz:

“Baltalık Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s.41-42.

“Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.345-346.

²⁵³ Mustafa Yahya Metintaş - Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XXIII, 2016, s. 37.

²⁵⁴“HMC”, *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No: 134, 13 Şubat 1926, s.10

Encümeni tarafından durumun aynen arzuhal sahiplerine bildirilmesine karar verilmiştir.²⁵⁵

İncelediğimiz dönemde ormanlarla ilgili TBMM'ye gelen az sayıda arzuhal genelde ormanlardan çıkarılan keresteler, orman memurlarının yolsuzlukları ve orman ihalelerinde yapılan yolsuzluklarla ilgilidir. Örneğin 1926 yılında Fehmi ve arkadaşları tarafından verilen arzuhalde orman işcar (ağaç yetiştirme) ihalesi hakkında bazı yolsuzluklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddialar üzerine Arzuhal Encümeni durumu Ziraat Vekâleti'ne sormuş ve gelen cevapta adı geçen ihalede herhangi bir yolsuzluk tespit edilemediği bildirilmiştir.²⁵⁶

1925-1931 arası dönemde tarımsal kesimden gelen çok sayıda arzuhalin büyük bir kısmı Ziraat Bankası'na olan borçların ertelenmesi talebiyle ilgilidir. Bu talebin yanında devlet tarafından tohumluk başta olmak üzere diğer tarımsal desteklerin verilmesi talebi de arzuhallerde sıklıkla yer almaktadır. Bu çeşit borçların ertelenmesi ve devlet desteği talepleri içeren arzuhallerin sayısında 1928 yılı sonlarından başlamak üzere özellikle 1929, 1930 ve 1931 yıllarında ciddi artış olduğu görülmektedir. Bu durumun başlıca nedenleri olarak 1928 yılında yaşanan, ülkenin birçok bölgesini etkileyen ve Atatürk'ün de 1 Kasım 1928 tarihinde meclis açış konuşmasında değindiği kuraklık²⁵⁷ ve 1929 yılında ABD'de patlak veren, Türkiye dahil olmak üzere dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran²⁵⁸ gösterilebilir. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın çiftçiye desteği ve diğer faaliyetleriyle ilgili Meclis toplantılarında yapılan tartışmalar zaman zaman basında da yer almıştır.

1 Teşrinievvel 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere göre Serbest Cumhuriyet Fırkası İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey Ziraat Bankası'nın çiftçiye daha fazla destek verebileceğini, hatta bütün kaynaklarını tarımı desteklemek için kullanması gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştır. Buna karşılık İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey Ziraat Bankası'nın mevcut 24 milyon liralık sermayesi bulunduğunu; bunlardan altın, tahvil, vb. çıkarılınca 17 milyon civarı bir sermaye

²⁵⁵“HMC”, *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No: 214, 4 Şubat 1928, s.5-6

²⁵⁶ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No: 292, 1 Mayıs 1926, s.6-7.

²⁵⁷ Atatürk'ün ilgili konuşması için bkz.: “Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşmaları”, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. III, C.V, S.II.

Ayrıca bkz.: “Gazi Hazretlerinin Tarihi Nutku”, *Vakit*, 2 Kasım 1928, s.2. 1928 yılında yaşanan kuraklık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Necmi Uyanık- Mehmed Sarı, “Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. V, s. 143.

²⁵⁸ 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türk tarım sektörüne etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Uyanık-Sarı, a.g.m, s.144.

kalmasına rağmen Ziraat Bankası'nın bu sermaye ile 1930 yılı temmuz ayı itibariyle çiftçilere toplamda 35 milyon 800 bin liralık kredi desteği sağladığını ifade etmiştir. Mustafa Şeref Bey ayrıca hükûmetin banka sermayesini 100 milyon liraya çıkarma kararlılığında olduğunu belirtmiştir.²⁵⁹

Kuraklık nedeniyle Ziraat Bankası'na olan borçlarının ertelenmesine veya daha fazla finansa destek verilmesine yönelik talebi içeren arzuhallerden biri 1928 yılında TBMM Arzuhal Encümeni tarafından karara bağlanan Yozgat Sorgunlu Abdullah Efendi'nin arzuhalidir. Bu arzuhalinde Abdullah Efendi bu yıl devam eden kuraklık nedeniyle tohumluk tedarik edemedikleri için Yozgat Ziraat Bankası şubesinin karyelerine vermek istediği 100 liranın 40 hane olan karyelerine yetersiz geleceği için verilecek miktarın arttırılmasını talep etmektedir. Abdullah Efendi'nin talebi Ziraat Vekâleti'nden sorulmuş ve gelen cevapta adı geçen karyedeki üreticilere kişi başı 50 liradan az olmamak üzere tohumluk desteği verilmesine dair yazının Yozgat Ziraat Bankası şubesine gönderildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni talepleri yerine getirildiği için bu konuda yapılacak başka bir muamele olmadığının arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.²⁶⁰

Aynı yıl Boğazlıyan Yoğunhisar karyesinden Bekir Çavuş ve Necip Çavuş,²⁶¹ Bolvadin Karabağ Cedit karyesi muhtarı Çaroğlu Mustafa²⁶² Ziraat Bankası'na olan borçlarının ertelenmesi, tohumluk desteği verilmesi gibi taleplerle TBMM'ye arzuhal vermişlerdir. 1928 yılında yukarıdaki taleplere benzer çok sayıda talep TBMM'ye sunulmuş ve bu taleplerin birçoğunun karşılandığı Ziraat Vekâleti'ne yazılan yazılara gelen cevaplardan anlaşılmıştır. 1929 yılına gelindiğinde durum daha da kötüleşmiş bazı köylerden tohumluk buğday ihtiyacının yanında yemeklik buğday da verilmesi taleplerini içeren arzuhaller gelmeye başlamıştır. Bu arzuhallerden biri Sürmene'den Hamurgânişarkî Muhtarı Yusuf ve arkadaşları tarafından verilmiştir. Bu arzuhalde muhtar ve arkadaşları köylerinin yemeklik ve tohumluk ihtiyaçlarının karşılanmasını istemektedirler. Durum Arzuhal Encümeni tarafından İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Sürmene halkına yardım için Hilâl-i Ahmer Cemiyetince (Kızılay) mahalli kaymakam ile Hilâl-i Ahmer şubesine 1500 lira gönderildiği ve çiftçilere de malî vaziyetlerinin müsaadesi nispetinde mümkün olan yardımın gösterilmesi hususunun mahallî Ziraat Bankası'na tebliğ edildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine

²⁵⁹ "Fırka İçtimaları Bitti", *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1930, s.1-2.

²⁶⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No:168, 28 Kanunusani 1928, s.2.

²⁶¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:170, 28 Kanunusani 1928, s.3-4.

²⁶² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:172, 28 Kanunusani 1928, s.9.

Arzuhal Encümeni yapılan bu yardımlardan başka bir yardım yapılamayacağını arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.²⁶³

Benzer bir talep Kırıkkale'nin Keskin ilçesinin Dağobası karyesi ve diğer 11 köyü muhtarlarından gelmiştir. Bu muhtarlar ortak yazdıkları arzuhalde köylerinde yaşayan halkın kuraklık dolayısıyla zor durumda oldukları için hem tohumluk hem de yemeklik buğday verilmesini istemişlerdir. Konu aynı şekilde İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta bahsi geçen ilçedeki köylere gerekli yardımların yapıldığı bildirilmiştir.²⁶⁴ Giresun'un Pir Aziz karyesi muhtarı ise bu yıl fındık mahsülü çok az olduğu için ziraat bankası tarafından kendilerine kredi verilmesini talep etmektedir. İktisat Vekâleti'nden gelen cevapta adı geçen karye halkına kolaylık sağlanması için mahalli Ziraat Bankası şubesine gerekli talimatın verildiği bildirilmiştir.²⁶⁵

Bazı bölgelerde ilçe belediye başkanları çiftçilerin borçlarının ertelenmesini talep eden arzuhaller yazmışlardır. Mut Belediye Başkanı Ali Efendi bu belediye başkanlarından biridir. Ali Efendi ve arkadaşları imzasıyla TBMM'ye verilen arzuhalde bu seneki kuraklık dolayısıyla muhtaç olan çiftçilerin borçlarının tecil olunmasını istenmektedir. Bu talep de İktisat Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta Ziraat Bankası Mut şubesine gerekli talimatların verildiği bildirilmiştir.²⁶⁶ Mut Belediye Başkanı'nın arzuhaline benzer içerikte bir arzuhal de Yenişehir Belediye Başkanı Burhanettin Bey tarafından yazılmış ve onun arzuhali hakkında da benzer bir karar verilmiştir.²⁶⁷ Bazı köyler ise kuraklık sebebiyle vergi toplanmasının ertelenmesini talep etmişlerdir. Bolvadin'nin Çiftlik köyü İhtiyar Heyeti TBMM'ye yazdığı arzuhalde iki yıldır kuraklık dolayısıyla mahsul alamadıklarından vergi toplanmasının üç ay ertelenmesini talep etmektedir. Bu talep İktisat Vekâleti'ne iletilmiş fakat vergi toplanmasının ertelenmesinin mümkün olmadığı; bunun yerine çiftçilere tohumluk sağlanması için mahalli Ziraat Bankası şubesine talimat verildiği bildirilmiştir.²⁶⁸

1929 yılında çiftçilerden kuraklık sebebiyle TBMM'ye verilen arzuhallerin yanında diğer doğal afetler sebebiyle de verilen arzuhaller vardır. Örneğin Bandırma'nın Şalur karyesi muhtarı Mustafa Sabri Efendi ve ihtiyar heyeti azaları TBMM'ye yazdıkları arzuhalde kışın suların taşmasıyla hayvanlarının telef

²⁶³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:72, 7 Aralık 1929, s.5.

²⁶⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:166, 5 Ocak 1929, s.7.

²⁶⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:276, 26 Ocak 1929, s.8.

²⁶⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:13, Karar No:354, 16 Şubat 1929, s.11.

²⁶⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:62, 20 Haziran 1931, s.17.

²⁶⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:18, Karar No:458, 30 Mart 1929, s.10

olduğundan ve ekinlerinin zarar gördüğünden bahisle tohumluk yardımı talep etmektedirler. Durum Arzuhal Encümeni tarafından İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Salur köyü çiftçilerine gerekli yardımın yapılması için mahalli Ziraat Bankası şubesine talimat verildiği bildirilmiştir.²⁶⁹ Sel nedeniyle uğranılan zararlar için bir başka yardım talebi de İzoli'nin (Malatya) Kadı köyünde Hacı Derviş Ağaoğlu Hacı Ali Efendi tarafından TBMM'ye gönderilmiştir. Hacı Ali Efendi arzuhalinde Fırat Nehri'nin taşmasından dolayı emlâki ve ekili mahsulü tamamen mahvolduğundan hükûmetten yardım beklediğini bildirmektedir. Bu yardım talebi İktisat Vekâleti'ne iletilmiş ve gelen cevapta İzoli'nin Kadı köyünde sellerden zarar görenlere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce ilk yardımlar ulaştırılmış ve ayrıca Ziraat Bankası'nca da yapılması gereken yardımın ilgili banka şubesine yazıldığı bildirilmiştir.²⁷⁰ Benzer bir sel felaketi Manisa'da yaşanmış ve Dereköylü Hafız Mustafa imzasıyla TBMM'ye verilen arzuhalde Manisalılarının geçen sene uğradıkları zarar ve ziyan dolayısıyla Ziraat Bankası'nın yaptığı gibi Emlak ve Eytam Bankası'nın da borçları tecil etmesi talep edilmiştir. Durum Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Manisa'daki borçlulardan yağmur felaketi dolayısıyla zarar görenlerin zamanı geçen taksitlerinin bir sene teciline karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.²⁷¹

1930 ve 1931 yıllarına gelindiğinde TBMM'ye borçların ertelenmesi ve yardım talepleriyle ilgili arzuhal gelmeye devam etmiştir. Adana Ziraat Odası Başkanı Hilmi Bey ve arkadaşları TBMM'ye sundukları arzuhalde bir iki senedir buğday ve pamuk mahsulü olmaması yüzünden perişan halde bulunduklarından borçlarının tecilini ve acilen tohumluk buğday yardımı dağıtılmasını istemektedirler. Bunun üzerine İktisat Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta arzuhalde imzaları bulunanlardan Hilmi Bey ile Karadayızade İsmail Efendi'nin ipotekli hesaplarından olan borçlarının tecil edildiği, Terliksiz ve Çinel köyleri çiftçileri borçlarının kısmen tecil edildiği ve diğer borçlular da henüz başvuruda bulunmadıkları için haklarında henüz bir muamele yapılamadığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni henüz bankaya müracaat etmemiş olanların bankaya müracaat etmeleri gerektiğinin

²⁶⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:24, Karar No:609, 11 Mayıs 1929, s.2-3.

²⁷⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:28, Karar No:734, 29 Haziran 1929, s.7-8.

²⁷¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No:414, 29 Mart 1930, s.15.

ve diğer borçluların da isteklerinin yerine getirildiğinin kendilerine anlatılmasına karar vermiştir.²⁷²

Borçların ertelenmesi talebiyle TBMM'ye arzuhal yazanlar arasında kadınlar da vardır. Örneğin Hatice Hanım ve arkadaşlarının Yıldızeli çiftçileri adına TBMM'ye sundukları arzuhalde Ziraat Bankası'na olan ertelenmesini talep etmektedirler. Hatice Hanım ve arkadaşlarının talebi İktisat Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta mahallî Ziraat Bankası şubesinin ısrarlı teklifine rağmen arzuhal verenlerin borçlarının tecili muamelesine yanaşmadıkları bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni bir taraftan borçlarının tecili için başvuru yapıp diğer taraftan da borçlarının ertelenmesini kabul etmemelerinin münasip bir davranış olmadığına kendilerine anlatılmasına karar vermiştir.

Kütahya'dan Hediye Hanım da Ziraat Bankası'na olan borcunun bir sene daha ertelenmesini talep eden bir arzuhal TBMM'ye vermiştir. Bu talep İktisat Vekâleti'ne sorulmuş ve Vekâlet tarafından Hediye Hanım'ın borç erteleme isteğinin gerekli mevzuat dairesinde dikkate alınması talimatının Ziraat Bankası Kütahya şubesine verildiği bildirilmiştir.²⁷³

Ziraat Bankası'na olan borçların ertelenmesi taleplerinin yanı sıra bazı vatandaşlar tarafından kredi faizlerinin düşürülmesi ve vade sürelerinin arttırılması için taleplerde bulunulmuştur. Kastamonu Tosya'dan Langacızade Hüseyin Efendi ve diğer çiftçi arkadaşlarının TBMM'ye çektiği telgrafa göre Ziraat Bankası tarafından kendilerinden %50'ye yakın komisyon ve faiz alınmıştır. Bu nedenle bu kişiler faizlerin düşürülüp, vade sürelerinin uzatılmasını talep etmektedirler. Mesele Arzuhal Encümeni tarafından İktisat Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta telgraf sahiplerinin bankaca %50'ye yakın faiz ve komisyon alındığı yönündeki şikâyetlerinin yalan olduğu ve borçlarını ödemek istememesi üzerine bankanın alacağını tahsil etmesine darılarak asılsız bir şikâyetle bulunduğu ve kendisinden banka mevzuatı dairesinde %9 faiz ve %1 komisyondan başka para alınmadığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni şikâyetinin yersiz olduğunun arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.²⁷⁴

Devletten yardım ve borç tecili haricinde devletten tazminat isteyen vatandaşlar da vardır. İmraniye köyü muhtarı Mustafa Çavuş 1931 yılında köy halkı

²⁷² “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:65, 20 Haziran 1931, s.19.

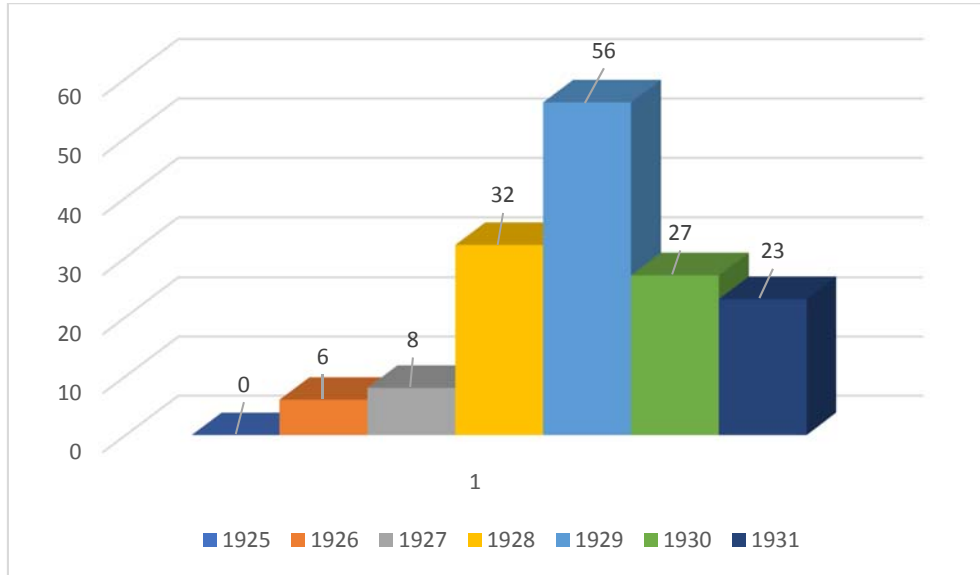
²⁷³ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:61, 20 Haziran 1931, s.17.

²⁷⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:100, 27 Haziran 1931, s.19.

adına TBMM'ye verdiği arzuhalde sığır vebasından dolayı öldürülen hayvanları tazmin edilmediği için yeniden öküz tedarik edemeyip ziraat edemediklerinden dolayı tazminatlarının bir an evvel verilmesini istemektedirler. Bu tazminat talebi Arzuhal Encümeni tarafından İktisat Vekâleti'ne iletilmiş ve gelen cevapta çeşitli vilâyetlerde sığır vebasından dolayı öldürülen hayvanların tazminatı olarak istenen toplam 60.000 liraya karşılık bütçeden ancak 34.000 lira ayrılabilirdiği ve bu miktarın da illere gönderildiği; 15.000 lira gönderilmesi gereken Sivas'a da ancak 5.000 lira gönderilebildiği ve İmraniye köyü halkına ait tazminatların da bu paradan ödenmesi için gerekli yazıların vilayete yazıldığı bildirilmiştir.²⁷⁵

1925-1931 yılları arasında genellikle tarımsal kesim tarafından verilen tarım, orman ve köy işleriyle ilgili arzuhallere dair Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 152 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Bu kararların en yüksek sayıda olduğu yıl 56 adet ile 1929 yılıdır. Bu durum, 1928 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle ürünlerinden düşük verim alan birçok üreticinin Ziraat Bankası'na olan borçlarının ertelenmesi ve devlet tarafından tohumluk yardımı yapılması talebiyle TBMM Arzuhal Encümeni'ne başvurmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 8. Tarım, orman ve köy işleriyle ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

²⁷⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:101, 27 Haziran 1931, s.20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADLİ VE İDARİ NİTELİKLİ ARZUHALLER

3.1. Af ve Adil Yargılamaya İlişkin Arzuhaller

Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM'nin açılmasıyla birlikte hem vatanın işgalden kurtarılması için gerekli asker ihtiyacını karşılamak hem de Millî Mücadele'ye taraftar toplamak gibi amaçlarla çeşitli kapsamlarda birçok af yasası çıkarılmıştır. Bu yasalardan bazıları şunlardır: 14 Temmuz 1921 tarihli “Darülharbde Hüsnehizmet ve Yararlık İbraz Eden Mahkûminin Müddeti Mahkûmelerinin Affına Dair Kanun”²⁷⁶ ile Büyük Millet Meclisi'nin ilk af kanunu çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkarılan bir diğer önemli kanunlar 1921 ve 1922 yıllarında çıkarılan genel af kanunlarıdır.²⁷⁷ Özellikle 1922 yılında çıkarılan genel af ile yurt çapında cezalarının üçte ikisini tamamlamış mahkûmlar serbest bırakılarak kalan cezaları affedilmiştir.²⁷⁸

²⁷⁶ “Darülharbde Hüsnehizmet ve Yararlık İbraz Eden Mahkûminin Müddeti Mahkûmelerinin Affına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 150.

²⁷⁷ “Affı Umumi Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s.195, Ayrıntılı bilgi için bkz.:

“Sülusanı Müddeti Cezaiyelerini İkmal Eden Mahkûminin Afılama ve İşgal Olunan mahaller Ahalisinden Maznun ve Müttehim Olan Cünha ve Cinayet Erbabı Haklarındaki Hukuku Umumiye Dâvasının Teciline Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 206.

²⁷⁸ Mevlana Akagündüz, “Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları (1923-1960)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006, s.13-17

Cumhuriyet ilan edildikten sonra çıkarılan ilk genel af yasası 26 Aralık 1923 tarihinde çıkarılan “Affi Umumi Kanunu”dur.²⁷⁹ Bu kanun ile Cumhuriyet’in ilanına kadar işlenmiş olan suçların cezaları yarıya indirilmiş ve böylece çok sayıda mahkûm bu yasadan faydalanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra ilan edilen bu genel af vesilesiyle Cumhuriyet’in ilanı kutlanmaya, halkın savaş döneminde yaşadığı acılar ile Millî Mücadele Dönemi’nde yaşanan olumsuzluklar bir nebze olsun unutturulmaya çalışılmıştır. Bu af kanunun bir diğer yararı da yeni kurulan bir devletin topyekûn bir kalkınma için ihtiyacı olan insan kaynağını konusunda sağladığı katkı olmuştur. 26 Aralık 1923 tarihli genel af kanunun üzerinde çok fazla bir süre geçmeden 16 Nisan 1924 yılında, Lozan Antlaşması’nın bir yükümlüğü olarak, yeni bir genel af kanunu daha çıkarılmıştır.²⁸⁰ Bu yasayla 1 Ağustos 1914 tarihi ile 20 Kasım 1922 yılları arasında işlenmiş suçlar affedilirken vatana ihanet ile suçlanan ve Yüzellilikler adıyla anılan grupta yer alan kişiler genel af kanundan yararlandırılmamıştır.²⁸¹

Cumhuriyet’in ilk iki yılında art arda çıkarılan iki genel af kanunu ve 11 Aralık 1924 yılında çıkarılan “Men’i Müskirat Affi”ndan sonra 1929 yılına kadar herhangi bir genel af kanunu çıkarılmamıştır. Dönemin Kocaeli Mebusu Selahattin Bey tarafından TBMM’ye sunulan yasa tasarısı meclis genel kurulunda üzerinde çok fazla bir tartışma yapılmadan kabul edilmiştir. 1441 numaralı ve 15 Mayıs 1929 tarihli “Kabahatlerin Affi ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun”²⁸² adından da anlaşılacağı üzere kasti olmamak kaydıyla hafif cezalar gerektiren kabahatlerin affedilmesini kapsamaktaydı.²⁸³ Bu kabahatlerin dışında kalan istisnalar ise kanunun ikinci maddesinde şu şekilde yer almaktadır:

“Türk ceza kanununun ikinci kitabının birinci babının birinci i faslında yazılı vatan aleyhine ve ikinci faslında yazılı Devlet Kuvvetleri aleyhine ve üçüncü babının beşinci faslında yazılı imamlar, hatipler, vaizlerle ruhanî reislere müteallik ve beşinci i babının birinci faslının 312. maddesinde yazılı suçlar ve ikinci faslında yazılı cürüm ikai için cemiyet teşkil edenler ve sekizinci babının birinci faslında yazılı cebren ırza geçen ve küçükleri baştan çıkaran ve iffete taarruz edenlere ve

²⁷⁹ “Affi Umumi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.179.

²⁸⁰ “Affi Umumi Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s.350,

²⁸¹ Akagündüz, “Cumhuriyet Döneminde...”, s. 23-24.

²⁸² “Kabahatlerin Affi ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.VII, s.509-510,

²⁸³ Akagündüz, “Cumhuriyet Döneminde...”, s. 25-27.

ikinci faslında yazılı kız ve kadın ve erkek kaçıranlara ve beşinci faslında yazılı zinaya ve dokuzuncu babının 455. maddesindeki suç hariç olmak üzere adam öldürmeğe ve onuncu babının ikinci faslında yazılı yağma ve yol kesmek ve adam kaldırmağa mütedair cürümlerle eski ceza kanununda yukarıda yazılı fasıllar ve maddelere uyan cürümler müstesna olmak üzere diğer cürümlerden maznun ve ya gıyabında yahut vicahında mahkûm olanların haklarındaki takibatın icrası ve hükümlerin infazı tecil edilmiştir.”²⁸⁴

Bu kanundan sonra Cumhuriyet’in onuncu yılı dolayısıyla çıkarılan ve Atatürk Dönemi’nin en kapsamlı af kanunu olan 26 Ekim 1933 tarihli genel affa kadar herhangi bir af kanunu çıkarılmamıştır. ²⁸⁵

Bu çalışmanın konusunu oluşturan 1925-1931 yılları arasındaki TBMM Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde af talebine dair çok sayıda arzuhal olduğu görülmüştür. Bu arzuhallerin yanında af talebi mevzusu ile de yakın konular olan hakimlerden ve mahkemelerden şikâyet, hata-yı adli (Adalet dairesine ait hata, yanlışlık), yargılamaların uzun sürmesi, yeniden yargılanma talebi, gözaltında ve nezarethanedeki kötü muamele, hapisane şartlarının elverişsiz olması gibi konular hakkında ülkenin çeşitli bölgelerinden Arzuhal Encümeni’ne birçok talep ve şikâyet gelmiştir. 1925-1931 yılları arasına dönemini incelediğimizde bu tür adli süreçlerle ilgili ve özellikle af talebine dair gönderilen arzuhallerin sayısının yıldan yıla arttığını; 1929 yılında 108 adet ve 1930 yılında ise 92 adet arzuhal ile en yüksek sayıya ulaştığını görmekteyiz. 1929 ve 1930 yıllarındaki artışta 1929 yılında kabahatler ve hafif cezalar için genel af çıkarılmasının etkili olduğu söylenebilir. ²⁸⁶

Adli süreçlerle alakalı TBMM Arzuhal Encümeni’ne gelen arzuhaller incelendiğinde dönemin adli süreçteki sorunlarını yansıtan birçok arzuhalin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu arzuhal örneklerinden ilki Burdur hapisanesinde mahkûm olan Antalyalı Madenzade Hüseyin Efendi oğlu Rıza Efendi’ye aittir. 1925 yılında yazılan arzuhale göre kız kaçırma meselesinde yardım ve yataklık yapması yüzünden mahkûm olan Rıza Efendi mahkumiyetine sebep olan ceza kanunu maddelerinde sonradan yapılan düzenlemeye binaen cezasının affını talep

²⁸⁴ “Kabahatlerin Affı ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.VI, s.509-510,

²⁸⁵ Cahide Sımmaz Sönmez, “Atatürk Dönemi Af Yasaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> (Erişim Tarihi: 28.07.2022). Ayrıca bkz.: “Af Kanunu Aynen Kabul Edildi”, *Akşam*, 27 Ekim 1933, s. 2.

²⁸⁶ “Kabahatlerin Affı ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.XII, s.1057-1059.

etmektedir. Konu Arzuhal Encümeni tarafından Adliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta hakkındaki mahkûmiyet hükmü kanunda yapılan düzenlemeden önce kesinleştiği için cezasının affını gerektirecek kanuni bir sebep olmadığı ifade edilmiştir. Arzuhal Encümeni de bu cevabın arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.²⁸⁷ Ancak Rıza Efendi bu ret kararından sonra aynı yıl içinde TBMM'ye bir arzuhal daha vermiştir. Bu arzuhalde önceki dileğini yineleyen Hüseyin Efendi'ye gelen cevap öncekinden farklı olmuştur. Arzuhal Encümeni kararında, her ne kadar Adliye Vekâleti cevabına göre Rıza Efendi'nin cezasının affı kabil olmasa da aynı yıl TBMM'nin 18. birleşiminin birinci celsesinde Rıza Efendi ile benzer durumda olan Tekirdağlı Halil oğlu Ahmet ve refikasının ceza kanununun 206. maddesinde yapılan değişiklikten yararlandırıldığı²⁸⁸ hatırlatılarak, Rıza Efendi'nin de aynı maddeden yararlandırılması gerektiği belirtilmiştir.²⁸⁹ Fakat herkes Rıza Efendi kadar şanslı değildir. Sabık Kavala Müftüsü Abdülhalim Efendi hakkında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından verilen mahkûmiyet kararının affı için 1925²⁹⁰ ve 1926²⁹¹ yıllarında Arzuhal Encümeni'ne iki defa arzuhal vermiş fakat kesinleşen yargı kararlarının değiştirilmesinin mümkün olmadığı cevabını almıştır.

Bazı vatandaşlar da Kuva-yı Millîye'ye olan hizmetlerinden dolayı cezalarının affını talep eden arzuhaller yazmışlardır. Örneğin Konya hapisanesinde tutuklu bulunan eski komiser yardımcısı Hüseyin Hüsnü Efendi bu vatandaşlardan biridir. Hüsnü Efendi 1925 yılında verdiği arzuhalde zamanında Kuva-yı Millîye'ye hizmetlerde bulunduğunu yazsa da yapılan tetkikat neticesinde geçmişte Kuva-yı Millîye'ye dair bir hizmeti bulunmadığı için talebi reddedilmiştir.²⁹² Bu karardan kısa bir süre sonra tekrar arzuhal veren sabık komiser muavini Hüseyin Efendi'nin af talebi yine aynı gerekçe ile reddedilmiştir.²⁹³ Karahisar hapisanesinde tutuklu bulunan Ahmet oğlu Mehmet de Encümene yolladığı arzuhalde katl fiilinden dolayı aldığı on beş senelik cezasının Kuva-yı Millîye'ye olan hizmetlerine binaen affedilmesini talep etmektedir. Bu talep de incelenmiş ve arzuhal sahibinin bahsi

²⁸⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:37, 28 Teşrinisani 1341, s. 5.

²⁸⁸ TBMMZC, D.II, İ.S.III, C.XX, s. 6,

²⁸⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:6, Karar No:61, 26 Kanunuevvel 1341, s. 5-6.

²⁹⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:6, Karar No:57, 26 Kanunuevvel 1341, s. 2-3.

²⁹¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:23, Karar No:351, 5 Haziran 1926, s. 9.

²⁹² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:26, 21 Teşrinisani 1341, s.3-4.

²⁹³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No:132, 13 Şubat 1926, s.9.

geçen hizmetleri yaptığına dair elinde bir belge veya başka bir delil olmadığı için iddiası asılsız görülerek af talebi reddedilmiştir.²⁹⁴

Rize hapishanesinde mahkûm Nuri oğlu İsmail oğlu Mehmet TBMM'ye gönderdiği arzuhalde şarkta ilan edilecek olan aftan kendisinin de istifade ettirilmesini talep etmektedir. Encümeniden verilen cevapta henüz böyle bir kanun çıkarılmadığı gibi çıkarılsa dahi arzuhal sahibinin affını gerektirecek bir sebep olmadığı belirtilmiştir.²⁹⁵ Her ne kadar talebi reddedilmiş olsa da İsmail oğlu Mehmet'in doğuda bir af ilan edileceğine yönelik beklentisi yersiz değildir. Zira 1927 yılında verilen bu arzuhalden bir yıl sonra 9 Mayıs 1928 tarihli “Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalardaki Ceraim Takibatı ile Cezalarının Tecili Hakkında Kanun” adıyla bir kısmi af kanunu çıkarılmıştır.²⁹⁶

Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra aftan yararlanmak isteyen kimi mahkumlar TBMM'ye arzuhal yollamışlardır. Bunlardan biri İzmit hapishanesinde mahkûm olan Suruçlu Osman'dır. Yolladığı arzuhale göre Kürt isyanı sırasında İzmit hapishanesine nakledildiği sırada şark vilayetleri için çıkarılan bu aftan yararlanmak istemektedir. Bu talebe Arzuhal Encümeni tarafından verilen cevapta ise çıkarılan kanunun sadece isyana dahil olup ceza alan mahkumları kapsadığı ve adi suçlardan mahkûm olanların bu kanundan yararlanamayacağı belirtilmiştir. Suruçlu Osman'ın mahkumiyetinin isyanla bir alakası olmadığı için af isteği reddedilmiştir.²⁹⁷

Konya hapishanesinde mahkûm olan Rizeli Mustafa oğlu Ali Efendi TBMM'ye verdiği arzuhal ile cezasının affını isteyenler arasındadır. Arzuhal Encümeni durumu Adliye Vekâleti'ne sormuş ve gelen cevapta Ali Efendi'nin Şapka Kanunu'na muhalif fetvalar yayınlayarak dini siyasete alet etmek, Rize merkez hükûmet binasını basmak ve Cumhuriyet idaresine karşı isyan etmek maddesinden dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından on beş seneye mahkûm edildiği ve affını gerektirecek kanuni sebepler bulunmadığı bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de bu cevabı yeterli bularak dileğinin yerine getirilemeyeceğinin arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.²⁹⁸ Ali Efendi'nin 1925 yılında Rize'de meydana gelen şapka isyanı sonrasında kurulan mahkemedeki yargılamalar neticesinde on beş yıl

²⁹⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:10, 20 Teşrinisani 1926, s.1-2.

²⁹⁵ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:35, 27 Teşrinisani 1927, s.8.

²⁹⁶ “Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalardaki Ceraim Takibatı İle Cezalarının Tecili Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.VI, s.163.

²⁹⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:205, 12 Ocak 1929, s.11.

²⁹⁸ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:24, Karar No:612, 11 Mayıs 1929, s.4-5.

hapis cezasına çarptırılan on dört kişiden biri olma olasılığı yüksektir.²⁹⁹ Adana Hafif Ceza Hapishanesinde tutuklu bulunan Maraşlı İsmail oğlu Sıddık da Maraş'ta çıkan şapka isyanı³⁰⁰ neticesinde İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanıp on sene hapse mahkum edilmiştir.

Sıddık Efendi de Arzuhal Encümeni'ne yazdığı arzuhalde cezasının affını talep etmektedir. Durum Adliye Vekâleti'ne sorulunca gelen cevaba göre Maraş'taki hadise neticesinde ceza alan arzuhal sahibi ve suç ortaklarının 1441 sayılı Af ve Tecil Kanunu'na³⁰¹ göre tahliye edildikleri bildirilmiştir.³⁰² Maraşlı Sıddık Efendi hakkındaki meselede dikkati çeken konu Arzuhal Encümeni'nin arzuhali karara bağlama tarihi 27 Ocak 1930 olmasına rağmen Adliye Vekâleti'nden gelen cevapta Sıddık Efendi'nin suç ortakları ile birlikte 1441 sayılı kanundan yararlanarak 18 Mayıs 1928 tarihinde tahliye edildiği bildirilmektedir. Buradan da Maraşlı Sıddık'ın verdiği arzuhalin yaklaşık iki yıl gibi uzun bir müddet sonra Arzuhal Encümeni'nde görüşüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu yavaş işleyişin bu hadisede olmasa da başka hadiselerde mağduriyetlere sebep olacağı aşikardır.

Arzuhal Encümeni Karar Cetvellerinde yaşlandığı için cezasının affını isteyen mahkumların arzuhallerine rastlanmıştır. Örneğin Trabzon hapishanesinden Halil oğlu İsmail TBMM'ye yolladığı arzuhalde yetmiş yaşına geldiği için cezasının affını veya sürgüne çevrilmesini istemektedir. Konu Adliye Vekâleti'ne yazılmış, Adliye Vekâleti Tıp İşleri Müdürlüğü'nden aldığı rapora göre Halil oğlu İsmail'in sağlık durumunun hapishanede kalmaya elverişli olduğu cevabını vermiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni arzuhal sahibine cezasının affedilmesini gerektirecek kanuni bir sebep bulunmadığının anlatılmasına karar vermiştir.³⁰³ Sivas hapishanesinde mahkûm Gül Koca lakaplı İsmail de Halil oğlu İsmail gibi yetmiş yaşını geçtiği için cezasının kalan kısmının affını yolladığı arzuhal ile TBMM'den istemektedir. Gül

²⁹⁹ Rize'deki şapka isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sinan Başaran, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Bazı Devrimlerin Rize'deki Yansımaları (1923-1950)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. IV, S. VIII, 2017, s. 95.

³⁰⁰ Maraş'ta meydana gelen şapka isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cengizhan Halaçlı, "Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019, s. 165-166.

³⁰¹ "Kabahatlerin Affı ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.XII, s.1057-1059,

³⁰² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:225, 01 Şubat 1930, s. 6.

³⁰³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:519, 13 Aralık 1930, s.7-8.

Koca lakaplı İsmail'e de verilen cevap Halil oğlu İsmail'den farklı olmayacaktır. Ona da cezasının affı için kanuni bir sebep bulunmadığı bildirilmiştir.³⁰⁴

Rize hapishanesinde mahkûm Hopa'nın Zarpıcı köyünden Makaroğullarından Hacı İbrahim oğlu Mustafa TBMM'ye sunduğu arzuhalde 1441 sayılı Af Kanunu'ndan istifade ettirilerek cezasının affını istemektedir. Arzuhal Encümeni konuyu Adliye Vekâleti'ne yazmış ve gelen cevapta arzuhal sahibinin suçu ve neden Af Kanunu'ndan yararlanamayacağı açıklanmıştır. Buna göre Hacı İbrahim oğlu Mustafa vefat etmiş olan abisi Osman'ın eşi Fatma ile evlenmek istemiştir. Fatma Mustafa yerine Osman'ın diğer kardeşi Hafız Mehmet ile evlenmiştir. Bunun üzerine Mustafa bir gün Fatma'ya köprü başında pusu kurmuş ve tabanca ile kadını yaralayıp çocuğunun düşmesine sebep olmuştur. Olay üzerine tutuklanıp Rize Cinayet Mahkemesi tarafından yargılanan İbrahim, sekiz yıl kürek cezasına mahkûm edilmiş ve ceza Temyiz Mahkemesi tarafından da onaylanmıştır. Adliye Vekâleti'ne göre Hacı İbrahim oğlu Mustafa katle teşebbüs suçundan mahkûm olduğu için 1441 sayılı Af ve Tecil Kanunu'ndan yararlanması mümkün değildir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁰⁵

Af talebine dair bireysel olarak gönderilen af taleplerinin yanı sıra bazı mahkûmlar birkaç kişi bir araya gelerek arzuhal yazmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Diyarbakır hapishanesinde komünist mahkûmlardan Ali Rıza, Küçük Hilmi, Şükrü Nail ve Ahmet imzalarıyla TBMM'ye bir arzuhal sunulmuştur. Bu dört şahıs geçmişte bazı kişiler tarafından kandırılmış olsalar da şimdi gerçeği gördükleri için cezalarının affını talep etmektedirler. Konu Encümen tarafından Adliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta bu kişilerin halkı hükûmeti cebren devirmeye teşvik ve gizlice örgütlenmek suçlarından İzmir Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanarak mahkûm edildiği ve bu mahkûmiyet kararının da Temyiz Mahkemesince onandığı ve son olarak sağlık, sıhhat yönünden de bir şikayetleri bulunmadığı için bu kişilerin Af ve Tecil Kanunu'ndan yararlandırılamayacağı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni durumun arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.³⁰⁶

Bazı mahkûmlar ya bulundukları hapishanedeki mahkûmlar adına ya da ülkedeki bütün mahkûmlar adına af talebinde bulunan arzuhaller yazmışlardır. Örneğin Çankırı hapishanesinde mahkûm Sarayköylü İzzet Efendi TBMM'ye

³⁰⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:238, 01 Şubat 1930, s.14.

³⁰⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:490, 31 Mayıs 1930, s.20-21.

³⁰⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:489, 31 Mayıs 1930, s.8.

sunduğu dilekçesinde bütün mahkumlar adına af talebinde bulunmaktadır. İzzet Efendi'nin dileğini değerlendiren Arzuhal Encümeni, TBMM'nin bir af kanunu üzerinde çalıştığının fakat bu kanunla bütün mahkumların değil sadece kanunda sayılacak olan bazı kabahat ve suçları işleyen mahkumların affedileceğinin arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁰⁷ Bu kararda TBMM'nin üzerinde çalıştığı belirtilen af kanunu, çok kısa bir süre sonra çıkarılan 1441 sayılı Af ve Tecil Kanunu'dur.

Antalya'nın Elmalı kazası hapishanesinden yazan Behçet Efendi ise Elmalı hapishanesinde bulunan bütün mahkumlar adına TBMM'den af talebinde bulunmaktadır. Behçet Efendi'nin arzuhalinde yedi senedir hapishane köşelerinde çürümekte oldukları ve hallerini düzelttikleri için geri kalan cezalarının affedilmesini istemektedir. Arzuhal Encümeni bu isteği değerlendirmiş fakat hususi ve umumi affa dair ortada bir sebep olmadığı için Behçet Efendi'nin isteğini reddetmiştir.³⁰⁸

Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz üzere cezasının tamamen affını isteyen mahkumların yanı sıra bazı arzuhal sahiplerinin de mahkeme ve hakimlerden şikâyet, davanın görüldüğü şehrin değiştirilmesi, yargılamada yapılan hatalar, nezarethanede kötü muamele, hapishane şartlarının elverişsiz olması ve başka bir hapishaneye nakil talebi gibi konularda istek ve şikâyetlerinin olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Galata'da Bereket Hanı 1 numaradan Avukat Mahmut Mazhar Bey TBMM'ye verdiği arzuhalde Şile Hâkimi Eyyüp Sabri Bey hakkında şikâyetle bulunmuştur. Arzuhale göre bir dava sırasında Hâkim Eyyüp Sabri Bey'in, Avukat Mahmut Mazhar Bey'in savunmasını dikkate almayarak zabıtları kendi isteğine göre yazdırması üzerine Mazhar Bey hâkime kendisini şikâyet edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine hâkim de Avukat Mazhar Bey'e alenen hakaret ederek, duruşma salonundan çıkarmıştır. Arzuhal Encümeni tarafından mesele Adliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta yapılan tahkikat neticesinde Hâkim Eyyüp Sabri Bey haksız bulunarak Hakimler Kanunu'na göre kendisine ihtar cezası verildiği bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de bu cevap üzerine gerekli muamelenin Adliye Vekâleti tarafından yapıldığının Avukat Mahmut Mazhar Bey'e anlatılmasına karar vermiştir.³⁰⁹

³⁰⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:26, Karar No:666, 15 Haziran 1929, s.2-3.

³⁰⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:136, 24 Ocak 1931, s.11.

³⁰⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:21, Karar No:301, 10 Mart 1928, s.15.

Kırşehir Kız Mektebi muallimi olan Abdurrahman Avni Bey TBMM'ye yolladığı arzuhalde Kırşehir'deki davasının bitaraf bir mahkemeye naklini istemektedir. Arzuhalde anlatıldığına göre Kırşehir Mülazım Azası Sadık Efendi ve biraderi hizmetçisine tecavüz ederek hizmetçinin oğlunun intihar etmesine sebep olmaktan yargılanmaktadırlar. Fakat Sadık Efendi nüfuzunu kullanarak mahkemeyi etkilemeye çalışmaktadır. Bundan dolayı Muallim Abdurrahman Avni Bey davanın başka bir şehre naklini istemektedir. Avni Bey'in isteği Arzuhal Encümeni tarafından Adliye Vekâleti'ne bildirilmiş ve gelen cevapta Avni Bey'in talebinin dikkate alınarak davanın Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi'ne alındığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen, talebinin yerine getirildiğinin Avni Bey'e tebliğine karar vermiştir.³¹⁰ Mahkeme ve hakimlerden şikâyet ile alakalı son örnek Karaman'da Mansur Dede Mahallesi'nden Beyzade Necip ve zevcesi Ayşe Hanım tarafından TBMM'ye verilen arzuhaldir. Bu arzuhale göre Beyzade Necip ve zevcesi Ayşe Hanım evlerinde oturan Karaman Asliye Mahkemesi azasından Osman Bey'i evden çıkardıkları için kendilerine kırgın olması hasebiyle haklarında bulunan bir davada haksız karar verdiğini iddia etmektedirler. Aleyhlerine olan bu haksız kararı temyiz eden Beyzade Necip ve zevcesi Meclisten haklarının korunmasını talep etmektedirler. Arzuhali değerlendiren Encümen, söz konusu dava temyiz aşamasında olduğu için bu konuda yapılacak bir muamele olmadığını arzuhal sahiplerine bildirmiştir.³¹¹

Adana'nın Kayalıbağ Mahallesinden TBMM'ye arzuhal gönderen mütekit Yüzbaşı Süleyman zevcesi Atike Hanım'ın şikâyeti ise oğlunun yargılaması sırasında yaşının küçük olmasına rağmen bu durumun mahkeme tarafından dikkate alınmadığına dairdir. Konuyu Adliye Vekâleti'ne yazan Encümen'e gelen cevaba göre nüfus memuru iken evrakta sahtecilikten yargılanan Atike Hanım'ın oğlu Hüseyin Avni'nin cezası, suç işlediği sırada 21 yaşına gelmemiş olduğu için 1/6 oranında indirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni bu konuda yapılacak başka bir şey olmadığının Atike Hanım'a bildirilmesine karar vermiştir.³¹²

Mahkeme kararları ve yargı sürecine dair TBMM'ye verilen arzuhallerin çoğu çeşitli gerekçelerle reddedilmesine rağmen bu konuda mağdur olanların umutlarını taze tutacak birtakım gelişmeler de olmuştur. Örneğin 26 Nisan 1928

³¹⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:21, Karar No:580, 12 Mayıs 1928, s.11.

³¹¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:516, 13 Aralık 1930, s.5.

³¹² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:460, 31 Mayıs 1930, s.4.

tarihinde yapılan TBMM genel kurulunda görüşülen Veli oğlu Mehmet hakkındaki hatayı adli, Mehmet Efendi'nin cezası affedilmek suretiyle düzeltilmiştir. Mezkûr adli hata Men-i İsrifat Kanunu'na ³¹³ muhalif olarak düğünde izinsiz çalgı çaldıran Veli oğlu Mehmet'e Safranbolu Asliye Ceza Mahkemesi tarafından hem bir ay hapis cezası hem de elli lira para cezası verilmesinden ibarettir. Kanuna göre iki cezanın aynı anda verilmesi hatalı bulunduğundan Veli oğlu Mehmet'in bir aylık hapis cezası TBMM kararıyla affedilmiştir.³¹⁴

Arzuhaller arasında yalnızca mahkemelerden şikâyet yoktur. Kolluk kuvvetlerinin kötü muamelesini şikâyet eden arzuhaller de TBMM'ye verilmiştir. 1928 yılında Manyaslı Ferit Efendi tarafından verilen arzuhale göre, Ferit Efendi gece yarısı jandarma tarafından darp ve kötü muamele ile gözüaltına alınarak Hükûmet Konağına götürülmüştür. Kötü muamele ve darp burada da devam etmiştir. Ferit Efendi bu sebeplerden dolayı Manyas Jandarma Komutanı Zeki Efendi'den şikayetçi olduğunu bildirmektedir. Arzuhal Encümeni durumu Dahiliye Vekâleti'ne sormuştur. Gelen cevapta Ferit Efendi'nin jandarma kumandanı hakkında şikâyetle bulunması üzerine Bandırma Memurin Muhakemat Encümeni tarafından yargılamaya yer olmadığına yönelik bir karar verilmiş olsa da bu kararın da Balıkesir'de temyiz sürecinde olduğunu bildirmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni Ferit Efendi'ye Balıkesir'den çıkacak temyiz kararını beklemesi gerektiğinin anlatılmasına karar vermiştir.³¹⁵

Kolluk tarafından uygulanan kötü muamelelerle ilgili TBMM'ye gelen arzuhaller dışında dönem basınında da konuyla ilgili haberlere yer verilmiştir. Örneğin 1 Teşrinievvel 1330 tarihli Cumhuriyet gazetesinin ikinci sayfasında Tarsus'un Meliki karyesi çiftçilerinden Ahmetçi oğullarından Mustafa Efendi'nin yazdığı bir mektuba yer verilmiştir. “*Dayak adeti ne vakit kalkacak*” başlıklı haberde verilen mektup şu şekildedir:

“Eylül’ün 18’inde iki araba koza ile oğlumu Tarsus’a gönderdim. Şehre girdiği zaman Ziraat Bankası bekçisi karşısına çıkar ve cebren bu pamuk kozalarını Ziraat Bankası deposuna götürmek ister. Oğlum, şayet Bankaya borcu varsa hükûmet marifetile tahsilini ve kanunun kendilerine verdiği salahiyeti istimal

³¹³ “Düğünlerde Meni İsrifat Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.I, s. 59.

³¹⁴ “Veli oğlu Mehmet Hakkındaki Hükümde Vaki Olan Hatayı Adlinin Af Suretiyle Tashihine Dair”, *Kanunlar Dergisi*, C.VI, s.288-289.

³¹⁵ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:21, Karar No:589, 12 Mayıs 1928, s.12.

etmelerini, söyler. Tam bu esnada polis binasının önünden geçerlerken polis komiser muavini Recep Ef. İşe müdahale ederek oğlumu daireye celp eder. Kapıları kapatır. Galiz küfürler savurur ve mükemmel bir de dayak atar. Oğlum, kanunen kendisini döğemiyeceğini söylerse de muavin bey buna aldırılmaz, hatta kanun ve hükûmetin kendisi olduğunu ifade eder.

Biz köylüler Cumhuriyet devrinde döğüleceğimize değil, güleceğimize kaniiz ve buna imanımız vardır. Fakat istediğimiz bu nuru ne vakit göreceğiz? Bu kanunsuz hareketlerden vatandaşları kurtaracak olan hükûmetimizin kati azmini görmek istiyoruz.

Size şunu da temin edebilirim ki polis binasına yakın olan haneler halkının, karakolda döğülen zavallıların feryatlarından geceleri uykuları kaçıyor. Hükûmetin ve alakadar makamların nazari dikkatini celbetmesini halkın dertleriyle, şikâyetleriyle çok yakından ve samimi olarak meşgul olan Cumhuriyet'ten rica ediyorum.”³¹⁶

Bazı mahkûmlar bulundukları hapishanelerden başka bir yere nakil için TBMM'ye arzuhal vermişlerdir. Bu mahkûmlardan biri Konya Umumi hapishanesinde tutuklu olan Cavit Efendi'dir. Cavit Efendi TBMM'ye yolladığı arzuhalde Samsun hapishanesine naklini istemektedir. Durum Arzuhal Encümeni tarafından Adliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Cavit Efendi'nin Samsun'a naklinde mahzur olduğu bildirilmiş fakat bu mahzurun ne olduğu açıklanmamıştır. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni de isteğinin yerine getirilemeyeceğinin arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.³¹⁷ Bir hapishaneden başka bir hapishaneye naklini isteyen bir diğer mahkûm İstanbul hapishanesinde mahkûm olan İslam oğlu Kemal Bey'dir. Kemal Bey TBMM'ye yolladığı arzuhalde aldığı on beş yıllık cezanın geri kalan kısmını Sinop hapishanesinde tamamlamak istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Adliye Vekâleti'ne Kemal Bey'in durumu sorulmuş ve gelen cevapta Kemal Bey'in cezasını İstanbul hapishanesinde tamamlaması İstiklal Mahkemesi kararı gereği olduğu için bu kararın değiştirilemeyeceği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni de isteğinin yerine getirilemeyeceğinin Kemal Bey'e anlatılmasına karar vermiştir.³¹⁸

Hapishanelerden gelen bir başka şikâyet konusu ekmek yetersizliğidir. 1929 yılında Gürün hapishanesinden Ramazan Efendi TBMM'ye gönderdiği arzuhalinde

³¹⁶ “Dayak adeti ne vakit kalkacak?”, *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1930, s. 2.

³¹⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:365, 22 Mart 1930, s.2.

³¹⁸ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:365, 22 Mart 1930, s.2.

altı günden beri kesilen ekmeklerinin bir an önce verilmesini ya da hapishaneden tahliye edilmelerini talep etmektedir. Durumu Dahiliye Vekâleti'ne soran Arzuhal Encümeni'ne gelen cevapta Gürün hapishanesinin yiyecek ihtiyacının karşılanması için 500 lira yollandığı bilgisi verilmiştir.³¹⁹ Bir yıl sonra benzer bir şikâyet Kastamonu ve Niğde hapishanelerinden gelmiştir. Kastamonu hapishanesinden Tosyalı Ali ve Niğde hapishanesinden Cafer Sadık imzasıyla mezkûr hapishanelerdeki bütün mahkûmlar adına TBMM'ye gönderilen arzuhale göre eskiden verilen günlük ekmek haklarının yeniden verilmesini istemektedirler. Bu Arzuhal üzerine Encümence konu Adliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta günlük bir okka ekmeğini temin etmeye gücü yeten mahkûmlara ekmek verilmesinin durdurulması uygulamasının İcra Vekilleri Heyeti kararı gereği olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni hükûmet kararına uymaları gerektiğinin arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.³²⁰

Bu dönemde hapishanelerden şikayetçi olanlar sadece mahkûmlar değildi. Hapishanelere un ve ekmek veren fırıncılar başta olmak üzere hapishanelere ürün temin eden tüccarlar da alacaklarının geciktirildiğinden şikayetçilerdi. Örneğin 1930 yılında Alaiye'den Ağazade Mustafa, Rize'den Vardaroğlu Ahmet, Emet'in Kaynarlı Mahallesinden Ekmekçi Tuğut Hüseyin ve Yozgatlı Ahmet TBMM'ye ayrı ayrı verdikleri arzuhallerde aynı talebi dile getirmişlerdir. Bu talep bulundukları mahallerdeki hapishanelere verdikleri ürün bedellerinin bir an evvel ödenmesidir. Arzuhal Encümeni tarafından ilgili bakanlıklara bu durum sorulmuş, hem Adliye hem de Dahiliye Vekâletlerinden gelen cevaplarda hapishanelerin sorumluluğu Dahiliye Vekâleti'nden Adliye Vekâleti'ne geçtiği için bu borçları ödeyecek bütçe bulunamadığı; 1928 senesine ait borç miktarının tespitinin ardından tahsis edilecek bütçe ile bütün borçların ödeneceği bildirilmiştir.³²¹ Hapishane idareleri tarafından geciktirilen ödemelerle alakalı özellikle 1929 ve 1930 yıllarında TBMM'ye birçok arzuhal yazılmıştır. Bu arzuhallerin hemen hepsine geciken ödemelerin en kısa sürede yapılacağı cevabı verilmiştir.

1925-1931 yılları arasında af ve adil yargılanma gibi konulara ilişkin taleplere dair Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 417 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Af ve adil yargılanma konusu, tüm Encümen kararlarının %15'ini

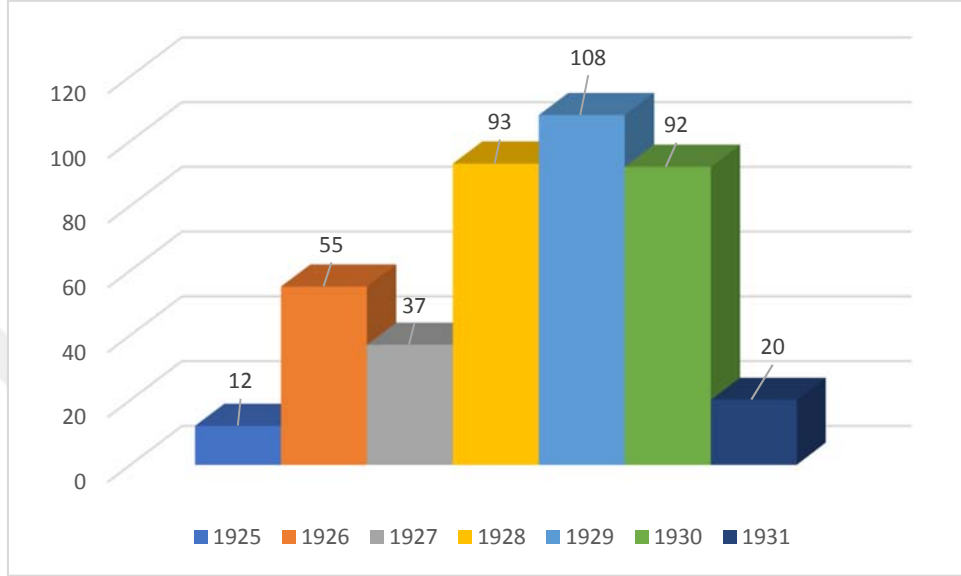
³¹⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:18, Karar No:459, 30 Mart 1929, s.10.

³²⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:363, 22 Mart 1930, s.1.

³²¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:13, Karar No:453, 19 Mayıs 1930, s.13.

oluşturarak özlük haklarından sonra hakkında en fazla Encümen kararı olan başlıktır. Bu sayının bu denli yüksek olmasının sebebi, bu dönemde çıkarılan kısmi ve genel af kanunlarından yararlanmak isteyen çok sayıda mahpusun TBMM'ye başvurmuş olmasıdır.

Tablo 9. Af ve adil yargılamayla ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

3.2. Avukatlık Ruhsatı ve Barolar ile İlgili Arzuhaller

Osmanlı Devleti'nde mahkemelerde tarafları savunan ve temsil eden şahıslara muhami veya dava vekili adı verilmekteydi. Bu adlandırmaların yanında bu kişiler halk arasında tezvir, kavafi gibi kötü sıfatlarla da anılırdı. Tezvir, yalancı, arabozucu; kavafi ise ayaklı esnaf anlamlarına gelmekteydi.³²² Tanzimat'tan önce mahkemelere gelemeyen kişiler kadıların yanında görevli olan muzhir adı verilen görevlilere vekalet vererek mahkemede kendilerini temsil ettirirlerdi. Fakat bu kişilerin yanı sıra müzevvir veya ayak kavafi denilen ve mahkemelerdeki davaları takip eden bir kesim ortaya çıkmıştır. Çamlıca, Üsküdar, Boğaziçi taraflarında bakkallık yapan bu şahıslar, alışveriş vesilesiyle yine bu bölgelerde oturan kadı veya mahkeme başkatiplerini tanıdıkları için mahkemelerle işi olan kişiler bu bakkallara müracaat etmeye başlamışlardır. Genellikle Karaman ve Niğde taraflarından olan bu şahısların ayak kavafi olarak adlandırılmalarının nedeni herhangi bir yazıhaneleri olmaması;

³²² Müfit Mert Balak, "Türkiye'de Avukatlık Mesleği Tarihi ve Gelişimi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 8.

müzevvir olarak adlandırılmalarının nedeni de kendilerine başvuran dava sahiplerine mahkeme sonuçlarını yanlış iletmeleridir. Zira bu kişiler okuma yazma bilmemektedirler.³²³

Tanzimat Dönemi'nden itibaren dava vekilliğinin kurumsallaşması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1874 yılında Adliye Nezareti tarafından Nizamiye Mahkemelerinde görev almak isteyen dava vekili adayları için bir sınav yapılmış ve başarılı olanlara dava vekilliği ruhsatı verilmiştir. Sınavla ruhsatname verilmesinin amacı, 1875 yılında Galatasaray Sultanisi içinde açılan Hukuk Mektebi ilk mezunlarını verene kadar geçen sürede dava vekili ihtiyacını karşılamaktır. Yine bu dönemde dava vekilliği mesleğinin kurumsallaşması için 1876 yılında Dersaâdet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâmesi yürürlüğe konmuştur. Bu nizamname dava vekilliği mesleğinin şartlarını ve sınırlarını belirleyen ilk düzenleme olması açısından önemlidir.³²⁴

Dava vekilliği ilgili düzenlemeler Tanzimat Dönemi'nden başlayarak I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde devam etmiş olsa da bu düzenlemeler bu mesleğin tam olarak kurumsallaşması konusunda yeterli olmamıştır. Türkiye'de avukatlık mesleğinin tam manasıyla kurumsallaşması 3 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan Muhamat Kanunu ve 27 Haziran 1938'de kabul edilen Avukatlık Kanunu³²⁵ ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde avukatlık mesleğinin kurumsallaşmasına paralel olarak günümüzdeki baroların temelini oluşturan kurumlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk baro 1870 tarihinde Louis Amiable isimli bir Fransız liderliğinde İstanbul'da yabancılar tarafından kurulmuştur. Baronun resmî adı Konstantinople Barosu Cemiyeti (Societe du Barreau de Contantinople)'dir. Üyelerinin büyük çoğunluğu yabancıardan oluşan bu baro faaliyetlerini 1908 yılına kadar sürdürmüştür.

İlk Osmanlı Barosu olan İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti 1878 yılında kurulmuştur. Bu cemiyet 1876 yılında çıkarılan "Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname" uyarınca 1878 yılında kurulmuştur. İlk başlarda sadece İstanbul'da

³²³ Umut Karabalut, "Muhâmât Kanunu: Türkiye'de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIII, S. XXVII, s. 81-82.

³²⁴ Galip Çağ - Funda Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Adli Modernleşme: Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği (Avukatlık) ve Baronun Ortaya Çıkışı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.II, 2021, s. 541-550.

³²⁵ "Avukatlık Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.XVIII, s.1042,1063,

uygulanan bu nizamname, olumlu sonuçlarının görülmesi üzerine tüm ülke sathında uygulanmaya başlanmıştır.³²⁶

II. Meşrutiyet yıllarında savunma kurumunu düzenleyen kapsamlı bir kanun hazırlama düşüncesi olsa da ne Meşrutiyet ne Mütareke ne de Millî Mücadele Dönemlerinde bu düşünce hayata geçirilememiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bu mesele tekrar ele alınmış ve 3 Nisan 1924 tarihinde “Muhamat Kanunu” kabul edilmiştir. Bu kanuna adını veren “muhamat” kelimesi “korumak, savunmak” anlamına gelmektedir. Bu kanuna ihtiyaç duyulmasında etkili olan bir başka husus da Cumhuriyet ilan edilmeden önce Adliye Vekâleti’nin bir genelge yayımlayarak hukuk mahkemelerinde dava vekilliğini herhangi bir diploma ve ruhsat şartı olmaksızın serbest bırakmasıdır.

Çıkarılacak Muhamat Kanunu ile yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin avukatlık mesleği hakkında gerçekleştirmek istediği iki temel amaç vardır. İlki avukatlık mesleği ile ilgili öteden beri süregelen karışıklığa son vermek; ikincisi ise son dönemlerde ülke aleyhine çalışmış avukatları devre dışı bırakmaktır. Savunma kurumu ile ilgili birçok konuyu kapsayan Muhamat Kanunu’na geçici maddeler eklenmiştir. Bu geçici maddelere göre kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren iki aylık bir süre zarfında daha önceden dava vekilleri cemiyeti (baro) kurulmuş bölgelerde bir komisyon kurulacak ve bu komisyon barolarda halihazırda kaydı bulunan avukatların durumlarını inceleyecek ve mesleği icra etmesi uygun görülmeyenlerin barodan kaydı silinecektir. Barodan kaydı silinenlerin 15 gün içerisinde karara itiraz edeceği yer Adliye Vekâleti olarak belirlenmiştir. Bu Vekâletin itirazlar hakkındaki kararı da nihai karar olacaktır.³²⁷

Muhamat Kanunu ile kurulan komisyonlardan ilki “Tefrik Komisyonu” adıyla İstanbul’da kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Geniş yetkilere sahip bu komisyonun çalışmaları sonucu birçok kişinin barodan kaydı silinmiştir. Bu komisyon etrafındaki tartışmaları alevlendiren asıl mesele komisyonun “manevi şartları” taşımadıkları gerekçesi ile Mütareke Dönemi’nde ülke aleyhinde çalıştıkları iddia edilen kişilerin barodan kaydını silmesidir. Kaydı silinenler arasında

³²⁶ Balak, “Türkiye’de Avukatlık...”, s. 23.

³²⁷ Umut Karabulut, “Atatürk Dönemi Avukatlık Kanunları (1924 ve 1938)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-avukatlik-kanunlari-1924-ve-1938/>, (Erişim Tarihi: 28.07.2022).

gayrimüslimler de vardır ve bu şahıslar kayıtlarının silinmesinin dini sebeplerden dolayı olduğunu ileri sürmüşlerdir.³²⁸

TBMM Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde barodan kaydı silinen çok sayıda kişinin bu durumun düzeltilmesi için TBMM'ye başvurduğu görülmektedir. Konu hakkında TBMM'ye arzuhal verenler arasında gayrimüslim vatandaşlar da vardır. Bu arzuhallerden ilki 1926 yılında Petro Efendi ve arkadaşları tarafından verilmiştir. İstanbul Barosu'nda dava vekili olarak kayıtlı olan Petro Efendi ve arkadaşları barodan kayıtlarının silinmiş olmasından şikâyet etmektedir. Arzuhal Encümeni tarafından mesele Adliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Petro Efendi ve arkadaşlarının barodan kayıtlarının silinme nedeni olarak Muhamat Kanunu'nda belirtilen vasıfları taşımamaları gösterilmiştir. Ayrıca bu kişilerin konu hakkında Adliye Vekâleti'ne itiraz ettikleri fakat bu itirazlarının da reddedildiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni yapılan işlemlerde kanuna aykırı bir durum olmadığı için bu konuda yapılacak başka bir muamele olmadığının Petro Efendi ve arkadaşlarına anlatılmasına karar vermiştir.³²⁹ Bahsi geçen hususta sadece Petro Efendi ve arkadaşları değil daha birçok gayrimüslim vatandaş TBMM'ye arzuhal yazmışlardır. Bu kişilerden bazıları şu şekildedir: İstanbul Galata'dan yazan Vilademir Mırmıroğlu,³³⁰ Deon Şönmen Efendi,³³¹ Petro oğlu Panayot Mavridi Efendi,³³² Haramlo Efendi,³³³ Yanko Eftihidis Efendi,³³⁴ İstiklal Caddesi'nde Yuvanaki Çımeoğlu,³³⁵ İstanbul Fener'de Anastas Mihalidioğlu.³³⁶ Dikkat edilirse bu arzuhallerin hepsi İstanbul'dan yazılmıştır. Anadolu'dan bir gayrimüslimin avukatlık konusunda yazdığı tek Arzuhal örneği İzmir'de Selvili Han'da yazıhanesi bulunan Jak Eskinazi Efendi'dir. Jak Eskinazi Efendi de TBMM'ye bir arzuhal sunarak İzmir Barosu'ndan kaydının silinmesinin kanuna aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine mesele Adliye Vekâleti'ne sorulmuş ve Vekâlet'ten gelen uzun ve bir hayli ilgi çekici cevap da şu şekilde olmuştur:

³²⁸ Karabulut, "Muhâmât Kanunu...", s. 89-90.

³²⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:105, 30 Kânunusani 1926, s.11.

³³⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:427, 9 Mart 1929, s.10.

³³¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:200, 21 Mart 1931, s.4.

³³² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:207, 21 Mart 1931, s.8.

³³³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:208, 21 Mart 1931, s.8.

³³⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:111, 27 Haziran 1931, s.26.

³³⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:110, 27 Haziran 1931, s.25-26.

³³⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:125, 27 Haziran 1931, s.34.

“Mumaileyh İzmir İstinaf Âza Mülâzımlığından ayrılarak Avusturya Macaristan konsoloshanesinde tercümanlık kabul eylediğini itiraf etmekte olup işbu hareketi kanun ve sıfat tâbiyetine münafî olduğu gibi harbi umumî mütarekesinde İslâm çocuklarını Ermeni diye toplamağa kıyam ederek polis müdürlüğüne giden cemaatler arasında görülmek ve işgal müddetince İtalya mahmisi süsü altında ve para mukabilinde birçok İslâm ve Musevileri de İtalya himayesine kayıt ve kabul ettirmek ve Yunan erkân ve rüesasıyla daimî temasta bulunarak münasebetsiz tefevvihat ile iftirakçı emellerini izhar etmiş olmak ve istirdadı mes’ut akabinde başına İran kalpağı giyerek iki ay kadar İran konsolos vekâletini ifa etmek ve polise rüşvet itası ve eşya sirkatı fiiller ile maznuniyet ve muhakeme altına alınmış bulunmak gibi avukatlık mesleki ile gayri kabili telif mesavii ahvali hakkında tam kanaat hasıl olmasına mebni avukatlık meslekinden kaydının terkinine karar verilmiş ve mezkûr karar aleyhine kanunî müddeti zarfında mumaileyh tarafından itiraz edilmekle birkabul lâzım gelen tetkikat yapılarak serdolan esbabı mucibeye nazaran vaki itirazının reddile mezkûr kararın tasdikına 23 -VII - 340 tarihinde bilittifak karar verilmiş olmakla beraber yine bir husus hakkında müstedi tarafından D. Ş. sına dava açılarak itirazda bulunmuş ise de bu bapta itirazın reddine karar verildiği ve kat’iyet kesbeden işbu karar hilâfına bir muamele yapılmasına imkân kalmadığı bildirilmiştir.”

Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni yapılan uzun incelemeler sonucunda ortaya çıkan netice karşısında yapılacak bir şey olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³³⁷

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere gayrimüslim avukatlar tarafından gelen şikayetlerin çoğu barodan kayıtlarının silinmesi ile alakalıdır. Müslüman avukatlardan gelen arzuhaller ise genellikle baroya kayıt, kabul ve baro olan yerlerde dava vekillerinin avukatlık icrası ile ilgilidir. Zira dönemin kanunlarına göre avukatlık ve dava vekilliği ayrı meslekler sayılmış ve baroların olduğu şehirlerde dava vekillerinin avukatlık yapmaları yasaklanmıştır. Henüz baro kurulmamış mahallerde ise dava vekilleri mesleklerini icra etmekte serbest bırakılmışlardır.³³⁸ Bu konuda en iyi örneklerden biri Bolu’nun Semerkant Mahallesi’nden Hocasade Mehmet Vasfî ve arkadaşlarının TBMM’ye yazdığı arzuhaldir. Bu arzuhale göre yedi avukat bulunan kasabalarında bir baro teşkil edilmiş ve dava vekillerinin işlerini yapmaları kanunen engellenmiştir. Kendileri de dava vekili olan Mehmet Vasfî

³³⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:544, 13 Aralık 1930, s.21-22.

³³⁸ “Muhamat Kanununun Bazı Mevadını Muadil Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.72-73.

Efendi ve arkadaşları, avukatların vatandaşlardan fahiş ücretler istediklerini ve işleri sürüncemede bıraktıkları için vatandaşların mağdur olduğunu ileri sürmektedirler. Bu sebeple kanunda yer alan bir yerde baro kurulması için en az yedi avukatın bulunması şartının 14'e çıkarılmasını istemektedirler. Konu Arzuhal Encümeni tarafından Adliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta mezkûr kanunda arzuhalde talep edildiği şekilde bir değişiklik yapılmasına lüzum görülmediği bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen, durumun arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.³³⁹

Barolarla ilgili bir başka şikâyet Yozgat'tan gelmiştir. Yozgat'ta dava vekili olan Mustafa Fevzi Bey TBMM'ye yazdığı arzuhalde Yozgat Barosu'nun lağvedilip Vekâlet icrasının serbest bırakılmasını istemektedir. Mustafa Fevzi Beyi'in baronun lağvedilmesini istemesinin gerekçesi de baronun kanundaki tarife aykırı bir şekilde kurulduğu iddiasıdır. Arzuhal Encümeni bu iddianın araştırılması için konuyu Adliye Vekâleti'ne yazmış ve gelen cevapta Yozgat Barosu'na kayıtlı fiilen avukatlık yapan yedi avukat bulunduğu fakat bunlardan birinin beş aydır hasta olduğu fakat hastalığın baronunun lağvını gerektirecek bir durum olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca Mustafa Fevzi Bey'e baro olmayan yerlerde Vekâlet icrasına devam edebileceği tavsiyesinde bulunulmuştur. Bunun üzerine Encümen durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁴⁰

Ruhsat almak için baroya başvurup, başvurusu reddedilenlerden bazı avukatlar TBMM'ye başvurmuştur. Örneğin İzmir Karşıyaka'dan Ahmet Hamdi Efendi İstanbul Barosu'na kayıt için yaptığı müracaatın reddedildiğinden şikâyet etmektedir. Konu Adliye Vekâleti'ne yazıldığında gelen cevapta Ahmet Hamdi Efendi'nin avukatlık yapmak için kanunda belirtilen gerekli manevi vasıfları taşımadığı için başvurusunun reddedildiği bildirilmiştir. Ahmet Hamdi Efendi'nin gerekli manevi vasıfları taşınamamasının nedeni de Mütareke Dönemi'nde vazife başındaki memura hakaret ve memurların vazifelerini ifa etmesini engellemek gibi çeşitli suçlardan hapis yatmış olmasıdır. Adliye Vekâleti'nden gelen bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni yapılan muamelede kanuna aykırı bir durum görülmediği için arzuhalin reddine karar vermiştir.³⁴¹

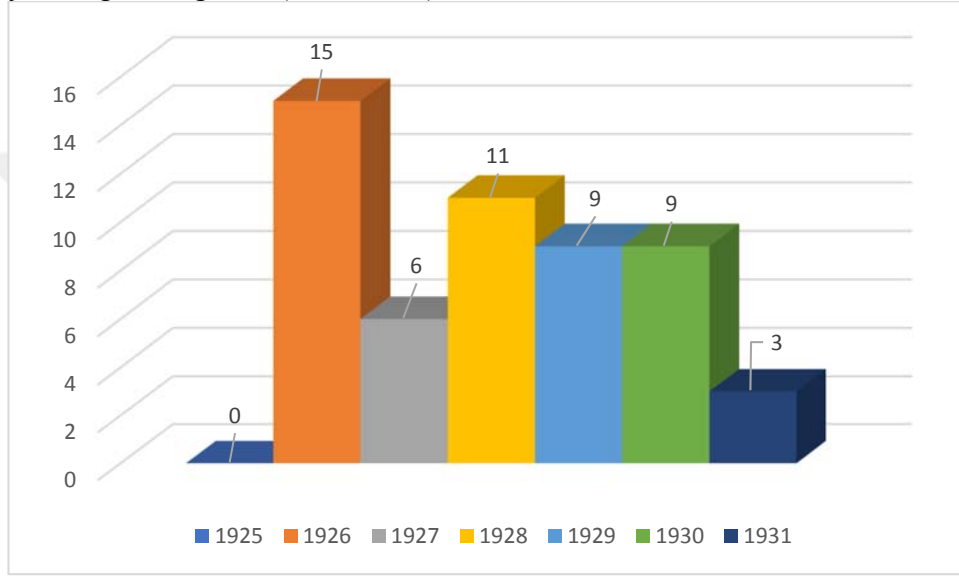
³³⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:153, 24 Ocak 1931, s.20

³⁴⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:377, 23 Şubat 1929, s.12.

³⁴¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:13, Karar No:137, 19 Şubat 1927, s.7.

Çalışmanın kapsamında olan 1925-1931 yılları arasında Avukatlık ruhsatı ve barolarla ilgili 53 adet Arzuhal Encümeni kararı vardır. Bu dönemde avukatların ve dava vekillerinin en önemli sorunları barolardan silinen kayıtlar ile barolara kayıt için yapılan başvuruların reddedilmesi ve dava vekillerinin baro kurulmuş olan yerlerde vekâlet görevini icra edememeleri ile ilgilidir.

Tablo 10. Avukatlık ruhsatı ve barolarla ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

3.3. Özlük Haklarına Yönelik Arzuhaller

Sözlük anlamı olarak “bir işle ilgilenmemek, o işi istememek” manalarına gelen tekaüt kelimesi günümüzde “emeklilik” anlamına gelen manasını sonradan kazanmıştır. Osmanlı bürokrasisinde bu kavram devletten maaş alan görevlilerin, görevlerini ifa edemeyecek duruma gelmesi anlamına gelmektedir. Tanzimat öncesi dönemde görevini yapamayacak duruma gelen görevlilere tekaüt maaşı ve benzeri ödemeler yapılmış olsa da emekliliğin belirli bir sisteme dönüşmeye başlaması Tanzimat sonrasına denk gelmektedir.³⁴² Bu dönemde emeklilik ile yapılan ilk çalışmalar askerlere yönelik olmuştur. 1865 yılında asker ve asker emeklilerinin yetimleri için Eytam Sandığı kurulmuştur. İsmi “yetimler sandığı” anlamına gelen bu sandığın bütçesi emekli ve görevde olan askerlerin maaşlarından %2 pay alınarak

³⁴² Mehmet İpşirli, “Tekaüt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 340-341

oluşturulmuştur. 1866 tarihinde “Askerî Tekaüt Sandığı” kurulmuş fakat bu sandığın nizamnamesi ancak üç yıl sonra yayımlanabilmiştir. Bu nizamnamede emeklilik, malûlen emeklilik, dul ve yetim aylığı gibi hakların koşulları yer almıştır. Askerî tekaüt alanındaki çalışmaların ardından benzer çalışmalar sivil bürokraside de yapılmış; emeklilik ve sosyal güvenlik konusu sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Emeklilik hakkının Kanun-i Esasi ile güvence altına alınması, birçok sivil ve askerî kurumun tekaüt sandıkları kurmalarında hızlandırıcı bir etken olmuştur. 1866 yılından başlayarak Osmanlı’nın son dönemlerine kadar kurulmaya devam eden bu askerî ve sivil tekaüt sandıkları Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras kalarak 1949 yılında çıkarılan 5434 numaralı Türkiye Emekli Sandığı Kanunu’na da kaynaklık etmişlerdir.³⁴³

Hem Osmanlı’nın son dönemleri hem de Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan tekaüt sandıkları vasıtasıyla askerî ve sivil bürokrasi toplumun geri kalanına nazaran çok önemli sosyal haklara sahip olmuşlardır. Her iki dönemde de işçiler -özellikle de maden işçileri- için yapılan sınırlı sayıdaki düzenleme haricinde toplumun diğer tabakalarının emeklilik ve sosyal güvenlik hakları için yeterli çalışma yapılmamıştır.³⁴⁴ Bu durum çalışmamız kapsamında incelediğimiz Arzuhal Encümeni kararlarında da ortaya çıkmaktadır. 1925-1931 yılları arasında incelediğimiz arzuhal kararlarına göre bu dönemde TBMM’ye verilen arzuhallerin birçoğu askerî ve sivil bürokrasi mensuplarının emekliliği, maaşları ve diğer özlük hakları ile ilgilidir. Bu noktada toplumun diğer kesimlerinin sosyal güvenlik meseleleri ile ilgili sorunları olmadığı için arzuhal vermedikleri düşüncesi akla gelebilecek bir ihtimal olsa da, bu durumun sebebi askerî ve sivil bürokrasi dışındaki kesimlerin sosyal güvenlik adına şikayetlerine dayanak teşkil edecek kanuni düzenlemelerin yetersizliğidir. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere emeklilik, maaş, harcırah ve sair konularda, bürokrasi mensupları veya yakınları tarafından TBMM’ye verilen arzuhaller, konu hakkındaki yasal düzenlemelere dayanarak yazılmıştır.

TBMM açıldıktan sonraki on yıllık sürede askerî ve mülkî bürokrasi mensuplarının emeklilik, ikramiye ve diğer sosyal haklarını düzenleyen çok sayıda

³⁴³ Sadettin Orhan, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş ve Hayat*, S.I, 2015, s.197.

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, “*Kanunlar Dergisi*”, C.XXXI, s. 936-1014.

³⁴⁴ Orhan, “Osmanlı Devleti’nde...”, s. 208.

kanun çıkarılmış veya mevcut kanunlar tadil edilmiştir.³⁴⁵ 1930 yılına gelindiğinde 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu ile genel bütçeden maaş alan askerî ve sivil memurların emeklilik ve malûliyet durumları, emekli aylıkları ve bu kişilerin yetimlerine verilecek maaşlar gibi pek çok başlık düzenlenmiştir. Kapsamlı bir kanun olan 1683 Sayılı Kanun ile bu konudaki çok başlılık bir nebze olsun giderilmiş ve askerî ve sivil bürokrasi mensuplarının tekaütleri ile ilgili düzenlemeler bir kanun altında toplanmaya çalışılmıştır.³⁴⁶

İncelediğimiz dönemde, tekaüt meselesiyle alakalı TBMM'ye gönderilen arzuhallerin yanı sıra “harcırah” konulu arzuhaller de ön plana çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre yolluk³⁴⁷ anlamına gelen harcırah kelimesi, 6245 numaralı Harcırah Kanunu'na göre “*yol masrafı, yevmiye, aile masrafı ve yer değiştirme masrafını*” kapsamaktadır.³⁴⁸ Harcırah ile ilgili TBMM'ye gönderilen arzuhallerde genellikle emekli edildikten sonra asıl görev yerinden memleketine dönerken harcırah verilmemesi, harcırah bedelinin yanlış hesaplanması ve harcırah bedelinin geç yatırılması gibi uygulamalardan şikâyet edilmektedir.

Harcırah haricinde emeklilik ile alakalı arzuhallerde sıkça karşımıza çıkan diğer şikâyet konuları da “*haksız yere tekaüde sevk*” ve “*uygun bir vazifeye tayin*”dir. Bu konulardan ilki olan haksız emekliliğe sevk veya işten çıkarmayla ilgili şikâyetlerin büyük bir kısmı bu çalışmanın Heyet-i Mahsusalar ile ilgili bölümünde incelenmiş olan askerî ve sivil bürokraside yapılan tasfiyelerle ilgilidir. Heyet-i Mahsusalar eliyle yapılan bu tasfiyelerin yanı sıra görevi kötüye kullanma, vazifesinde yetersizlik, malûliyet veya adi suçlardan dolayı emekliye sevk edilen ya da memurluktan atılan kişilerin de TBMM'ye başvurdukları görülmüştür. Son olarak kendi isteğiyle ya da kendi isteği dışında emekli edilmiş kişiler ile eskiden memur olup çeşitli sebeplerle açıkta kalmış olanlar da uygun bir vazifeye tayin talebiyle TBMM'ye arzuhal vermişlerdir. Bu kişiler arasında Heyet-i Mahsusalar tarafından tasfiye edilmiş fakat bu tasfiye kararı daha sonra bozulmuş olsa da eski vazifesine dönememiş olanlar da vardır.

³⁴⁵ Tekaüt ile alakalı adı geçen dönemde çıkarılan kanunlar için bkz.: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=teka%FCt&v_bastarih=&v_bittarih=

³⁴⁶ Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu, “*Kanunlar Dergisi*”, C.VIII, s. 727-740. “Yeni Tekaüt Kanunu”, *Hakimiyeti Millîye*, 10 Haziran 1930, s. 5.

³⁴⁷ “Harcırah”, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 847.

³⁴⁸ “Harcırah Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.XXXVI, s.139-162.

TBMM'ye tekaüt ile ilgili verilen arzuhallerden ilki Tokat'ta posta memurluğundan emekli olan Akif Efendi'nin arzuhalidir. Akif Efendi'nin arzuhaline göre 46 sene devlete hizmet ettikten sonra emekli olmuş fakat kendisine emekli ikramiyesi verilmemiştir. Bunun üzerine durum Arzuhal Encümeni tarafından Dahiliye Vekâleti'ne sorulmuştur. Gelen cevapta Akif Efendi 46 sene hizmet etmiş ve emekli olmuş olsa da yürürlükte olan Memurin Kanunu'nun 71. maddesi gereğince 65 yaşını doldurmadığı için emekli ikramiyesi alamadığı bildirilmiştir.³⁴⁹ Arzuhal Encümeni de durumun bu şekilde Akif Efendi'ye anlatılmasına karar vermiştir.³⁵⁰ Akif Efendi emekli ikramiyesi konusunda yalnız değildir zira incelediğimiz yıllar içerisinde birçok kişinin çeşitli nedenlerden ötürü emekli ikramiyelerini alamadıkları için TBMM'ye başvurduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerden biri Yeşilköy'de ikamet eden İstanbul Paket Gümrüğü eski Müdürü Tevfik Bey'dir. Tevfik bey arzuhalinde 45 yıl hizmetten sonra emekli olduğu halde kendisine ikramiye verilmediğinden şikâyet etmektedir. Tevfik Bey'in durumu için Maliye Vekâleti'nden gelen cevapta 1928 ve 1929 yıllarında ikramiye için bütçeden ayrılan ödenekler yeterli gelmediği için bu yıllarda emekli olan birçok memura ikramiye verilemediği; fakat ikramiyelerin ödenmesi için bütçeden ödenek talep edildiği ve bu talebin onaylanması halinde ikramiyelerin ödeneceği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni de Tevfik Bey'e ikramiyeler için istenen ödeneğin kabulünü beklemesi gerektiğinin anlatılmasına karar vermiştir.³⁵¹

Emekli maaşları ile ilgili bir başka sorun da birikmiş veya eksik yatan maaşlardır. Bu sorun ile ilgili bir arzuhal Tarsus'un Kızıl Murat Mahallesi'nden Mehmet Emin Çavuş tarafından gönderilmiştir. 1929 yılında yazılan arzuhale göre M. Emin Çavuş Fransız işgali zamanına ait 1919 yılından 8 aylık ve 1920 yılından da 12 aylık olmak üzere birikmiş tekaüt maaşlarının verilmediğinden şikayet etmektedir. Şikayet konusu Arzuhal Encümeni tarafından Maliye' Vekaleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta belirlenen zaman zarfı içinde müracaat etmediği için M. Emin Çavuş'un birikmiş emekli maaşlarının ödenmesinin mümkün olmadığı

³⁴⁹ İlgili kanunun 71. Maddesi şu şekildedir: *"Altmış beş yaşını ikmal eden memur resen tekaüde sevk olunur. Bu suretle tekaüde sevk edilen ve lâakal otuz sene bilfiil hizmet etmiş olan memura son maaşının maatahsisat bir seneliği defaten ikramiye olarak verilir."* "Memurin Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.509-521.

³⁵⁰ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:472, 19 Mart 1927, s.17.

³⁵¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:383, 22 Mart 1930, s.12.

bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de yapılan muamelede kanunlara aykırı bir durum olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁵²

Emeklilik konusunun bir alt başlığı olan malûlen emeklilik konusunda da TBMM'ye sunulmuş birçok arzuhal vardır. Bu arzuhaller genellikle Kurtuluş Savaşı sırasında malûl olduğu halde kendisine maaş bağlanmadığını iddia eden kişiler tarafından gönderilmiştir. Bu kişilerden biri de İstanbul Kumkapı'ndan Mehmet oğlu Gazaleddin'dir. Gazaleddin Bey arzuhalinde İstiklal Harbi'nde düşman mermileri sebebiyle gözleri zarar gördüğü için malûliyet maaşı talep etmektedir. Gazaleddin Bey'in iddiası Arzuhal Encümeni tarafından Millî Müdafaa Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta arzuhal sahibinin İstiklal Harbine katıldığına dair bir kayıt bulunmadığı gibi gözlerindeki arızaların da küçükken geçirdiği trahom³⁵³ hastalığı sebebiyle olduğunun uzman heyet raporuyla ortaya çıktığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni malûlen emekli olmasının kanunlar dairesinde mümkün olmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁵⁴

Emeklilikle alakalı arzuhallerde dikkati çeken başka bir mesele de emekli maaşı alan vatandaşların aldıkları maaşın geçimlerini temin için yetersiz kalması sebebiyle maaşlarında artış veya kendilerine uygun bir iş verilmesi talebidir. İncelediğimiz dönem olan 1925-1931 yılları arasında konuyla alakalı TBMM'ye birçok arzuhal verilmiş ve bu tür taleplerin özellikle 1929 yılından başlayarak 1930 ve 1931 yıllarında artış gösterdiği tespit edilmiştir. Emekli maaşına zam talep eden vatandaşlardan biri de İstanbul'dan mütekit muallim Sadettin Efendi'dir. TBMM'ye verdiği arzuhale göre Sami Efendi almakta olduğu 455 kuruş emekli maaşı ile geçinememekte; ağır bir şekilde malûl olduğu için de ek bir işte çalışmamaktadır. Bu nedenle Sadettin Efendi askerî malûllere yapılan zam gibi kendilerine de zam yapılmasını istemektedir. Normalde bu gibi meseleler hakkında ilgili bakanlıklardan konuyla alakalı inceleme isteyen Arzuhal Encümeni Sadettin Efendi'nin talebine doğrudan cevap vermiştir. Encümen'in cevabı şu şekildedir:

“Malûlini askerîyenin vatan müdafaaasında kurşun ve top gülleleri karşısında, hayat ve memet mücadelesinde, gösterdikleri feragati nefis ve fedakârlığın mükâfatı

³⁵² “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:83, 7 Aralık 1929, s.11.

³⁵³ Bir çeşit göz hastalığı olan trahom ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu hastalıkla mücadeleyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XXIII, 2016, s. 185. Ayrıca bkz.: Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. LIV, 2014, s. 127.

³⁵⁴ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:21, Karar No:83, 12 Mayıs 1928, s.15-16.

olduğuna göre bu mükafatın malûlîni mülkîyeye de teşmiline kanunî imkân görülememişinin arzuhal sahibine tefhimine karar verildi.”³⁵⁵

Arzuhal Encümeni Sadettin Efendi’ye askerî malûller ile mülkî memurların aynı maaşı almasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Seyfettin Efendi bu cevaptan tatmin olmamış olacak ki bir süre sonra aynı taleple ve bir önceki karar itiraz mahiyetinde tekrar TBMM’ye başvurmuştur. Fakat Arzuhal Encümeni önceki kararda bir yanlışlık olmadığını belirterek Seyfettin Efendi’nin ikinci arzuhalini de reddetmiştir.³⁵⁶

Bahriye Güverte Kıdemli Yüzbaşılığından emekli olan O. Nuri Efendi de aldığı emekli maaşı ile geçinemeyenler arasındadır. TBMM’ye yazdığı arzuhale göre aldığı emekli maaşı ile geçinemediği için yeni bir vazifeye tayinini istemektedir. O. Nuri Efendi bir vazifeye tayini konusunda da İstiklal Harbi’nde yaptığı hizmetlerin dikkate alınmasını istemektedir. Arzuhal Encümeni durumu Millî Müdafaa Vekâleti’ne yazmış ve gelen cevapta O. Nuri Efendi daha önce uygun bir vazife için adı geçen vekâlete arzuhal vermişse de bahriye kadrosu dolu olduğu için bu isteğinin yerine getirilemediği; fakat yeni bir dilekçe ile Liman Reislikleri’nde bir vazife istemesi üzerine boş kadro bulunan Liman Reislikleri’nden birinde görevlendirilmesi amacıyla İktisat Vekâleti’ne yazı yazıldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni de İktisat Vekâleti’ne başvurması gerektiğinin O. Nuri Efendi’ye anlatılmasına karar vermiştir.³⁵⁷

Eski Mardin Mebusu Mithat Bey’in eşi Mediha Hanım ve kızı Muammer Hanım TBMM’ye verdikleri arzuhalde, vefat etmiş olan Muammer Bey’den kalan ve çok az olan emekli maaşının arttırılmasını talep etmektedirler. Mesele Encümen tarafından Maliye Vekâleti’ne yazılmış ve gelen cevapta Memurin Kanunu’nun 73. maddesindeki mebusların emekli maaşları ile ilgili hükmün³⁵⁸ sadece mebusların kendi şahısları ile sınırlı olmasından dolayı Mithat Bey’in eşi ve kızının aldığı mevcut maaşın arttırılmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine

³⁵⁵ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:207, 12 Ocak 1928, s.12.

³⁵⁶ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:271, 26 Ocak 1929, s.6.

³⁵⁷ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:279, 1 Şubat 1930, s.33-34.

³⁵⁸ İlgili kanunun 73. Maddesi şu şekildedir: “*Mebuslukta geçen müddet tekaüde mahsup edilir ve mebusluk tahsisatının aslı olan on bin kuruş tekaüde esas tutulur. İşbu madde hükmü birinci ve ikinci Büyük Millet Meclisi azalarına da şamildir. Mebus olmazdan evvel bulundukları memuriyetler dolayısıyla kesbi istihkak ettikleri tekaüt maaşı miktarı bu haddi mütecaviz olanlara memuriyet maaşı üzerinden tahsis olunur.*” “Memurin Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s. 509-521.

arzuhal sahiplerine dileklerinin yerine getirilemeyeceğinin anlatılmasına karar verilmiştir.³⁵⁹

Bazı emekli vatandaşlar verilen maaş ile geçinemediklerinden on yıllık emekli maaşlarını toplu olarak isteme yoluna gitmişlerdir. İktisat Vekâleti Hukuk Müşavirliği Başkâtipliğinden emekli arzuhalci ve mektupçu Yozgatlı Mustafa Halis Efendi TBMM'ye verdiği arzuhalde çoluk çocuğunun çok olması nedeniyle 12 liralık emekli maaşı kâfi gelmediği için on senelik maaşlarının toplu olarak verilmesini talep etmektedir. Konu hakkında Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti'ne yazılan yazıya gelen cevapta Halis Efendi'nin on senelik maaşının toplu olarak verilmesinin kanunen mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen, durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁶⁰

Maaşlarını toplu olarak istemeyle ilgili bir diğer ilginç bir arzuhal Elâzığ'da mukim eski Gaziantep Hâkimi M. Yunus Efendi tarafından yazılmıştır. TBMM'ye gelen bu arzuhale göre M. Yunus Efendi on senelik tekaüt maaşına karşılık kendisine arazi, ev veya dükkân verilmesini talep etmektedir. Bu talebi değerlendiren Arzuhal Encümeni, dileğinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığına arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁶¹ M. Yunus Efendi aynı yıl içinde verdiği başka bir arzuhalde de emekli maaşı hesaplanmasında bir yanlışlık olduğundan şikâyet etmiştir. Arzuhal Encümeni tarafından şikâyeti yerinde bulunan M. Yunus Efendi'ye gerekli makamlara tekrar müracaat ettiği takdirde maaşındaki yanlışlığın giderileceği bilgisi verilmiştir.³⁶²

Emekli maaşlarına zam veya başka bir iş talebiyle ilgili verilen arzuhallerin arka planını görmek için dönem basınına kısaca bir göz gezdirmek yeterlidir. Örneğin 13 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Geçinmek müşkülleşti, pahalılık baş döndürücü hale geldi*” başlıklı bir haber yer almıştır. Bu haberde yapılan hesaplama göre geçen senenin Nisan ayında yiyeceğe 100 lira harcayan bir aile bu yılın aynı ayında yiyecek masrafı için 155 lira ayırmak zorundadır. Haberde özellikle son bir iki yılda gıda fiyatlarına gelen zamlardan yakınılarak, bu gıdaları temin eden ve ticaretini yapan işletmelerin yüksek karlar elde ettiği ifade edilmiştir. Halkın yiyeceği üzerinden yüksek kar elde eden bu işletmelere hükûmet tarafından

³⁵⁹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:227, 1 Şubat 1930, s. 7.

³⁶⁰ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:13, Karar No:456, 19 Nisan 1930, s.14-15.

³⁶¹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:456, 22 Mart 1930, s.3.

³⁶² “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:16, Karar No:456, 13 Aralık 1930, s.51.

dur denilmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁶³ Gazetenin aynı sayısında yer alan bir başka haber ise daha trajik bir hikâyeye yer vermektedir. “*Açlıktan çıldıran kadınlar*” başlığıyla verilen habere göre Beyazıt’ta Hasan Paşa sokağında 9 numaralı evde oturan Ayşe Hanım ve kızı Fatma Hanım son zamanlarda çok büyük sefalet içine düşmüşler ve en sonunda yiyecek bir şey bulamayarak günlerce aç kalmışlardır. Bu iki kadın durumlarını kimseye söylememiş ve evde aç bir şekilde ölümü beklemişlerdir. Durumdan şüphelenen komşuların zabıtaya haber vermesi üzerine eve gelen zabıta, Ayşe Hanım, Fatma Hanım ve Fatma Hanım’ın üç yaşındaki çocuğunu açlıktan ölmek üzereyken bulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda bu iki kadının bir ara çocuğu boğmaya çalıştıkları belirlenmiştir. Haberin devamında kadınlar ve çocuğun zabıta tarafından adli tıbbı teslim edildiği ve burada açlıkları giderilen kadınların ve çocuğun sağlık durumlarının gün geçtikçe daha iyiye gittiği bilgisi verilmiştir.³⁶⁴

Emekli ve malûliyet maaşlarının yetersizliğiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan başka bir sorun TBMM’ye verilen arzuhallerde kendisini göstermiştir. Bu sorun emekli olduktan sonra başka işlerde çalışmaya başlayan bazı vatandaşların emekli maaşlarının kesilmesidir. Özellikle 1930 yılında bu konuyla alakalı arzuhallerin sayısında bir artış olmuştur. Bu artışın sebebi Tütün İnhisar İdaresi’nde ve başka işletmelerde ücretli olarak çalışmaya başlayan çok sayıda kişinin emekli maaşının kesilmesidir. Konuyla alakalı arzuhallere verilen cevapları incelediğimizde maaşların kesilmesinin Maliye Vekâleti tarafından kısa süre içinde çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili TBMM’ye verilen arzuhallerin yanında emekli maaşı kesilen vatandaşların dönemin Maliye Bakanına ve Gazi Mustafa Kemal’e maaşlarının kesilmesiyle ilgili telgraflar çektiğine dair haberler dönem basınında yer almıştır. Örneğin 12 Mart 1930 tarihli Akşam gazetesinin birinci sayfasında “*Mütekaitler*” başlığıyla verilen haberde İnhisar İdaresi ve benzer müesseselerde çalışan ve maaşı kesilen emeklilerin Maliye Bakanı ve Başbakanın ardından o sıralarda Antalya’da bulunan Gazi Mustafa Kemal’e de telgrafla müracaat ettikleri bildirilmektedir.³⁶⁵

Emekli maaşlarının kesilmesi sorunuyla ilgili arzuhallerden biri Tütün İnhisar İdaresinde müstahdem A. Şevket Bey ve rüfekâsı tarafından verilmiştir. Ahmet

³⁶³ “Geçim Müşkülleşti, Pahalılık Baş Döndürücü Hale Geldi”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1929, s. 1.

³⁶⁴ “Açlıktan Çıldıran Kadınlar”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1929, s.3.

³⁶⁵ “Mütekaitler”, *Akşam*, 12 Mart 1930, s. 1.

Şevket Bey ve arkadaşları emekli maaşlarının kesilmesinin kanuna aykırı olduğunu ileri sürmektedirler. Mesele Maliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta adı geçen kişilerin emekli maaşlarının ödenmesi için İstanbul Zat Maaşları Muhasebe birimine talimat verildiği bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni de sorunlarının çözüldüğünün arzuhal sahiplerine bildirilmesine karar vermiştir.³⁶⁶ Bu arzuhale benzer bir arzuhal de Kibrit İnhisar İdaresinde çalışan Kazım Bey tarafından yazılmıştır. Kazım Bey'in sorunu da Ahmet Şevket Bey ve arkadaşlarının sorunu gibi Maliye Vekâleti tarafından çözüme kavuşturulmuştur.³⁶⁷

Tekaüt ile ilgili sorun yaşayanlar arasında sıradan vatandaşların yanında eski milletvekilleri de vardır. Örneğin Birinci Meclis'te Balıkesir Milletvekilliği yapmış olan Çantayzade Basri Bey³⁶⁸ TBMM'ye verdiği arzuhalde emekli maaşı hesaplanırken Memurin Kanunu'nun 73. maddesi dikkate alınması gerekirken eski Mülkiye Tekaüt Kanunu'nun dikkate alınması nedeniyle maaşının emekli milletvekili maaşı olarak verilmediğinden şikâyet etmekte ve mağduriyetinin giderilmesini istemektedir. Basri Bey'in durumu incelendiğinde bu karışıklığın Basri Bey'in Balıkesir İmam ve Hatip Mektebi'nde muallim iken malûliyet üzerine emekliliğe sevk edilmiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Encümen tarafından Maliye ve Maarif Vekâletlerinden çağırılan görevlilerin de görüşü alınarak Basri Bey'in mağduriyetinin giderilmesi için gerekli makamlara yazı yazılmasına karar verilmiştir.³⁶⁹

Emekli maaşı konusunda sorun yaşayan bir başka milletvekili eski Afyonkarahisar mebusu Kâmil Efendi'dir.³⁷⁰ Kâmil Efendi TBMM'ye verdiği arzuhalde üçüncü devrede milletvekili seçilemediği için kendisine açık maaşı verilmesi gerektiği halde bu maaşı alamayıp emekli edildiğinden şikayet etmektedir. Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti'ne Kâmil Efendi'nin durumu yazılmış fakat cevap gecikmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni Kâmil Efendi'yi de ilgilendiren bir kanuni tefsir kararından bahsetmiş ve Kâmil Efendi'ye bu karar gereğince gerekli müracaatları tekrar yapması tavsiyesinde bulunmuştur.³⁷¹ Kırklareli

³⁶⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:177, 7 Şubat 1931, s.8-9.

³⁶⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:59, 20 Aralık 1930, s.6.

³⁶⁸ Hasan Basri (Çantay) Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Emin Işık, "Çantay, Hasan Basri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları1993, s. 218-219.

³⁶⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:14, Karar No:490, 31 Mayıs 1930, s.24-25.

³⁷⁰ Kâmil (Miras) Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nesimi Yazıcı "Miras, Kamil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul, , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2020, s. 145-146.

³⁷¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:8, Karar No:259, 1 Şubat 1930, s.24-25.

Milletvekili Fuat Bey³⁷² emeklilik konusunda TBMM'ye başvurular arasındadır. Hükûmet üyelerinin TBMM tarafından seçildiği dönemde geçici olarak bakan seçilmiş olmasına rağmen emeklilik muamelesinin bakanlık vazifesi üzerinden değil de milletvekilliği vazifesi üzerinden yapıldığından şikâyet eden Fuat Bey bu durumun düzeltilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenlerinden de görüş alan Arzuhal Encümeni, Fuat Bey'in emeklilik muamelesinin bakanlık vazifesine göre yapılması gerektiği hükmünü vermiştir.³⁷³

TBMM'ye verilen arzuhallerde tekaüt ve malûliyet konulu şikâyetlerin yanında dile getirilen şikâyet konularından bir diğeri harcırahtır. Rize Lisesi eski müdürlerinden Nafia Vekâleti İstatistik mümeyyizi İhsan Bey tarafından TBMM'ye gönderilen arzuhale göre Rize Lisesi müdürlüğü görevinden ayrıldıktan sonra Sinop'a gelmiş ve burada kendisine Erzurum'da Türkçe öğretmenliği teklif edilmiş ise de kabul etmemiştir. Bunun üzerine Rize'den Sinop'a kadar olan harcırahını talep etmiş fakat görevden ayrılmasının idari bir karar değil cezai bir karar olduğu ileri sürülerek kendisine harcırah ödemesi yapılmamıştır. Mesele Arzuhal Encümeni tarafından Maarif Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevaba göre, yapılan inceleme sonucunda İhsan Bey hakkında bir içtihat hatası yapıldığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla kendisine yapılması gereken harcırah ödemesinin de yapılacağı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni durumun aynen arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁷⁴

Bazı arzuhal sahipleri üç dört yıl önce almaları gereken harcırahlarını talep etmektedirler. Örneğin İskilipli eski orman mesaha memuru Selahattin Efendi 1929 yılında verdiği arzuhalde 1925 ve 1926 yıllarındaki 287 küsur liralık harcırahının hala ödenmediğinden şikâyet etmektedir. Arzuhal Encümeni durumu Maliye Vekâleti'ne sormuş ve gelen cevapta Selahattin Efendi'nin 1926 senesine ait 126 lira 50 kuruşluk harcırahının ödenmesi için Çorum Defterdarlığı'na talimat verildiği; 1925 yılından kalan harcırah için ise 1929 senesi bütçesine ödenek konulduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.³⁷⁵ Millî Müdafaa Vekâleti muhasebe kâtiplerinden Abdullah Efendi TBMM'ye yazdığı arzuhalde iki yıldır akıl hastalığıyla malûl olan

³⁷² Dr. Fuat (Umay) Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Veysi Akın, "Fuat Umay (1885-1963)", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fuat-umay-1885-1963/>, (Erişim Tarihi: 14.08.2022).

³⁷³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:10, Karar No:217, 21 Mart 1931, s.12-13.

³⁷⁴ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:30, 14 Teşrinisani 1341, s.2.

³⁷⁵ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:27, Karar No:718, 22 Haziran 1929, s.22-23.

babasının bakıma muhtaç olması hasebiyle annesi ve kız kardeşiyle birlikte kendi yanına getirmek istediğini fakat bu yolculuk için kendisine harcırah tahsis edilmediğinden mağdur olduklarını bildirmektedir. Abdullah Efendi'nin şikayetini Maliye Vekâleti'ne soran Arzuhal Encümeni'ne gelen cevaba göre arzuhal sahibinin saydığı aile fertleri için harcırah tahsis edilmesi harcırah kararnamesi gereğince mümkün değildir. Bunun üzerine Encümen, durumun Abdullah Efendi'ye anlatılmasına karar vermiştir.³⁷⁶

Öncesinde bahsedilen emekliliğe sevk işlemleri haricinde başka sebeplerle yapılan emekliye sevk işlemleri hakkında da TBMM'ye verilmiş arzuhaller mevcuttur. Bu arzuhallerden biri Sivas'ta Dumlupınar Mektebi öğretmenlerinden Behiye Hanım tarafından verilmiştir. Behiye Hanım sicili ve sağlık durumu öğretmenliğe elverişli olduğu halde, öğretmenlik konusunda yetersiz olduğu gerekçesi ile emekli edilmiş ve kendisi müracaat etmediği halde hakkındaki emeklilik kararı Devlet Şurası (Danıştay) tarafından onaylanmıştır. Bu durumdan şikayetçi olan Behiye Hanım Arzuhal Encümeni tarafından mağduriyetinin giderilmesini istemektedir. Meselenin tetkiki için Maarif Vekâleti'nden davet edilen zat işleri müdürü de hazır bulunduğu halde Encümen'de konu ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

a) Behiye Hanım'ın öğretmenliğe başladığı 321 (M.1903/1904) yılından 1927 yılına kadar vazifesini layıkıyla yaptığı için sürekli zam ve terfi aldığı ve sicilinde de herhangi bir ceza kaydı bulunmadığı görülmüş;

b) Sivas Maarif Eminliği'nden 18.08.1928 tarihinde Maarif Vekâleti'ne gönderilen yazıda Behiye Hanım hakkında olumlu görüş bildirilmiş;

c) Devlet Şurası'na verilen arzuhaldeki imzaların bir elden ve bir kaleminden çıktığı anlaşılmış;

d) İlk Mektep müfettişlerinin Behiye Hanım hakkındaki raporlarının birbiriyle çeliştiği tespit edilmiş;

e) 1926 yılında Behiye Hanım'ın maaşına yapılan 200 kuruşluk zam kendisinin sicilinin temiz ve mesleğinde yeterli olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.

Arzuhal Encümeni yukarıda sayılan tespitler ışığında verdiği kararda Behiye Hanım'ın emekliye sevkini gerektirecek bir sebep olmadığı için tekrar öğretmenliğe

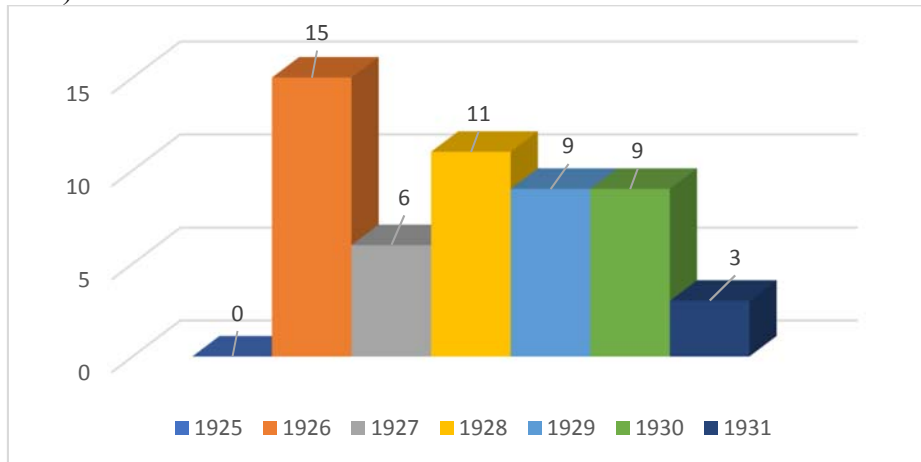
³⁷⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No:419, 29 Mart 1929, s.17.

başlamasına hükmetmiştir. Ayrıca değerlendirme neticesinin hem arzuhal sahibine hem de Maarif Vekâleti'ne bildirilmesine karar verilmiştir.³⁷⁷

Koçarlı Eski Sulh Hâkimi İbrahim Halil Bey, İzmir'den TBMM'ye gönderdiği arzuhalde hakkındaki emeklilik kararının iptal edilerek bir memuriyete tayinini istemektedir. 226 kuruş maaşla emekli edilmiş olan İbrahim Halil Bey'in isteği Encümen tarafından Adliye Vekâleti'ne sorulmuştur. Gelen cevapta İbrahim Halil Bey'in felç olması hasebiyle vazifesini ancak oturarak yapabilmesi, yazı yazmada güçlük yaşaması ve mesleği hakkındaki bilgisinin de yetersiz olması gibi gerekçelerle emekli edildiği bildirilmiştir. Ayrıca İbrahim Halil Bey emekliye sevk kararının iptali için Devlet Şurası'na (Danıştay) idari dava açmış fakat bu davayı kaybetmiştir. Tüm bunlar üzerine meseleyi değerlendiren Arzuhal Encümeni yapılan muamelede kanuna aykırı bir durum bulunmadığı için dileğinin kabul edilmediğinin arzuhal sahibine bildirilmesine karar vermiştir.³⁷⁸

1925-1931 yılları arasında özlük hakları ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 1224 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Bu konu, bu dönemdeki tüm Arzuhal Encümeni kararlarının %46'sını oluşturmaktadır. Bu oranın bu kadar yüksek olmasının, özlük haklarıyla ilgili meselelerin toplumun geri kalanına nispeten daha eğitilmiş ve haklarının bilincinde olan kesimini oluşturan kamu görevlilerinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Dönemin sosyal ve ekonomik şartları göz önüne alındığında, kamu görevlilerinin devlet kurumlarına ulaşmada toplumun kalanına göre daha avantajlı durumda olmalarının konuyla ilgili arzuhallerin artmasındaki bir başka etken olduğu söylenebilir.

Tablo 11. Özlük hakları ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

³⁷⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:12, Karar No:594, 4 Mayıs 1929, s. 3.

³⁷⁸ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:212, 18 Ocak 1930, s.15.

3.4. Mübadiller, Muhacirler ve Emval-i Metruke ile İlgili Arzuhaller

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan 18. ve 19. yüzyıllarda artarak devam eden yenilgiler neticesinde pek çok toprak kaybına uğramış, kaybedilen bu topraklarda yaşayan Müslüman halk da siyasi, ekonomik, dini baskılara maruz kalmıştır. Bu baskıların sonucu olarak kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru bir göç dalgası başlamıştır.³⁷⁹ Balkanlardaki uluslaşma çabaları neticesinde ortaya çıkan ulus devletlerin millî ve dini olarak homojen bir nüfusa sahip olma çabalarının sonucunda Türk-Müslüman nüfusa karşı baskılar daha da artmış, buna bağlı olarak Anadolu'ya göçler de artmıştır.³⁸⁰ Bu göç dalgası Balkan Savaşları sonunda zirveye ulaşmıştır. Yine bu savaşlar sonucunda ilk defa “mübadele” fikri ortaya çıkmış; 1913 yılında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan İstanbul Antlaşması'nda bir “Gönüllü Mübadele” protokolüne yer verilmiş olsa da bu protokol uygulanamamıştır. 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalanmış fakat o da hayata geçirilememiştir. Her iki sözleşmenin de hayata geçirilememesinin nedeni Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve sonrasında yaşanan gelişmelerdir.³⁸¹ Mudanya Antlaşması'ndan Lozan'a uzanan süreçte mübadele konusu tekrar gündeme alınmıştır. Bu dönemde Doğu Trakya, Bulgaristan ve Rusya'dan Yunanistan'a çok sayıda Rum göç etmiş ve bunun sonucu olarak da yeni gelen Rumlara ülkede yer açarak homojen bir ulus oluşturmak isteyen Yunanistan, Rum olmayan nüfusu ülkeden çıkarmak istemiştir. Yunanistan'ın göçmen sorununu çözmek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne başvurması üzerine Cemiyet, Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesine çözüm aramak için Norveçli Uzman Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir. Doktor Nansen konu hakkında düzenlediği raporda İstanbul'daki Rumlar hariç olmak şartıyla, Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin yer değiştirmesi şeklinde bir çözüm önermiştir. Nansen bu çözüm önerisini konu

³⁷⁹ İbrahim Baş, “Muhtelit Mübadele Komisyonu”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/>, (Erişim Tarihi: 16.07.2022).

³⁸⁰ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.15.

³⁸¹ İbrahim Baş, “Muhtelit Mübadele Komisyonu”, *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/>, (Erişim Tarihi: 16.07.2022).

hakkında görüşleri alınmak üzere çağırıldığı Lozan Konferansı'nda da yinelemiştir.³⁸²

Prensip olarak hem Türkiye hem de Yunanistan bir nüfus mübadelesine sıcak bakmalarına karşın anlaşmaya varmak için bazı pürüzler mevcuttu. Bu pürüzlerin halledilmesi için komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonların çalışmaları sonucunda iki ülkenin de üzerinde anlaşabileceği ortak bir protokol ortaya çıkmıştır.³⁸³ 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”³⁸⁴ uyarınca Türkiye’de bulunan 200.000 Rum ile Yunanistan’da bulunan 350.000 Türk yer değiştirmiştir. Fakat bu yer değiştirme süreci anlaşmada planlandığı kadar kolay olmamış gerek yer değiştirme gerek gelen mübadillerin yerleştirilmesi ve topluma uyumu sırasında pek çok sorunla karşılaşmıştır. Zaman zaman trajik olayların da yaşandığı bu mübadele süreci 1930’lu yıllara kadar devam etmiştir.³⁸⁵

Mübadiller gelmeden önce hazırlıklara başlanmış ve mübadillerin yerleştirilmesi ve diğer sorunlarla ilgilenmek üzere müstakil bir bakanlık kurulmuştur. Bu bakanlık kurulmadan öncesi Dahiliye Vekaleti’ne bağlı, 15 Mayıs 1921’den de itibaren Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti’ne bağlı olan “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi”³⁸⁶ nin sorumluluk alanında olan göçmenlerle ilgili meseleler, 13 Ekim 1923’te kurulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti’ne³⁸⁷ devredilmiştir. Yaklaşık bir ay sonra da 368 numaralı “Mübadele İmar ve İskân Kanunu”³⁸⁸ kabul edilerek yeni kurulan bu bakanlığın çalışma usul ve esasları belirlenmiştir.³⁸⁹ Yapılan bu hukuki ve idari hazırlıklara rağmen mübadillerin iskânı ve uyumunu temin etme konusunda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Zira yıllar süren

³⁸² Seydi Vakkas Toprak, “I. Dünya Savaşı’ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”, *Türkiyat Mecmuası*, C.XXV, 2015, s. 255-256.

³⁸³ Arı, *Büyük Mübadele*....., s. 18.

³⁸⁴ “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename Ve Protokol”, *Kanunlar Dergisi*, C.II, s. 71-76.

³⁸⁵ Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.II, 2014, s. 10.

³⁸⁶ Kenan Özkan, “İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Göçler, 1918-1923”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2020, s. 485-489.

³⁸⁷ “Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.2, s109.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 11 Aralık 1924 tarihinde lağvedilip görev ve yetkileri Dahiliye Vekâleti’ne devredilmiştir. “Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Lağvı ile Vezâifinin Dahiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C.3, s.25.

³⁸⁸ “Mübadele İmar ve İskân Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, c.2, s.132-134,

³⁸⁹ Kemal Arı, “1923 Türk – Rum mübadele anlaşması sonrasında İzmir’de Emvali Metrûke ve Mübâdil Göçmenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, s. 630-631.

savaşlar neticesinde birçok yönden harap vaziyette olan Anadolu henüz kendi yaralarını sarmadan yapılan mübadele anlaşması, mevcut sorunlara bir yenisini eklemiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin mübadele ile gelecek olan göçmenlerin iskânından önce, ülkede halihazırda halledilmesi gereken önemli iskân ve barınma problemleri vardı.

Bahsedilen problemlerin başında Balkan Savaşlarıyla başlayan ve sonrasında devam eden göçlerle Anadolu'ya gelen muhacirlerin iskânı, Doğu Anadolu'da Rus işgali neticesinde yer değiştiren şark muhacirlerinin iskânı, çevre ülkelerden gelen mültecilerin iskânı ve son olarak Millî Mücadele ve öncesindeki işgaller ve yangınlar sırasında evsiz kalan felaketzedeler ile harikzedelerin (yangından zarar görenler) iskân sorunu gelmekteydi.³⁹⁰ Bütün bu sorunların üstüne mübadele ile gelenlerin iskânı eklenince mesele daha da çetrefillî hale gelmiştir.³⁹¹

Yukarıda sayılan evsiz barksız kalmış ve iskâna muhtaç grupların ortak amacı devlet tarafından bir yere yerleştirilmektir. Bu yerleştirme ihtiyacı zaman alınca dikkatler başta Rumlar olmak üzere ülkeyi terk eden azınlıkların malları üzerine yoğunlaşmıştı.³⁹² Bahsi geçen mallar literatürde ve uygulamada emval-i metruke (terkedilmiş mallar) olarak adlandırılmıştır.³⁹³ Emval-i metruke aynı zamanda mübadele yıllarının en büyük problem kaynaklarından biri olmuştur. Zira normal şartlarda Yunanistan'dan gelen mübadillere verilmesi planlanan bu mallardan bir kısmı yanmış, bir kısmı harap hale gelmiş ve bir kısmı da hakkı olmayan kişiler tarafından işgal edilmişti. Literatürde “fuzuli işgal”³⁹⁴ olarak nitelendirilen bu fiili işleyenler arasında devlet görevlileri, sıradan halk ve o sırada evsiz-yurtsuz kalmış kimseler vardı.

Bu dönemde mübadillerle ilgili bir başka büyük problem mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık Türkiye'de alacakları malların değeri hususunda çıkan anlaşmazlıklardır. Bu problemin kaynağı da mübadillerin geldikleri yerlerdeki malları gösteren belgeler hakkında yaşanan tereddütlerdir. Zira zaman

³⁹⁰ Bu göçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, “İmparatorluktan Ulus...”, s. 487.

³⁹¹ Mehmet Öz - Ferhat Berber, “Mübadele Sürecinde Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi”, *Celal Bayar Üniversitesi Dergisi*, C. 26, S. 78, Ankara, s. 468-469.

³⁹² Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, s. 8-9.

³⁹³ Bu adlandırma 1915 yılında zorunlu tehcire tabi tutulan Ermeniler'den kalan mallar için de kullanılmıştır. Bkz.: Suat Şimşek, “Ermeni Malları (Emval-İ Metruke) Hakkında Yapılan İlk Düzenlemelerin Hukuki Açısından Tahlili”, *Adalet Dergisi*, S. 65, 2020, s. 305. Ayrıca 1915-1928 yılları arasında Ermenilerden kalan emval-i metrukelerle ilgili uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan Güner, “1915-1928 Arası Emval-İ Metruke Uygulamaları”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

³⁹⁴ “Fuzuli İşgal”, <https://www.eyavuz.av.tr/fuzuli-isgal/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2022)

zaman bu belgeler yanlış veya eksik bilgiler içermektedir. Bazı mübadillerin elinde ise hiç belge yoktu. Bu durum da mübadele ile gelenlere Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık Türkiye'de mal dağılması sürecini uzatmış, bu da birçok mağduriyet ve haksızlığa sebep olmuştu.³⁹⁵

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni kararlarını incelediğimizde çok sayıda mübadil ve muhacirin yukarıda özetlemeye çalıştığımız iskân, emval-i metruke ve fuzuli işgal gibi konularda sorunlar yaşadığı için TBMM'ye başvurduğu tespit edilmiştir. Adı geçen sorunlarla ilgili hemen her yıl arzuhal mevcut olsa da özellikle 1929 yılında konuyla ilgili arzuhal sayısında artış olduğu görülmüştür.

Mübadeleyle ilgili ilk arzuhal örneğimiz Antalya'da Selanik mübadillerinden olan Mustafa Efendi tarafından yazılmıştır. Mustafa Efendi TBMM'ye yazdığı arzuhalde Yunanistan'da terk ettiği mallara karşılık olarak verilen sinema binasının kendisinden geri alınmamasını talep etmekteydi. Mustafa Efendi'nin talebi Encümen tarafından Dahiliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevapta adı geçen binanın 1 Nisan 1925 tarihli bakanlar kurulu kararı ile Türk Ocağına tahsis edildiği bildirilmiştir. Arzuhal Encümeni, sinema binası Mustafa Efendi'ye Bakanlar Kurulunun adı geçen kararından önce verilmiş ise binanın kendisinde kalmasının tabii hakkı olduğu; fakat bina aynı zamanda bakanlar kurulu kararı ile Türk Ocağına tahsis edildiği için meselenin Mustafa Efendi'yi mağdur etmeyecek şekilde çözülmesi gerektiği yönünde karar vermiştir.³⁹⁶

Konuyla alakalı bir başka arzuhal Silifke'deki mübadiller adına Mehmet oğlu Ömer ve arkadaşları imzasıyla TBMM'ye gönderilmiştir. Mehmet oğlu Ömer ve arkadaşlarının şikayetçi olduğu konu, hükûmetin mübadillere mal verirken daha önce kendilerine mal verilmiş dört mübadili kendilerine kefil olmayı şart koşan uygulamasıydı. Silifke'de bu şarta uyan sadece üç kefil bulunduğu için mağdur olduklarından bahisle Ömer ve arkadaşları mübadillere mal dağıtım şartlarının biraz daha kolaylaştırılmasını istemekteydiler. Mesele Encümen tarafından Dahiliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevaba göre bahsi geçen konuda zorluk yaşayan mübadillerin şikayetleri haklı bulunmuş ve kendilerine gerekli kolaylıkların sağlanması için ilgili valiliğe emir verildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal

³⁹⁵ Öz - Berber, "Mübadele Sürecinde...", s. 470-473.

³⁹⁶ "HMC", TBMMAE, Sayı:14, Karar No:193, 27 Şubat 1926, s.12.

Encümeni dileklerinin yerine getirildiğinin arzuhal sahiplerine anlatılmasına karar vermiştir.³⁹⁷

Mübadillerin yaşadığı sıkıntılara başka bir örnek Giresun'da Selanik mübadillerinden Safer Efendi'nin TBMM'ye verdiği arzuhalde ortaya çıkmaktadır. Safer Efendi'nin arzuhaline mübadillere hükûmet tarafından verilen tefviz³⁹⁸ hakkının gereği olarak Gödül köyünde bulunan Rum mallarını alma talebi, adı geçen köy iskân bölgesi dışında kaldığı gerekçesiyle reddedilmişti. Safer Efendi'nin şikâyeti Arzuhal Encümeni tarafından Dahiliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevaba göre Gödül köyü iskân mıntıkası dışında bulunmadığı ve buradaki Rum malları mübadillere tahsis edildiği için yerli ahaliye dağıtılmasının uygun olmadığı ve bu mallardan Safer Efendi'ye düşen payın kendisine verilmesi gerektiği Vekâlet tarafından Giresun Valiliği'ne yazılmıştır. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni dileğinin yerine getirildiğinin Safer Efendi'ye tebliğine karar vermiştir.³⁹⁹

Mübadillerin yaşadığı mağduriyetlerin yanında bazı vatandaşlar da mübadillere yönelik uygulanan tefviz politikasını suistimal etmeye çalışmışlardır. Bu suiistimallere yönelik gazetelerde uyarı mahiyetinde haberler yapılmıştır. Örneğin 2 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde elinde belge olmayanların tefviz uygulamasından yararlanamayacağı bildirilmiştir.⁴⁰⁰

Zaman zaman bazı mübadillerin geldikleri bölgeler hakkında karışıklıklar olmuş ve durum TBMM Arzuhal Encümeni kararlarına yansımıştır. İzmir'den Bayındır Sandık Emmini Hüseyin Efendi'nin gönderdiği arzuhal de bu konuyla alakalıdır. Hüseyin Efendi'nin İzmir Hükûmet Merkezi'nden TBMM'ye gönderdiği arzuhale göre köyleri Yunanistan sınırları içinde kaldığı halde Sırp sınırları içinde kaldığı gerekçesiyle mübadil sayılmamışlardır. Arzuhal Encümeni tarafından konu Dahiliye Vekâleti'ne sorulmuş ve gelen cevaba göre Gevgilinin Mayadağ ve Karasınan köylerinin Yunanistan sınırları içinde bulunduğu Hariciye Vekâleti'nin yazısından anlaşılmış ve dolayısıyla bu köylerden göç eden vatandaşların mübadiller arasında sayıldığı bütün illere bildirilmiştir. Bu cevap üzerine durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar verilmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:2, Karar No:28, 30 Kasım 1929, s.3.

³⁹⁸ Tefviz: İhale; sipariş etme, havale etme; dağıtım, ısmarlama; bir taşınmazı belli bedel karşılığında üçüncü kişinin üzerinde bırakma. <https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/T?Sayfa=3>(Erişim Tarihi:27.08.2022)

³⁹⁹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:5, Karar No:120, 21 Aralık 1929, s.2.

⁴⁰⁰ "Mübadiller", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1929, s. 2.

⁴⁰¹ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:11, Karar No:299, 2 Şubat 1929, s. 7.

Bilindiği üzere mübadillere mal ve gayrimenkul dağıtımı çoğunlukla Rumlara ait emval-i metrukeden karşılanmış fakat zaman zaman bu işlemler sırasında yanlışlıklar yapılmıştır. Yapılan bu yanlışlıklardan biri Manisa Yayaköy’e yerleştirilmiş olan Drama mübadillerinden Hafız Hamit Bey’in TBMM’ye yazdığı arzuhalde ortaya çıkmıştır. Hafız Hamit Bey’in arzuhaline göre kendisine hükûmet tarafından verilen zeytin bahçesini imar etmiş fakat bu bahçe daha sonra 8000 okka zeytiniyle beraber elinden alınıp Akhisarlı birine verilmişti. Bu olay neticesinde mağdur olan Hamit Bey TBMM tarafından mağduriyetinin giderilmesini talep etmektedir. İşin aslı Arzuhal Encümeni tarafından Maliye Vekâleti’ne sorulmuş ve gelen cevapta arzuhal sahibine verilen zeytinliğin yapılan ilk tespite göre mütegayyip Rumlardan olan Teohariden kalan emval-i metrukeden olduğu için mübadil Hafız Hamit Bey’e verildiği fakat daha sonra bilmuhakeme bu zeytinliğin yerli halktan olan Akhisarlı Süleyman Ağa’ya ait olduğu ortaya çıkınca Hamit Bey’den geri alındığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni yerli halktan bir Müslümana ait olan bir malın bir mübadile verilmesinin mümkün olmadığını arzuhal sahibine anlatılmasına karar vermiştir.⁴⁰²

TBMM’ye gönderilen arzuhaller arasında mübadillerden gelen iskân, arsa ve gayrimenkul temini gibi sorunlarla ilgili arzuhallerin yanında “gayri mübadil” olarak adlandırılan diğer muhacir/mülteci grupların da benzer taleplerini içeren arzuhaller de vardır. Mübadil ve muhacirler/mülteciler dışında benzer taleplerde bulunan diğer gruplar ise yerli halktan olup işgal zamanında meskenleri, malları zarar görmüş kişiler ve savaşta büyük fedakarlıklar gösterdiği iddiasıyla devletten mal, mesken, arsa isteyen kişilerdir. Bu grupların arzuhallerinde görülen ortak noktalar kendilerine emval-i metrukeden mal/mesken verilmesi ya da halihazırda işgal etmiş oldukları mal/meskenlerin ellerinden alınmaması yönündedir. Bu duruma örnek olabilecek bir arzuhal İzmir Basmahane Dibek sokağında 23 numaralı hanede mukim Osmaniye muhacirlerinden Eyüp oğlu Osman Fevzi tarafından verilen arzuhaldir. Osman Fevzi Bey’in şikâyeti eşhası mütegayyibeden Apostol Danil’dan kalan sebze bahçesinin kendisine verilmesi için iki yıldır uğraştığı halde bu bahçenin kendisine tahsis edilmemiş olmasıyla ilgilidir. Arzuhal Encümeni konuyu Dahiliye Vekâleti’ne sormuş ve gelen cevapta Rum emval-i metrukesinin yalnızca mübadillere tahsis edilmiş olduğu; gayri mübadillere de Ermenilerden kalan emval-i metrukelerden ev

⁴⁰² “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:3, Karar No:133, 27 Haziran 1931, s. 39-40.

ve arazi verilebileceği için adı geçen bahçenin Osman Fevzi Bey'e verilmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bu cevap üzerine durumun arzuhal sahibine anlatılmasına karar verilmiştir.⁴⁰³

Konuyla ilgili bir başka arzuhal Tokat'ta Başmeydan Mahallesinden merhum Hattatzade İsmail Paşa⁴⁰⁴ zevcesi Fatma Gülizar Hanım tarafından TBMM'ye sunulmuştur. Fatma Gülizar Hanım arzuhalinde ilk kocası olan müdde-i umumi (savcı) Necip Bey'in Ermeniler tarafından şehit edildiğinden ve ikinci kocası olan eski Tokat Mebusu İsmail Paşa da vefat etmiş olduğundan bahisle Ermeniler tarafından şehit edilenlerin ailelerine yardım etmek için çıkarılan kanundan kendisinin de istifade ettirilmesini istemektedir. Fatma Gülizar Hanım'ın bu isteğini görüşen Arzuhal Encümeni, yapılan inceleme neticesinde Ermeni suikast çeteleri tarafından şehit edilenlerin ailelerine Ermeni emlak-i metrukesinden gayri menkul verilmesini düzenleyen 882 sayılı ve 31 Mayıs 1926 tarihli kanunda⁴⁰⁵, Ermeniler tarafından şehit edilen kişiler listesinde merhum Necip Bey'in ismi bulunmadığı için Fatma Gülizar Hanım'ın dileğinin yerine getirilemeyeceğine karar vermiştir.⁴⁰⁶

Millî Mücadele sırasında evi veya diğer malları zarar görenler de bu zararlarının tazmini için TBMM'ye başvurmuşlardır. Bu kişilerden biri Adapazarı'ndan Matvizade Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi TBMM'ye verdiği arzuhalde Millî Mücadele sırasında düşman tarafından yakılan emlakine mukabil Adapazarı veya İstanbul'dan emlak istemektedir. Hüseyin Efendi'nin bu talebi Maliye Vekâleti'ne iletilmiş ve gelen cevapta Hüseyin Efendi'nin zararının tazmini için Ziraat Bankası'na başvurması gerektiği bildirilmiştir. Bu cevap üzerine Arzuhal Encümeni durumun Hüseyin Efendi'ye anlatılmasına karar vermiştir.⁴⁰⁷ Savaş zamanında uğradığı zararın tazmin edilmesini isteyen bir başka arzuhal sahibi Eski Yemen Hudeyde Sancağı mebusu Muharrem Hıfzı Bey'dir. M. Hıfzı Bey TBMM'ye verdiği arzuhale göre Hudeyde'nin İngilizler tarafından bombalanması sırasında yıkılan evine karşılık tazminat almak için Hariciye Vekâleti ve Başvekâlet'e başvurmuş fakat bu başvuruları olumsuz neticelenmiştir. Bunun üzerine TBMM'ye

⁴⁰³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:7, Karar No:276, 18 Ocak 1930, s.32.

⁴⁰⁴ Hattatzade İsmail Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa ÇOLAK - Hasan DAŞDEMİR, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları", *Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî Ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu*, 2018, s. 527.

⁴⁰⁵ "Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen Veya Bu Uğurda Suveri Muhtelifle İle Duçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlak Ve Arazi Hakkında Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.940.

⁴⁰⁶ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:17, Karar No:458, 14 Nisan 1928, s.7.

⁴⁰⁷ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:9, Karar No:84, 23 Kanunusani 1926, s.5.

başvuran M. Hıfzı Bey, Hudeyde’de bombalanan evine karşılık olarak kendisine ya Borçlanma Kanunu gereğince 20 yıllık taksitle emval-i metrukeden bir ev verilmesini ya da Hıdemât-ı Vataniye’den⁴⁰⁸ bir maaş bağlanmasını istemektedir. Bu isteği değerlendiren Arzuhal Encümeni, Borçlanma Kanunu’ndan yararlanabilecek kişilerin niteliklerini taşımadığı için talebinin reddedildiğini M. Hıfzı Bey’e bildirmeye karar vermiştir.⁴⁰⁹

Emval-i metrukeden ev, arsa vb. talep edenler arasında muhacir olmayan veya savaş zamanında herhangi bir zarar görmemiş olanlar da mevcuttu. Örneğin Kayseri’den TBMM’ye bir arzuhal yazan Mehmet Talat Bey arzuhalinde Büyük dedesi olan Nizamı Cedit piyade kalemi ser halifesi Mustafa Şakir Efendi’nin Nizamı Cedit askerlerinin teşkilindeki hizmetlerine karşılık olarak kendisine İzmir ve Bursa vilâyetlerinde göstereceği kazalardan birinde emlâki metrukeden hane, bağ, tarla veya bahçe verilmesini istirham etmektedir. Arzuhal Encümeni tarafından verilen kararda emval-i metrukeden kimlere tahsisat yapılacağı kanunlar ile belirlendiği için arzuhal sahibine talebinin yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.⁴¹⁰

Ülkedeki mübadil ve gayri mübadillerin iskânını kolaylaştırmak ve zor durumda olanlara kolaylık sağlamak amacıyla 1926 yılında 716 sayılı “Borçlanma Kanunu” çıkarılmıştır.⁴¹¹ Çıkarılan bu kanun neticesinde birçok vatandaşa bedeli 20 senede geri ödenmek üzere emlak, arazi, tohumluk, hayvan ve ziraat aletleri verilmiştir. Fakat bu kanundan yararlanan bazı vatandaşlar bu taksitleri ödemekte zorlanmışlar ve kendilerine verilen malların geri alınması durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu duruma düşen bazı vatandaşlar konu hakkında TBMM’ye arzuhal yazmışlardır. Borçlanma Kanunu’ndan yararlananlar tarafından TBMM’ye gönderilen çok sayıda arzuhalden biri Tercan Rumeli muhacirlerinden olan Hayrettin

⁴⁰⁸ Hıdemât-ı Vataniye Tertibi, vatana hizmeti dokunmuş kişilere ya da ailelerine devlet tarafından bağlanan maaşları içeren ödeme kalemidir. Bu maaşlar vatana hizmet noktasında emeği geçmiş olan asker, mebus, din adamı, şair, bilim adamı, seyyid, ulema, kamu görevlisi vb. geniş bir kesimi kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yolaç Nennioğlu, Seda, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlar (1909-1938)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s. 23.

⁴⁰⁹ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:4, Karar No:115, 14 Aralık 1929, s.15-16.

⁴¹⁰ “HMC”, *TBMMAE*, Sayı:9, Karar No:245, 19 Ocak 1929, s.10.

⁴¹¹ Bu kanunun birinci maddesine göre: “*Bilûmum muhacir, mübadil ve mültecilere ve aşiret efradına 20 nisan 1329 tarihinden itibaren Hükûmet tarafından meccanen olanlardan maada her ne suretle olursa olsun verilen ve atıyen ahkâmı kanuniye ve nizamiyeye tevfikân verilecek olan emlâk ve arazi ve tohumluk ve hayvan ve alâtı ziraiye ve sermaye bedelleri tarihi italarındaki vaziyet ve kıymetlerine nazaran aile reisleri namına borç olarak tahakkuk ettirilerek işbu kanunun neşri tarihinden sonra gelecek ikinci sene hitamından itibaren yirmi senede istifa olunur. Ancak aldıkları emlâk harp ve istilâ sebepleriyle harap olmuş veya yanmış olanların bu yüzden maruz kaldıkları zarar derecesinde borçları tenzil edilir.* Bkz.: “Borçlanma Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, C.IV, s.82-83.

oğlu Hasan Efendi'nin arzuhalidir. Hasan Efendi 91 hanelik Romanya muhacirleri adına yazdığı arzuhalde, kendilerine verilen 100'er kilo tohumluk ile birer adet öküzlerin geri alınmaya çalışıldığından şikâyet etmektedir. Hasan Efendi ya verilenlerin geri alınma kararından vazgeçilmesini ya da kendilerinin başka yere yerleştirilmesini istemektedir. Mesele Arzuhal Encümeni tarafından Dahiliye Vekâleti'ne yazılmış ve gelen cevapta Tercan'da meskûn muhacirlere verilmiş olan tohumluk zahirelerin geri alınmayarak haklarında Borçlanma Kanunu'na uygun bir muamele yapılmasının Erzurum vilâyetine yazıldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Arzuhal Encümeni dileklerinin yerine getirildiğinin arzuhal sahiplerine bildirilmesine karar vermiştir.⁴¹²

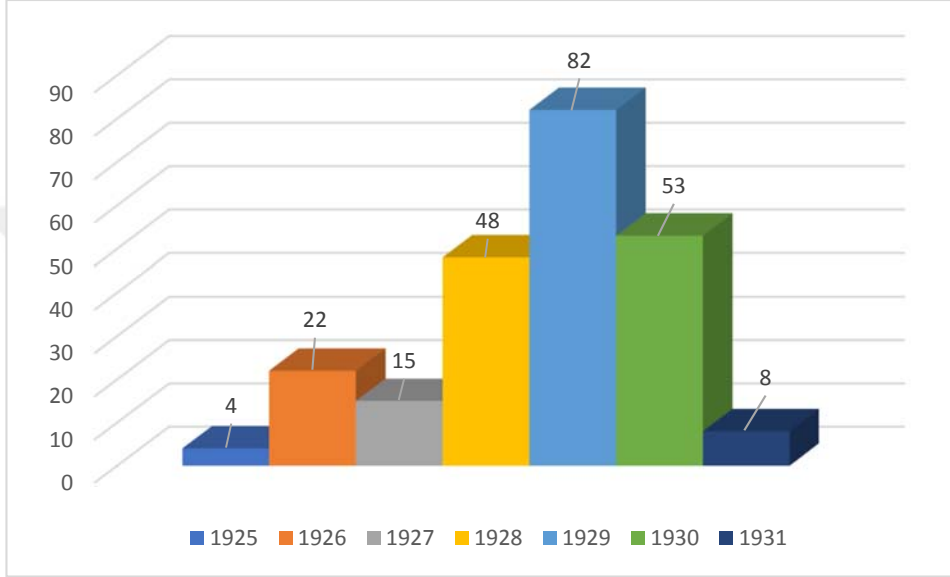
Konuyla alakalı bir başka arzuhal Kırkağaç Belediye Reisi ve arkadaşları tarafından yazılmıştır. Belediye Reisi Celal Bey ve arkadaşları 1929 yılında üzüm mahsulünün düşük olması sebebiyle emval-i metrukeden aldıkları bağların taksitlerinin ertelenmesini istemektedirler. Meseleye dair Maliye Vekâleti'nden Arzuhal Encümeni'ne gelen cevapta Manisa ve Manisa'ya bağlı olan yerlerde emval-i metruke taksitlerinin rub'u nizamî faizi peşin alınmak şartıyla tecil edilmesine dair yazının 26.12.1929 tarihinde Manisa Defterdarlığı'na yazıldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Encümen, dileklerinin yerine getirildiğinin arzuhal sahiplerine bildirilmesine karar vermiştir.⁴¹³

1925-1931 yılları arasında mübadiller, muhacirler ve emval-i metruke ile ilgili Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde toplamda 232 adet kararın olduğu tespit edilmiştir. Bu konu, özlük hakları, af ve adil yargılanma talebi başlıklarından sonra hakkında en çok arzuhal yazılan konu olmuştur. Bu durumun sebebi, bu dönemde ülkede Yunanistan'dan gelen mübadillerin yanı sıra çok sayıda muhacir, mülteci ve savaşlar sonucunda zarara uğramış vatandaşın zararlarının tazmini ve iskân konusunda yardım arayışı içerisinde olmasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere devlet, bu üç grubun iskânı konusunu planlandığı şekilde yürütmekte zaman zaman zorlanmış ve iskân gibi hızlıca halledilmesi gereken bir meselenin çözümü geniş bir zamana yayılmıştır.

⁴¹² "HMC", *TBMMAE*, Sayı:20, Karar No:512, 13 Nisan 1929, s.21.

⁴¹³ "HMC", *TBMMAE*, Sayı:9, Karar No:293, 15 Şubat 1930, s.6-7.

Tablo 12. Mübadiller, muhacirler ve emval-i metruke ile ilgili Arzuhal Encümeni kararlarının yıllara göre dağılımı (1925-1931)

SONUÇ

TBMM Arzuhal Encümeni kararları etrafında şekillenen bu çalışmada Encümen kararlarının yayınlanmaya başladığı 1925 yılından 1931 yılına kadar geçen süreçte halkın TBMM nezdinde devletten beklenti, talep ve şikayetleri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken TBMM'ye verilen arzuhallerde sıklıkla yer alan sorun alanları tespit edilmeye çalışılmış ve böylece adı geçen dönemde halkın yaşadığı sorunlara ışık tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışmada devletin Arzuhal Encümeni aracılığıyla vatandaşların sorunlarına verdiği cevaplar metin boyunca verilen karar örnekleri üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yılları hem yıllar süren savaşlar sonunda yıkıma uğrayan yorgun Anadolu halkının yaralarının sarıldığı hem de çağdaş bir devlet ve toplum oluşturma yolunda birçok köklü inkılabın yapıldığı yıllar olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti idarecileri bir yandan geçmişten devralınan sorunları çözüme kavuşturmaya çalışırken bir yandan da yapılacak olan inkılaplara zemin hazırlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar sırasında zaman zaman çeşitli tasfiyelere de başvurulmuştur. Bu tasfiye hareketlerinin başında Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar eliyle askerî ve sivil bürokraside yapılan tasfiyeler gelmektedir. Yapılan tasfiyeler sonucunda memurluktan çıkarılan ve bazı durumlarda emeklilik hakkı dahi elinden alınan çok sayıda vatandaş haklarını aramak için TBMM Arzuhal Encümeni'ne başvurmuştur. Başvuruları değerlendiren Arzuhal Encümeni gelen arzuhallerin birçoğu hakkında ret kararı vermiş olmasına rağmen yıllar içinde Heyet-i Mahsusalar eliyle tasfiye edilenlere yönelik politikalarda yumuşamaya paralel olarak konu hakkında verilen arzuhallere olumlu yanıt sayısında da artış olmuştur.

1925-1931 yılları arasında TBMM Arzuhal Encümeni kararlarına bakıldığında eğitim-öğretimle alakalı çok sayıda talep ve şikâyet içeren arzuhalin mevcut olduğu görülmektedir. Gelen arzuhallerde öne çıkan başlıklar incelendiğinde

okuldan kaydı silinen öğrencilerin şikayetleri, öğretmenlerin maaşlarının yetersizliğinden şikayetleri ve vatandaşların yaşadıkları yerlerde okul açılmasına yönelik taleplerinin öne çıkan sorun başlıkları olduğu tespit edilmiştir. Bu başlıklar haricinde az sayıda da olsa eğitim için yurtdışına gönderilen öğrenciler veya onların aileleri tarafından yazılan arzuhaller mevcuttur. Eğitimle ilgili arzuhallerde dikkati çeken bir diğer konu, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren eğitim alanında yapılan yenilikler ve yurt çapında hızlı okullaşma hamlelerine rağmen şehir merkezlerinde dahi bazı kademelerde okul sayısının yetersiz olmasıdır. Ülkenin çeşitli yerlerinden gelen okul açılmasına yönelik talepler karşısında devletin zaman zaman zor durumda kaldığı görülmektedir. Örneğin Düzce'de kapatılan bir orta mektebin tekrar açılmasına yönelik gelen arzuhale karşı Encümen tarafından verilen cevapta, ülkedeki yetişmiş öğretmen sayısı ve mevcut bütçe imkanları yetersiz olduğu için Düzce'de kapatılan okulun tekrar açılmasının mümkün olmadığı bildirilmiş ve vatandaşlara, devlet bu konuda gerekli imkanlara sahip oluncaya kadar beklemeleri tavsiyesinde bulunulmuştur. Okullaşmanın ülke çapında yaygın olmamasının sonuçlarından biri olarak görülebilecek bir başka arzuhal konusu da bazı vatandaşların çocuklarının bir yatılı okula yerleştirilmesi için devletten yardım talep etmesidir. Arzuhal Encümeni bu konudaki arzuhallerin çoğuna olumlu dönüş yapmış ve vatandaşların taleplerinin yerine getirilmesi için gerekli yazışma ve yönlendirmeleri gerçekleştirmiştir.

Eğitim-öğretimle ilgili arzuhallerin yanında Arzuhal Encümeni kararlarında öne çıkan en önemli sorun alanlarından biri de ekonomik problemlerdir. Ekonomik problemlerle ilgili verilen arzuhaller arasında da vergilerle ilgili şikayetler başı çekmektedir. Atatürk'ün halkçılık ilkesi doğrultusunda on yıllardır köylünün sırtında ağır bir yük olan Aşar Vergisi'nin kaldırılması gibi vergi konusunda atılan önemli bir adıma rağmen halkın vergilerle ilgili şikayetleri son bulmamıştır. Zaman zaman dönem basınında da kendine yer bulan vergilerden şikâyet konusu, vatandaşların TBMM'ye verdikleri arzuhallere de yansımıştır. Arzuhal sahipleri çoğu zaman kendilerine tarh edilen yüksek vergilerden şikâyetçi olmuş ve bu konuda TBMM'den yardım istemişlerdir. Bu dönemde vatandaşların şikâyet ettiği vergilere baktığımızda Gümrük Vergisi, Yol Vergisi, Kazanç Vergisi, Ağnam Vergisi, Harp Kazançları Vergisi, Arazi Vergisi, Bina Vergisi ile İstihlak ve Muamele Vergileri ön plana çıkan vergiler arasındadır. TBMM Arzuhal Encümeni vergilerle alakalı gelen şikayetler hakkında zaman zaman arzuhal sahibi vatandaşların lehine kararlar verse de konuyla

ilgili arzuhalleri çoğunlukla ya doğrudan reddetmiş ya da defterdarlıklar, itiraz komisyonları gibi yerel mercilere yönlendirmiştir.

Vergilerle alakalı şikayetlerin haricinde bir başka şikayet konusu tarım, orman ve köy işleriyle ilgili şikayetlerdir. Bu konuda TBMM'ye verilen arzuhallerde iktisadi buhran, kuraklık ve diğer doğal afetler sonucunda ekonomik olarak sıkıntıya düşen tarımsal kesimin devletten yardım talepleri ön plana çıkmaktadır. Bu taleplerin başında kuraklık sebebiyle mahsul olmadığı için Ziraat Bankası'na olan borçların ertelenmesi ve tohumluk yardımı yapılması gelmektedir. Bu tarz talepler özellikle 1928 yılında yaşanan ve ülkenin büyük bir bölümünü etkileyen kuraklıktan sonra artış göstermiş ve 1931 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde ekonomi kaynaklı şikayetlerin artmasında kuraklık afetinin yanında, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerinin Türkiye'de de hissedilmeye başlamış olması da önemli bir etkidir. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılarla ilgili özellikle tarımsal kesimden gelen arzuhallerin büyük bir bölümü Arzuhal Encümeni tarafından olumlu yönde yanıtlanmış, söz konusu talep ve şikayetler İktisat Vekâleti ve Ziraat Bankası vasıtasıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. İktisat Vekâleti ve Ziraat Bankası'nın yanında, özellikle sel ve taşkın gibi ani gelişen doğal afetlerde Kızılay da devreye sokularak mağdur vatandaşların yaraları sarılmaya çalışılmıştır.

Ekonomik sıkıntılarla ilgili şikâyet ve talepler hakkında Encümen kararları incelendiğinde dikkat çeken konulardan biri şahsi arzuhallerin yanında TBMM'ye çok sayıda toplu arzuhalin de verilmiş olmasıdır. Bu toplu arzuhallerin sahibi bir köy ihtiyar heyeti olabileceği gibi, bir kasaba veya belediye meclisi de olabilmekteydi. Bu da bize o dönemde vatandaşların, yaşadıkları sıkıntılar konusunda toplu hareket etme bilincinin mevcut olduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde adli ve idari nitelikli arzuhallere baktığımızda öne çıkan başlıklardan birinin af talebi olduğunu görmekteyiz. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çıkarılan kısmi ve genel af kanunlarının öncesine ve sonrasına denk gelen dönemlerde, yurdun çeşitli yerlerindeki hapishanelerden toplu veya bireysel olarak TBMM'ye çok sayıda arzuhal gönderilmiştir. Bu arzuhallerin çok büyük bir kısmı, af isteyen bu kişilerin çıkarılan af yasalarında belirtilen şartları taşımadıkları gerekçesiyle Arzuhal Encümeni tarafından reddedilmiştir. TBMM'ye bu dönemde, af talebinin yanı sıra mahkemeler ve hakimler hakkında şikayetler içeren çok sayıda arzuhal verilmiştir. Ayrıca bunlar arasında vatandaşların kendi haklarında verilen yanlış yargı hükmünün düzeltilmesini talep eden arzuhaller de

mevcuttur. Arzuhal Encümeni bu talep ve şikayetlerin çoğunu yargının görev alanına girdiği ve kesinleşmiş mahkeme kararları olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Yargı ile ilgili bir başka önemli başlık ise barolardan kaydı silinen veya kendilerine avukatlık ruhsatı verilmeyen avukatların verdiği arzuhallerden oluşmaktadır. Birçoğu gayrimüslim avukatlar tarafından verilen bu arzuhallerin büyük bir kısmı Arzuhal Encümeni tarafından çeşitli gerekçelerle reddedilmiştir. Gerekçeler çeşitli olsa da avukatlar tarafından gelen bu tür arzuhallerin temelinde yatan sebep, hükûmetin Heyet-i Mahsusalar eliyle yapılan tasfiyeye benzer bir tasfiyeyi avukatlar için de 1924 yılında çıkarılan Muhamat Kanunu vasıtasıyla yapmaya çalışmasıdır.

1925-1931 yılları arasındaki Arzuhal Encümeni kararları incelendiğinde bürokrasi ve idari sorunlar başlığı altında en çok arzuhal verilen konuların tekaüt, ikramiye, zam, harcırah ve bir vazifeye tayin gibi özlük haklarıyla ilgili talep ve şikayetler olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu memurlar ve emekliler tarafından verilen bu arzuhallerde genellikle maaş veya harcırahların verilmediğinden veya eksik verildiğinden şikâyet edilmektedir. Geçim sıkıntısından dolayı maaşına zam yapılması veya kendisine ek iş verilmesi yönündeki taleplerin ise özellikle 1929, 1930 ve 1931 yıllarında artış gösterdiği görülmüştür. Bu konu hakkında verilen arzuhal sayısındaki artışın dönem basınında geçim sıkıntısıyla ilgili yapılan haberlerin artışıyla doğru orantılı olması, dönemin ekonomik koşullarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Maaşlarına zam talebiyle arzuhal yazanlar arasında çok sayıda kadın da mevcuttur. Bu kesim genellikle savaşta şehit düşerek veya normal şekilde vefat eden kocalarından veya evlatlarından kalan maaşla geçinmeye çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar genellikle verilen maaş miktarı çok az olduğu için hem kendileri hem de çocuklarının çok zor durumda olduklarından yakınmış; içlerinden bazıları da kendilerine bir maaş daha bağlanmasını talep etmiştir.

TBMM Arzuhal Encümeni kararlarında öne çıkan bir başka başlık Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede bulunan mübadil, muhacir ve mülteciler ile savaş ve işgal zamanında evleri ve malları zarar görmüş vatandaşların iskân sorunudur. O dönemde yukarıda adı geçen gruplara mensup on binlerce aile devletten kendilerine birer ev, arsa veya çeşitli gayrimenkul verilmesine yönelik bir beklenti içindeydi. Devlet tarafından, başta mübadiller olmak üzere bu grupların iskânı için emval-i metrukenin kullanılması planlanmış olsa da uygulamada işler planlandığı gibi yürümemiş ve çıkan sorunlar neticesinde çok sayıda aile mağdur olmuştur. Bu mağduriyetler ve yıllar süren iskân süreci sebebiyle TBMM'ye konuyla alakalı

birçok arzuhal gelmiştir. Bu arzuhaller arasında Yunanistan'dan gelen mübadillerin kendilerine, Yunanistan'da bıraktıkları mallarının tam karşılığının Türkiye'de verilmemesi, yerleştirilmek istendikleri hane ve arazilerin önceden yerli vatandaşlar veya diğer muhacirler tarafından işgal edilmiş olması gibi sorunları dile getiren birçok arzuhal mevcuttur. Bunların yanında, savaş ve işgaller sonucunda haneleri ve diğer gayrimenkulleri yok olan veya zarar gören harikzede ve felaketzedelerin ev, arsa talepleriyle diğer muhacir ve mülteci grupların benzer talepleri hakkında TBMM'ye çok sayıda arzuhal verilmiştir. Arzuhal Encümeni konuyla alakalı gelen talep ve şikayetlerin çözümü için ilgili Vekâletlere yazılar yazmış veya vatandaşların bu konuda yetkili mercilere doğrudan müracaat etmelerini tavsiye eden kararlar vermiştir.

Kanun-u Esasiden beri anayasal bir hak olarak kabul edilen dilekçe hakkı bu çalışmada incelediğimiz dönem olan 1925-1931 yılları arasında etkili bir hak arama ve sorun çözme aracı olarak vatandaşlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Her ne kadar TBMM'ye bu dönemde verilen arzuhallerin çoğunluğu halkın eğitilmiş kesimi olan memur, öğretmen, avukat, hâkim, asker veya bir devlet görevinden emekli olmuş kişiler tarafından verilmiş olsa da toplumun hemen her kesiminden vatandaş TBMM'ye arzuhal vermiş, talep, beklenti ve şikayetlerini bildirmiştir. Arzuhal sahibi kişiler bazen okuldan kaydı silinen bir öğrenci, bazen oğlu şehit olan bir anne, bazen af isteyen bir mahkûm, bazen vergilerden şikâyet eden bir tüccar, bazen emekli maaşı eksik hesaplanan bir eski milletvekili, bazen de köylüleri adına Ziraat Bankası'na olan borçlarının ertelenmesini talep eden kadınlar olmuştur. Bu dönemde verilen ve Arzuhal Encümeni tarafından değerlendirilen arzuhallerin önemli bir kısmı olumsuz olarak neticelenmiş olsa da halk TBMM'yi bir çözüm mercii olarak görmekten vazgeçmemiş ve arzuhal vermeye devam etmiştir. Hatta arzuhalleri reddedilen bazı vatandaşlar sonraki aylarda ve yıllarda aynı konu hakkında arzuhal vermeye devam etmiştir. Bütün bunlar göstermektedir ki TBMM Arzuhal Encümeni kararları Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın devletten taleplerini, şikâyet ve sorunlarını yansıtmaya açısından önemli olduğu kadar, bir demokratik hak ve sorun çözme aracı olan dilekçe hakkının toplumun pek çok kesimi tarafından yaygın bir şekilde kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bu da Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun demokratik bilinç seviyesini yansıtmaya açısından kayda değer bir veridir.

KAYNAKÇA

A. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Muamelat Genel Müdürlüğü

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

TBMM 1.Dönem 1.Yasama Yılı Tutanak Dergisi

TBMM Dahili Nizamnamesi

TBMM İstida Encümeni Haftalık Müfredat Cetveli

TBMM Tutanak Dergisi

B. RESMÎ YAYINLAR

Resmî Gazete

Kanunlar Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

Devre II, İçtima Senesi I, Cilt II

Devre II, İçtima Senesi II, Cilt II

Devre II, İçtima Senesi II, Cilt VIII/I

Devre II, İçtima Senesi III, Cilt XXV

Devre III, İçtima Senesi III, Cilt XIV

Devre II İçtima Senesi III, Cilt XX

Devre II, İçtima Senesi III, Cilt XXVI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMMGZC)

Devre II, İçtima Senesi III, Cilt II

Devre II, İçtima Senesi III, Cilt IV

Düstur

III. Tertip, Cilt

TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetvelleri

Sayı:6, Karar No:61, 26 Kanunuevvel 1341
Sayı:2, Karar No:26, 21 Teşrinisani 1341
Sayı:3, Karar No:37, 28 Teşrinisani 1341
Sayı:12, Karar No:132, 13 Şubat 1926
Sayı: 14, Karar No:178, 27 Şubat 1926
Sayı:23, Karar No:351, 5 Haziran 1926
Sayı:2, Karar No:10, 20 Teşrinisani 1926
Sayı:10, Karar No:87, 30 Kanunusani 1926
Sayı:20, Karar No:232, 14 Mayıs 1927
Sayı:2, Karar No:35, 27 Teşrinisani 1927
Sayı:7, Karar No:69, 8 Kanunusani 1927
Sayı:14, Karar No:301, 10 Mart 1928
Sayı:21, Karar No:580, 12 Mayıs 1928
Sayı:21 Karar No:589, 12 Mayıs 1928
Sayı: 4, Karar No:40, 18 Kanunuevvel 1928
Sayı:1, Karar No:150, 6 Kanunusani 1928,
Sayı:10, Karar No:173, 28 Kanunusani 1928
Sayı:10, Karar No:177, 28 Kanunusani 1928
Sayı:8, Karar No:205, 12 Ocak 1929
Sayı:18, Karar No:459, 30 Mart 1929
Sayı:20, Karar No: 486, 13 Nisan 1929
Sayı:22, Karar No:665, 27 Nisan 1929
Sayı:24, Karar No:612, 11 Mayıs 1929
Sayı:25, Karar No:654, 06 Haziran 1929
Sayı:25, Karar No:630, 08 Haziran 1929
Sayı:25, Karar No:631, 08 Haziran 1929
Sayı:26, Karar No:666, 15 Haziran 1929
Sayı:28, Karar No:729, 29 Haziran 1929
Sayı:2, Karar No: 31, 30 Kasım 1929
Sayı:3, Karar No:90, 14 Aralık 1929
Sayı:4, Karar No:99, 14 Aralık 1929
Sayı:5, Karar No:159, 21 Aralık 1929
Sayı:6, Karar No:186, 04 Ocak 1930
Sayı:8, Karar No:225, 01 Şubat 1930
Sayı:8, Karar No:238, 01 Şubat 1930
Sayı:8, Karar No:247, 01 Şubat 1930
Sayı:11, Karar No:363, 22 Mart 1930
Sayı:11, Karar No:365, 22 Mart 1930
Sayı:13, Karar No:490, 29 Mart 1930
Sayı:13, Karar No:453, 19 Mayıs 1930
Sayı:14, Karar No:460, 31 Mayıs 1930
Sayı:14, Karar No:461, 31 Mayıs 1930
Sayı:14, Karar No:489, 31 Mayıs 1930
Sayı:14, Karar No:490, 31 Mayıs 1930
Sayı:16, Karar No: 536, 13 Temmuz 1930
Sayı:20, Karar No:37, 13 Aralık 1930

Sayı:16, Karar No:516, 13 Aralık 1930
Sayı:16, Karar No:519, 13 Aralık 1930
Sayı:16, Karar No:543, 13 Aralık 1930
Sayı:16, Karar No: 564, 13 Aralık 1930
Sayı:3, Karar No:146, 27 Aralık 1930
Sayı:1, Karar No:91, 10 Ocak 1931
Sayı:7, Karar No:66, 24 Ocak 1931
Sayı:7, Karar No:136, 24 Ocak 1931
Sayı:1, Karar No:7, 30 Mayıs 1931
Sayı:1, Karar No:29, 30 Mayıs 1931
Sayı:10, Karar No:105, 30 Kânunusani 1926
Sayı:16, Karar No:427, 9 Mart 1929
Sayı:10, Karar No:200, 21 Mart 1931
Sayı:10, Karar No:207, 21 Mart 1931
Sayı:10, Karar No:208, 21 Mart 1931
Sayı:3, Karar No:111, 27 Haziran 1931
Sayı:3, Karar No:110, 27 Haziran 1931
Sayı:3, Karar No:125, 27 Haziran 1931
Sayı:7, Karar No:153, 24 Ocak 1931
Sayı:14, Karar No:377, 23 Şubat 1929
Sayı:13, Karar No:137, 19 Şubat 1927
Sayı:16, Karar No:544, 13 Aralık 1930
Sayı:14, Karar No:172, 27 Şubat 1926
Sayı:11, Karar No:215, 4 Şubat 1928
Sayı:20, Karar No:551, 5 Mayıs 1928
Sayı:10, Karar No:280, 26 Ocak 1929
Sayı:14, Karar No:359, 23 Şubat 1929
Sayı:11, Karar No:31, 2 Şubat 1929
Sayı:17, Karar No:46, 14 Nisan 1928
Sayı:23, Karar No:345, 5 Haziran 1926
Sayı:25, Karar No:633, 6 Haziran 1929
Sayı:16, Karar No:50, 13 Aralık 1930
Sayı:8, Karar No:141, 14 Kanunusani 1928
Sayı:15, Karar No:604, 17 Haziran 1930
Sayı:16, Karar No:420, 9 Mart 1929
Sayı:15, Karar No:219, 6 Şubat 1926
Sayı:23, Karar No:279, 4 Haziran 1927
Sayı:7, Karar No:209, 18 Ocak 1930
Sayı:10, Karar No:217, 21 Mart 1931
Sayı:3, Karar No:30, 14 Teşrinisani 1341
Sayı:27, Karar No:718, 22 Haziran 1929
Sayı:12, Karar No:419, 29 Mart 1929
Sayı:12, Karar No:594, 4 Mayıs 1929
Sayı:7, Karar No:212, 18 Ocak 1930
Sayı:8, Karar No:259, 1 Şubat 1930
Sayı:14, Karar No:490, 31 Mayıs 1930
Sayı:8, Karar No:227, 1 Şubat 1930
Sayı:13, Karar No:456, 19 Nisan 1930

Sayı:11, Karar No:456, 22 Mart 1930
Sayı:16, Karar No:456, 13 Aralık 1930
Sayı:8, Karar No:177, 7 Şubat 1931
Sayı:20, Karar No:512, 13 Nisan 1929
Sayı:9, Karar No:293, 15 Şubat 1930
Sayı:4, Karar No:115, 14 Aralık 1929
Sayı:9, Karar No:245, 19 Ocak 1929
Sayı:17, Karar No:458, 14 Nisan 1928
Sayı:9, Karar No:84, 23 Kanunusani 1926
Sayı:5, Karar No:120, 21 Aralık 1929
Sayı:11, Karar No:299, 2 Şubat 1929
Sayı:3, Karar No:133, 27 Haziran 1931
Sayı:7, Karar No:276, 18 Ocak 1930
Sayı:14, Karar No:193, 27 Şubat 1926
Sayı:2, Karar No:28, 30 Kasım 1929
Sayı:20, Karar No:168, 28 Kanunusani 1928
Sayı:10, Karar No:170, 28 Kanunusani 1928
Sayı:10, Karar No:172, 28 Kanunusani 1928
Sayı:3, Karar No:72, 7 Aralık 1929
Sayı:7, Karar No:166, 5 Ocak 1929
Sayı:10, Karar No:276, 26 Ocak 1929
Sayı:13, Karar No:354, 16 Şubat 1929
Sayı:2, Karar No:62, 20 Haziran 1931
Sayı:18, Karar No:458, 30 Mart 1929
Sayı:24, Karar No:609, 11 Mayıs 1929
Sayı:28, Karar No:734, 29 Haziran 1929
Sayı:12, Karar No:414, 29 Mart 1930
Sayı:2, Karar No:65, 20 Haziran 1931
Sayı:2, Karar No:59, 20 Haziran 1931
Sayı:2, Karar No:61, 20 Haziran 1931
Sayı:3, Karar No:100, 27 Haziran 1931
Sayı:3, Karar No:101, 27 Haziran 1931
Sayı:12, Karar No: 134, 13 Şubat 1926
Sayı:11, Karar No: 214, 4 Şubat 1928
Sayı:20, Karar No: 292, 1 Mayıs 1926
Sayı:2, Karar No:59, 20 Aralık 1930
Sayı:8, Karar No:279, 1 Şubat 1930
Sayı:21, Karar No:83, 12 Mayıs 1928
Sayı:8, Karar No:207, 12 Ocak 1928
Sayı:8, Karar No:271, 26 Ocak 1929
Sayı:16, Karar No:472, 19 Mart 1927
Sayı:11, Karar No:383, 22 Mart 1930
Sayı:3, Karar No:83, 7 Aralık 1929
Sayı:9, Karar No:294, 15 Şubat 1930

C. SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Millîye
Vakit

DERGİLER

Adalet Dergisi
Amme İdaresi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Belgi
Belleten Türk Tarih Kurumu
Celal Bayar Üniversitesi Dergisi
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,
Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi
Gazi Üniversitesi. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi
Independent Türkçe
İnsan Hakları Yıllığı
Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi
Osmanlı Araştırmaları
Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Social Sciences
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Tarih Araştırmaları Dergisi
Turkish Studies
Türkiyat Mecmuası
Türkiye Barolar Birliği Dergisi
Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

D. ARAŞTIRMA/ İNCELEME ESERLER

- AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2007*, Ankara, Pegem A Yayıncılık, 2007.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele II*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- ARI, Kemal: *Büyük Mücadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- ARMAĞAN, Servet: *Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972.
- ARMAĞAN, Servet: *Memleketimizde İçtüzükler*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972.
- AYKANAT, Mehmet: *Osmanlı Hukukunda Dilekçe Hakkı*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2020.
- AYTAÇ, Kemal: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.
- EKŞİ, Ömer: *Dilekçe Hakkı ve TBMM Dilekçe Komisyonu*, Ankara, TBMM Basımevi, 2005.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref – KİLİ, Suna: *A. Şeref Gözübüyük- Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- KOÇAK, Cemil: *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- NİZAMÜLMÜLK: *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- ÖZKAN, Asaf: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

- ÖZKENT, Ali Haydar: *Avukatın Kitabı*, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1940, (Çevrimiçi), <https://muharrembalci.com/kitaplika/305.pdf>
- TEMİZGÜNEY, Firdevs: *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2017.
- TOPRAK, Zafer: *Türkiye'de Yeni Hayat-İnkılap ve Travma 1908-1928*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- TUNÇAY, Mete: “Heyeti Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması”, *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*, Haz. Cemil Koçak, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

E. MAKALELER

- ALP, Hayr nisa: “Yüksek Muallim Mektebi Talimatnamesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. XXIII, İstanbul, 2015, ss. 95-111.
- ALTAY, Sedat: “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele  alışmaları (1924-1938)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XXIII, 2016, s. 167-211.
- ANAYURT, Ömer: “1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C. XXIII-XXXIV, 2001-2002, ss. 94-128.
- ARI, Kemal: “1923 Türk – Rum mübadele anlaşması sonrasında İzmir’de Emvali Metr ke ve M b dil Göçmenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, 627-657. Sayfa 630-631
- ATLI, Cengiz: “İğdırın Millî Mücadeleye Katkısı: İğdır İstiklal Madalyası Sahipleri”, *Turkish Studies*, C.VIII, S.XI, 2013, ss.39-53.
- AYDIN, Mesut: “1982 Anayasası’nda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Bireysel Başvuru Hakkı ve Uygulaması”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.II, 2004.
- BAşARAN, Sinan: “Cumhuriyet Döneminde Sosyal Alanda Yapılan Bazı Devrimlerin Rize’deki Yansımaları (1923-1950)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. IV, S. VIII, 2017, ss. 92-106.
- BAř L, Ali: “Vatandaşların Büyük Millet Meclisine Müracaat Hakkı”, *Adliye Dergisi*, S.IV, 1944, s. 360-380.
- BOSTANCI, Emir: “Harp Kazançları Vergisinde Muafiyet Durumu ve Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S.XCIX99, ss.31-50.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel: “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.II, 2014, s. 9-32.

- ÇAĞ, Galip -
ÖZTÜRK, Funda: “Osmanlı Devleti’nde Adli Modernleşme: Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği (Avukatlık) ve Baronun Ortaya Çıkışı”, *Vaknünivis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.II, 2021, ss. 537-560.
- ÇAKAN, Işıl: “Cumhuriyet Döneminde İlk Öğretim Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl:1, S.II, İstanbul, 2002, s.85-127.
- ÇOLAK, Mustafa &
DAŞDEMİR, Hasan: “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Mebusan Meclisi’nde Tokat Mebusları ve İcraatları”, *Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumu*, 2018, ss. 522-543.
- DURAN, Gökhan Yaşar: Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK M. 121), *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.XXXII, S. CXLII, Ankara, 2019, ss. 59-92.
- EROĞLU, Onur: “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, Özel Sayı, 2012, ss.57-89.
- İNALCIK, Halil: “Şikayet Hakkı Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1998, ss. 33-54.
- İNCİ, İbrahim: “Atatürk’ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XXVI, 2010, ss. 345-384.
- KARABULUT, Umut: “Muhâmât Kanunu: Türkiye’de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIII, S.XXVII, ss.79-104.
- KAYA, Uğur, Ömer
YAZAN: “Harp Kazançları Vergisinin 1919 Yılında Belirlenen Uygulama Esasları Ve Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2021, ss. 133-154.
- KILIÇ, Fahri – GÜÇİN
Gökhan: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Alanında Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Tarihçiliğine Etkileri”, *Tarih*

Okulu Dergisi, C. X, S. XXXII, 2017, ss. 19-54.

METİNTAŞ, Mustafa
Yahya - KAYIRAN,
Mehmet:

“1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XXIII, 2016, ss. 33-82.

ORHAN, Sadettin:

“Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş ve Hayat*, S.I, 2015, s.195-202.

ÖKÇÜN, A. Gündüz:

“1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, S.I, Ankara, 1968, ss. 53-100.

ÖZ, Mehmet - BERBER,
Ferhat:

“Mübadele Sürecinde Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi”, *Celal Bayar Üniversitesi*, C. 26, S.78, Ankara, s. 461-504.

ÖZDEMİR, Nuray:

"Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXII, Sayı:53, 2013, ss.213-248.

ÖZER, Sevilay:

“Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.LIV, 2014, ss. 121-152.

ÖZKAN, Kenan-GÖKGÖZ,
Gökhan:

“İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal’in Düşünce Dünyası”, *Belgi*, S.VIII, 2014. ss. 1083-1107.

ÖZYÜKSEL, Murat:

“İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde Gelir, Gider, Servet Vergileri”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.VI, S.I, 1985, ss.51-68.

SÜME, Mehmet:

“Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmî”, *Belleten Türk Tarih Kurumu*, C. LXXX – S. 288, 2016, ss.531-546.

ŞİMŞEK, Suat:

“Ermeni Malları (Emval-İ Metruke) Hakkında Yapılan İlk

Düzenlemelerin Hukuki Açıdan Tahlili”, *Adalet Dergisi*, S. LXV, 2020, ss. 301-333.

TOPRAK, Seydi Vakkas: “I. Dünya Savaşı’ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXV, Ankara, 2015, ss. 253-273.

TUNCER, Selahattin: “Şerefiye (Değerlenme Resmî) Üzerine Bir Deneme”, *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, C.II, S.I, 1966, ss. 15-34.

TÜRKAL, Hasan: “Türkiye’de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. XLIV, S.III, 2011, ss. 85-107.

UYANIK, Necmi & SARI, Muhammed: “Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.V, 2011, ss. 141-176.

UYAR, Mesut: İstiklal Madalyası: Bir Serginin Hatırlattıkları, *Independent Türkçe*, <https://www.independentturkish.com/node/466881/t%C3%BCrkiyeden-sesler/istiklal-madalyas%C4%B1-bir-serginin-hat%C4%B1rlatt%C4%B1klar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 14.07.2022).

YILDIZ, Zühra: “Cumhuriyet Türkiye’sinin Atatürk Döneminde Vergi Uygulamaları”, *Gazi Üniversitesi. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.IV, 1996, ss.73-82.

YILMAZER, Cemil Adar - YÜKSEL, Cihan: “Türkiye’de Tek Parti Dönemi Vergi Politikaları”, *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, C. III, S.1, 2019, ss.82-93.

F. SÖZLÜKLER

T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü

İktisat Sözlüğü

Türk Dil Kurumu Sözlüğü

G. ANSİKLOPEDİLER

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi

Atatürk Ansiklopedisi

H. TEZLER

- AKAGÜNDÜZ, Mevlana: “Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları (1923-1960)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.
- ALP, Hayrünisa: *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbına Türkiye’de İlköğretim*, İstanbul, Nobel Bilimsel Eserler, 2016.
- ASLAN, Cengiz: “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.
- BALAK, Müfit Mert: “Türkiye’de Avukatlık Mesleği Tarihi ve Gelişimi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- DÜNDAR, Uğur: “Türkiye’de Katma Değer Vergisi Uygulamasının Mali Etkinliği (1985-1994)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- GÜNER, Hasan: “1915-1928 Arası Emval-İ Metruke Uygulamaları”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- HALAÇLI, Cengizhan: “Cumhuriyet Rejiminin Tesisi Ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019.
- KENAN, Kenan: “Türk Kamu Hukukunda Dilekçe Hakkı ve Kullanma Usulü”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- ÖZKAN, Kenan: “İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Göçler, 1918-1923”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2020.

ŞAHİN, Mehmet: “Atatürk Dönemi Gümrük Politikaları ve Uygulamaları”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2019.

ULU, Sibel: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, 2015.

YOLAÇ NENNİÖĞLU, Seda: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlar (1909-1938)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018.

EKLER

EK-1

قۇرۇلۇش

14 ئاينىڭ 13 كۈنى
1341
جمعه ايرتسى

جمعه ايرتسى كونلرى طبع
ونشر ايدايىر

استدعا انجمنى

هفتة لىق مقررآت جەدۋىلى

— سانى : ۱ —

مستدعینك اسم و آدرهسى	استدعا خلاصهسى	انجمن قراری و اسباب موجبهسى
-----------------------	----------------	-----------------------------

Resim 1. İstida Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetveli Örneği

جو مانہ رنہ سی کونلری طبع
و توزیع ایدیلیر

تورکیه
بولوشلر اؤنلرکلیسی
عرضال انجمنی

۲۶ تشرین ثانی ۱۹۲۷
جو مانہ رنہ سی

عرضال انجمنی

هفته لی مفرات جدولی

سای : ۲

عرضال خلاصہ سی	انجمن قراری واسباب موجبہ سی
----------------	-----------------------------

Resim 2. Arzuhal Encümeni Haftalık Mukarrerat Cetveli Örneği

16 - XI - 1929 Cumartesi	T. B. M. M.	Cumartesi günleri basılır ve dağıtılır	
ARZUHAL ENCÜMENİ			
HAFTALIK KARAR CETVELİ			
— Sayı : 1 —			
Arzuhal No	Arzuhal verenlerin adı, sanı ve otur- dukları yer	Arzuhal hulâsası	Encümen kararı ve ne sebepten verildiği

Resim 3. Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli Örneği

EK-4

1318	Ankara Saman Pazarı Poyracı mahallesinde imam hafız Ahmet Ef. hanesinde Hacer H.	Nisbeti askriyesi kat edilen kocasının tekaüde sevkı	Hacer imzasile Yüksek Reislik makamına sunulan arzuhal En. imize gönderilmiştir. Dileği: Kuvayi milliye zamanında Anadoluya kaçmadığından dolayı nisbeti askeriyesi kesilen kocası kıdemli Vüzbaşı Miftah Efendinin teka- üde sevkını istemekten ibarettir. İcabi söylendikten: Âli Karar Heyeti kanununun 4 üncü mad- desinde heyeti mahsusaca verilen kararlara Âli Karar Heyetinin teşekkülünden itibaren 3 ay zarfında itiraz olunabileceğinden ve bu gün işbu muddet çoktan geçmiş bulunduğundan işbu arzuhal hakkında muamele tayinine hacet kalmadığının arzuhal sahibine anlatılmasına karar verildi.
			K. № 654
			K. tarihi 8 - 5 - 1929

**Resim 4. Hacer Hanım'ın arzuhali hakkında verilen 654 numaralı ve 8.5.1929
tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı**

EK-5

267 Trabzon Ferah eczahanesi ittisalinde sabık mülkiye kaymakamlarından Ziya Bey yazıhanesinde Refik Bey	Madalya istiyor	Ahmet Refik imzasile Yüksek Rerislik Makamına sunulan arzuhal En. imize gönderilmiştir Dileği: İşgal senelerinde İstanbulda Rumlara karşı yapılan boykotta mühim rol ifa ettiğinden dolayı istiklâl madalyası ile taltifini istemekten ibarettir. İcabi söylendikte: 66 sayılı istiklâl madalyası kanununun birinci maddesi kimlere madalya verileceğini sarahaten tayin etmekle beraber, bu bapta ki müddeiyat 977 sayılı kanunun 1 inci maddesi mucibince 1 - XI - 926 tarihinden sonra kabul olunmayacağını arzuhal sahibine anlatılması na karar verildi. Karar № 90 K. tarihi 8 - XII - 1929
--	-----------------	--

Resim 5. Refik Bey'in arzuhali hakkında verilen 90 numaralı ve 8.12.1929 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı

EK-6

Arzuhal No	Arzuhal verenlerin adı, sanı ve oturdukları yer	Arzuhal hulâsası	Encümen kararı ve ne sebepten verildiği
716	Cizre: miran aşiretinden Behram ef. (133) numaralı tel sahibi	Davalarının resme tabi tutulmaması	Miran aşiretinden Behram ve 2 arkadaşı imzalarile Cizre merkezinden Yüksek Reislik makamına çekilen telgram En. nimize gönderilmiştir. Dilekleri: Irak hükûmeti tarafından bir kısım davalarının vergisi alındığına dair ellerinde makbuz bulunduğu halde Cizre mal memurlarının 928 senesi davar resmini kâmilten tahsil teşebbüsünde bulunduklarından kendilerinden 2 defa resim alınmamasını istemekten ibarettir. M. V. ine yazılan tezkereye gelen karşılıklıta: Bu mes'ele hakkında Mardin defterdarlığından vaki işa'r üzerine bilmuhabere Ha. V. - inden alınan tezkerede: bu hususta mevcut ahdi ahkâma göre şimdilik bir muamele görülmediği ve V. çe bu tetkikatta bulunarak Türkler hakkında nafi olacak tarzda bir itilaf temini yoluna gidileceği bildirilmiştir. İcabı şöyleşildikte: Irak hükûmetile bu mes'ele hakkında sarıh bir itilafname olmayın komşu hükûmet tebasına ait olupta hududunuza dahil olan sayım hayvanlarının aynı muameleye tabi tutulduğundan ırak hükûmetile yapılacağı vadolunan itilaf zamamına kadar mümasil müamele tatbikinde zaruret bulunduğunu telgram sahiplerine anlatılmasına karar verildi. K. N. K. tarihi 486 31-3-1929

Resim 6. Behram Efendi'nin arzuhalı hakkında verilen 486 numaralı ve 31.3.1929 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı

EK-7

۱۸۸	چناق قلعه ده بحر سفید کتیردیکی قویونلرک کمرک اوتلنده قویونخی امراء رسمندن غفوی حقنده افندی	چناق قلعه ده بحر سفید اوتلنده امرالاه امضاسیله تورکیه بو یوک ملت مجلسی ریاست جلیله سنه تقدیم ایدیلوب انجمنمزه حواله اولونان استدعا ایله زراعت و کاشتک تذکره جوابیه سی مطالعه و تدقیق ایدیلرک تورکیه ایدخال ایدیلرک دامیزلق حیوانلک کومروک رسمندن معاف اولسی بو کچی حیوانلک دامیزلغه اولوریشلی اولدوغی هیئت فیه چه نیت و تحت قراره آلمسینه وایسته اولوب بو مسئله اشبو معامله قونییه نیک ایفا ایدلمهش اولسینه بناءً مستدعینک شکایتک ردینه قرار ویریلرک کندیسینه تبلیغ ایدلمس ایدی . اخیراً ۱۸ کانون اول ۱۹۲۶ تاریخی تلغرافله بویابده تکرار مراجعت ایدلمس ایسه ده انجمنجه متخذ قرارک تعبدانی موجب برسیب کوریلرله مامش
-----	--	---

مستدعینک اعم و آدره سی	استدعا خلاصه سی	انجمن قراری و اسباب و وجیهه سی
اوایلرندن مذکور تلفرافک حفظنه و مقررات جداوله درجاً مشتملک به ایضات اجراسینه قرار ویرلدی . قرار نومروسی قرار تاریخی ۱۹۲۶/۱۲/۳۰ ۶۹		

Resim 7. Emrah Efendi'nin arzuhalı hakkında verilen 69 numaralı ve 30.12.1926 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı

EK-8

1186 4662	Bedriye Hanım Bursa	Evinin vergisi mü- temadiyen arttığı- dan şikâyet	Bu iş için Ma. V. ine yazılan müzekkereye gelen karşılık ile bağlı bulunan cetvel encü- mende tetkik edilerek işin bir kat daha tenev- vür etmesi için davet edilen Ma. V. namına gelen Müdürandan Kenan B. den alınan izahat neticesinde istenilen vergide kanunsuzluk gö- rülmemiş ve yalnız yeni tahrirden sonra vergi safı irat üzerine salındığı için safi varidatının çok gösterilmiş olması gibi bir ihtimal düşü- nülebilirse de bu da kanununa göre yerinde yapılacak itiraz üzerine ayırt edilecek işlerden olduğundan o yolda arzuhal verene anlatılma- sına karar verildi.			
			Karar No	K. tarihi		
			66	14-XII-1930		
	Reis Ordu Şevket	M. M. Muğla Nuri	Kâtip Balıkesir Emin	Âza Isparta İbrahim	Âza Ankara Halit Ferit	Âza Amasya Nafiz
	Âza Oazi Antep Ferit	Âza Mardin Abdürrezzak	Âza Sivas Ziyaettin	Âza Van Münip		

**Resim 8. Bedriye Hanım'ın arzuhalı hakkında verilen 66 numaralı ve
14.12.1930 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı**

EK-9

148	İstanbul Sultan Ahmet, Suterazisi so- kağı N° 1 hanede Emine Faika Hm.	İntihara sebep olan memurların tecziyesi hakkında	E. Faika Cevdet imzasile Yüksek Reislik makamına sunulan arzuhal En. imize gönde- rilmiştir. Dileği: Londrada tahsilde bulunan kızı Semiha Cevdet H.ın intiharında lâkaytlığı görülen mesul memurların tecziyesini istemekten ibarettir. Mf. V. ine yazılan tezkereye gelen karşılıkta: Vekâlet hesabına tahsil için geçen sene İn- giltereye gönderilen ve büyük elçiliğimiz tarafından evvela Londra civarında (Riding) de bir mektebe, sonra da (Eastburne)de ki (Hiçe Schoole) e yerleştirilmiş iken intihar eden Semiha Cevdet H.ın intiharına takaddüm vaziyetler hakkında Londra Büyük Elçiliği- mizden Ha. V. i vesatatile alınan raporun gönderilen suretinin mutaleasından da anlaşıl- dığı veçhile Semiha H.ın intiharında Londra Konsolosluğuna hiç bir mes'uliyet terettüp etmemekte olduğu bildirilmiştir. İcabi söylendiği: I — Londra Büyük Elçiliğimiz tarafından gönderilen rapor müeddasına nazaran, şedit nevrasteniye müptelâ olan Semiha Cevdet Hamının (Reading) de tahsilde iken kollarını kesmek suretile intihar teşebbüsü üzerine refikarile Londra Konsolosunu mezkûr şehre göndererek intihar sebebini anlamak istedik- lerinde Semiha H. (Aklına ders girmediyini, tahsilde muvaffak olamayacağını, halbuki memlekete geri dönerse tahsil masraflarının pederinden istirdat edileceğini ve buna asla razı olmayacağını ve binaen aleyh bu vaziyeti halletmek üzere intihara teşebbüs eylediğini) söylediği ; II — İntiharı teşebbüsünü muteakip Londraya gelen Semiha hamma elçimiz tarafından mem- lekete iadesi için ısrar edildiği ve hatta Maarif Vekâletine karşı mes'uliyeti deruhte edeceğini
-----	--	---	--

Arzuhal N°	Arzuhal verenlerin adı sanı ve otur- dukları yer	Arzuhal hulasası	Encümen kararı ve ne sebepten verildiği
			bildirdiği halde muameleyhamın gidemeyeceğini muasren beyan etmesi üzerine diğer bir mektebe yerleştirildiği ve ne vakit arzu ederse memlekete iade olunabileceğinin kendisine bildirildiği ; III — Bu ısrara karşı Semiha Hamının cebren memlekete iadesi halinde vapur ve şimendiferde intihara teşebbüs etmeyeceği de kestirilemeyeceği ; IV - Ve pazar günü intihar eylemiş bulun- masına göre intihardan bir gün evvelki cumar- tesi günü öğleden sonra muameleyha tarafın- dan memlekete dönmek arzusunı bildiren mektuba aynı günde mektupla yazılacak cevap Londrada pazar günleri posta muamelelâtının tatil edilmesine mebni ancak pazartesi veya salı günü vasfı olabileceği malûm iken muame- leyhamın cevaba intizar eylemiyerek intihar eylediği ; V - Ve merhumenin metrukâtı meyamında bulunan aile mektuplarında (diğini şıkarak tahsilde devam etmesi) tavsiye olunduğu görülmesine binaen evvelce vukubulan avdet etmek istemekteki ısrara sebep olarak gös- terilebileceği ; Mufasssalan zikir ve tadat olunmasına mebni Londra Büyük Elçi ve konsolosumuzun memu- riyet ve insaniyet vazifelerini bihakkin ifa et- tiklerini tebyin eylediğinden Büyük Elçimizin raporunda da yazıldığı veçhile felâketzede validenin intihar mes'uliyetini kimseye değil belki taliin gadrine ve hastalığın zuhûmüne atfetmesi muvâlık olacağını kendisine anlatıl- masına karar verildi. Karar N° K. tarihi 294 10-II 1930

**Resim 9. Emine Faika Hanım'ın arzuhalı hakkında verilen 294 numaralı ve
10.02.1930 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı**

EK-10

166 5055	Langacı zade Hüseyin B. Tosya	Bankanın ikraz müddetinin artırılması bazı miktarının azaltılması H.	Çiftçiler namına Langacı zade Hüseyin imzasile Yüksek Reislik Makamına çekilen telgraf En. imize gönderilmiştir. Dilekleri: Ziraat Bankası'na ikraz müddetlerinin artırılıp faiz miktarının azaltılmasını istemekten ibarettir. İk. V. ine yazılan tezkereye gelen karşılıkta Telgraf sahiplerinin bankaca % 50 ye yakın faiz ve komüsyon alındığı hakkında vukubulan şikâyetin yalan olduğu ve borcunu ödemekte tereddüt göstermesi dolayisile sandıkça banka alacağının tahsili cihetine gidilmesinden darılarak bu yolda şikâyetle bulunduğu ve kendisinden banka mevzuatı dairesinde % 9 faiz ve % 1 komüsyonda artık bir para alınmadığı bildirilmiştir. İcabi söylendikte: Şikayeti yerinde bulunmadığının telgraf sahibine anlatılmasına karar verildi. Karar № K. tarihi 100 17-VI-1931
-------------	-------------------------------	--	---

Resim 10. Langacızade Hüseyin Bey'in arzuhalı hakkında verilen 100 numaralı ve 17.06.1931 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı

EK-11

Arzuhal No	Arzuhal verenlerin adı, sanı ve oturdukları yer	Arzuhal bulâsası	Encümen kararı ve ne sebepten verildiği
0.33	Kayseri keçi kapıda kız orta mektebi arkasında 8 No hanede Mehmet Talat Ef.	Hane ve saire talebine dair	Büyük dedesi mızamı cedit piyade kalemi ser halifesi Mustafa Şakir efendinin mızamı cedit askerlerinin teşkilinde mesbuk olan hizmetlerine mukabil İzmir ve Bursa vilâyetlerinde göstereceği kazalardan birinde emlâki metrukeden hane, bağ, tarla ve ya bağçe verilmesi istihamını havi Mehmet Talat imzasıyla yüksek reislik makamına sunulan arzuhal encümenimize havale buyrulmağla mutalâa ve müzakere olundu Enyadı metrukenin talısı olunduğu cihetler kanunlarla tesbit edilmiş bulunduğuna ve arzuhal sahibinin talebini tervice kanuni inkân bulunmadığına binaen keyfiyetin kendisine tefhimine karar verildi . K . No K. tarihi 245 6-1-1929

Resim 11. Mehmet Talat Efendi'nin arzuhalı hakkında verilen 245 numaralı ve 06.01.1929 tarihli TBMM Arzuhal Encümeni kararı

[illegible]

Resim 12. Burdur hapisanesi mahkumlarından Antalyalı Madenzade Hüseyin Efendi oğlu Rıza Efendi'nin arzuhalı hakkında verilen 61 numaralı ve 20.12.1341 tarihli TBMM İstida (Arzuhal) Encümeni kararı

قبر شهر اعضا ملازمی صدق افندیك برادريله خدمتچيسنك تجاوزانده بولمق سورتيه اوغلنك اتخارينه سبب اولدقلرندن و بوياده كي دعواي مومي اليه صدق افندي نأثير نفوذ اليه تصديق ايتكمده اولديندن بحث اليه اوراق دعوانك بيطرف، بر هيئت معرفتيله تدقيق اسبابنك استكمالي رجاسنه دائر محمد عوني امضاسيله رياست جليله به تقديم ايديلوب انجمنه حواله بويوريان عرضحال اوزرينه كيفيت عدليه وكالتدن استفسارقلنه شدبر. وواباً وارد اولان تذكره ده؛ كچه بوياده اجرا اولنان تحقيقاتده بيطرفلني اخلال ايدجك بر حال محسوس بولماتس ايسه ده عدم امنيت دولاييسيله مشككنك وقوع بولان مراجعاتي نظر دفته آلله رق شبهه بي داعي اسباب مقبولدن بحث اليه دعواستك محل آخره نقلي ايجون توسلات قانونيه ده بولنديني قبرشهر مدعي عموميلكنك و محكمه تميزجه تحقيقاتك نقل اولنديني يوزغاد مستطقلنجه متصدريك آغير حبسي مستلزم جرميلرندن دولايي لزوم محاكمه لري قراريله موقوفاً محلي آغير جزا محكمه سسه سوق ايديله رك محاكمه لرنيك دردست بولنديني ده يوزغاد مدعي عموميلكنك اشعارينه عطفأ بيان اولمشدر . ايجايي لدی التأمل : مومي الهك بوياده كي شكايي نظر دفته آلله رق طلب واقع اسعاف ايدليكي كي محاكمه كنك شكل قانونيه جريان ايتديكي ده آكلاشلمش اولنخله صورت حالك مومي اليه محمد عوني افندي به تفهيمه قرار و برلدي . قرار نومروسي قرار نارنجي ۱۹۲۸-۵-۲ ۵۸۰	قبر شهر محكمه سنده كي قبر شهر قديمكتي معلمار - ندن عبدالرحمن عوني بك دعواستك بي طرف بر هيئت معرفتيله تدقيق رجاسنه دائر
---	---

Resim 13. Kırşehir Kız Mektep muallimlerinden Abdurrahman Avni Bey'in arzuhali hakkında verilen 580 numaralı ve 02.05.1928 tarihli TBMM İstida (Arzuhal) Encümeni kararı

EK-14

1053	İzmirde Selvili han- da 12 No yazıhane- de Jak Eskinazi Ef.	Barodan kaydının terkininden şikâyet	Jak Eskinazi imzasile Yüksek Reislik Ma- kamına sunulan arzuhal En. imize gönderil- miştir. Dileği: İzmir barosundan kaydının terkinin kanuna muhalif bulunmakla hakkının korunmasını
Arzuha No	Arazuhl verenlerin adı, sanı ve otur- dukları yer	Arzuhal hulasası	Encümen kararı ve ne sebepten verililiği
			istemekten ibarettir. Ad. V. ine yazılan tezkereye gelen karşı- lıkta: Mumaileyh İzmir İstinaf Âza Mülâzımlıgın- dan ayrılarak Avusturya Macaristan konsolos- hanesinde tercümanlık kabul eylediğini itiraf etmekte olup işbu hareketi kanun ve sıfat tabiiyetine münafi olduğu gibi harbi umumî mütarekesinde İslâm çocuklarını Ermeni diye toplamağa kıyam ederek polis müdürlüğüne giden cemaatler arasında görülmek ve işgal müddetince İtalya mahmisi süsü altında ve para mukabilinde bir çok İslâm ve Musevileri de İtalya himayesine kayıt ve kabul ettirmek ve Yunan erkân ve rüesasıyla daimî temasta bulunarak münesebetsiz tefevvühatile iştirakçu emellerini izhar etmiş olmak ve istirdadı mes'ut akabinde başına İran kalpağı giyerek iki ay kadar İran konsolos vekâletini ifa etmek ve polise rüşvet itası ve eşya sirkati fiillerile maznuniyet ve muhakeme altına alınmış bu- lunmak gibi avukatlık mesleki ile gayri kabili telif mesavii ahvali hakkında tam kanaat hasıl olmasına mebni avukatlık meslekinden kay- dının terkinine karar verilmiş ve mezkûr karar aleyhine kanunî müddeti zarfında mu- maileyh tarafından itiraz edilmekle bilkabul lâzımgelen tetkikat yapılarak serdoluman esbabı mucibeye nazaran vaki itirazının reddile mez- kûr kararın tasdikına 23 - VII - 340 tarihinde bilittifak karar verilmiş olmakla beraber yine bir husus hakkında müstedi tarafından D. Ş. sına dava açılarak itirazda bulunmuş ise de bu bapta itirazın reddine karar verildiği ve kat'iyet kesbeden işbu karar hilâfına bir muamele yapılmasına imkân kalmadığı bildi- rilmiştir. İcabi söyleşildikte: Yapılan bunca tetkikat neticesinde tezahür ve teyyüt eden bu hal karşısında dileği yerine getirilemeyeceğinin arzuhal verene an- latılmasına karar verildi. Karar No K. tarihi 544 13-XI-1930

**Resim 14. Jak Eskinazi Efendi'nin arzuhali hakkında verilen 544 numaralı ve
13.11.1930 tarihli TBMM İstida (Arzuhal) Encümeni kararı**

۱۰۱۹. توقاد ولايتي پوسته موز- عليکندن متقاعدما کف افندی	مستحق اولديني اکر ا- میه نك اعطاسی رجاسنه دائر	قرق آلتی سنه خدمت ایتیمه مینی بوکره تقاعده سوق ایدلیدیکندن بحث ایله مأمورین قانوننک یتیم رنجی ماده سنه توفیقاً مستحق اولدینی اکر امیه نك اعطاسی ما کف امضاسیله ریاست جلبه به تقدیم ایدیلوب ایتیمه حواله بیوریلان عرض حالده طلب ایدامسی اوزرینه کیفیت داخلیه وکالتندن استفسار اولتمشدی . جواباً وارد اولان تذکره ده مومی الیک تاریخ تولدینه نظر آهوز آلتیمش یش یاشی اکیال ایتیمش اولسنه مینی مأمورین قانوننک یتیم رنجی ماده سندن استفاده ایتدیرلسنه امکان اولدینی بیان قلمش و مذکور یتیم رنجی ماده تقاعده سوق ایدیلجه ک مأمور لر لک اکر امیه به کسب استحقاق ایدیه یلمه بری ایچون آلتیمش یش یاشی اکیال ایتمکله رابر لا اقل اوتوز سنه بالفعل خدمت ایتیمش اولماری مشروط قیلمقدما اولسنه ومومی الیه هر نه قدر اوتوز سنه دن فضله خدمت ایتیمش ایسه ده تاریخ تولدینه کوره آلتیمش یش یاشی اکیال ایتیمش بولمسنه نظر آ طلبنک اسعافه امکان اولدینی آکلا شیلیمش اولقله کیفیت کندیسنه تفهیمه قرار ویرلدی .
قرار نومروسی	قرار تاریخ	
۴۷۲	۸-۴-۱۹۲۸	

Resim 15. Akif Efendi'nin arzuhali hakkında verilen 472 numaralı ve
08.04.1928 tarihli TBMM İstida (Arzuhal) Encümeni kararı

Umumî bir hulâsa Hangi vergilerden, niçin şikâyet ediliyor?

Müsakkafat, yol, arazi, mesken ve muamele
vergileri hakkında umumî mütalealar

[Muhterem karilerimizin bîlûmum vergiler hakkındaki şikâyet ve mütalealarının umumî hulâsalarından bir kısmını bugün dercediyoruz. Diğer kısımlar hakkında tesbit ettiğimiz hulâsaya da yarınki nüshamızda nerederek anketten neticelere nihayet ve receğiz.]

1 — Musakkafat vergisi — Halkın en ziyade şikâyet ettiği «müsakkafat vergisi» dir. Bu vergi kadar nisbetsiz ve adaletsiz tarhedilen bir vergi yoktur. Müsakkafat vergisinin ağırlığında bütün emlak sahipleri mütefakktir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, müsakkafat tehrir heyetlerinin emlakın gayrisafi varidatını pek yüksek takdir ve dükânların kıymetini çok fazla tahmin etmeleridir. Müsakkafat vergisinin tarhında emlak ve akarı, getirdiği ıcar bir çok yerlerde nazari dikkate alınmamıştır. Emlak ve akarı kiralari nisfından aşağı düştüğü halde vergisi bundan bir kaç sene evvelki verginin bir kaç mislidir. Müsakkafat vergisinin tarhında emsalî müsakkafat arasında bir mükayese yapılmamış ve vergiler yekdiğerine nisbet edilmekle tarh edilmiştir. Binde müsakkafat vergisinin tarhında mükellefin vereceği vergi, bu vergiyi takdir ve tarhedecek memurun insafına kalmıştır. Bu verginin adilâne tarhi için elde hakiki bir mikyas ve miyar yoktur.

Her şeyden evvel bu yüzden vuku bulan hakusuluklara meydan vermiyecek bir tedbir bulmak hem hazine, hem millet için çok faydalıdır.

Müsakkafat tahririnde düşünülecek mühim noktalardan biri, bu için hakiki mütahasuslarına tevdi ve ifa ettirilmesidir.

2 — Yol vergisi — Yol vergisi dilen ciden tutunus da zengine varineye kadar aynı derece üzerinden tarhedilmektedir. Bu vergi fakir ve zengin için müsavidir. Diğer vergilerin tarhında nazari dikkate alınan kudret ve kabiliyet esaslı yol vergisinde hiç nazari itbara alınmıyor. Bir köylü, bir rencper bir fakir amele ile bir milyoneri aynı miktar vergi ile mükellef tutmak doğru değildir. Mehur İhtisatçılarımızdan doktor Celâl Muhtar Bey bu verginin ağırlığından bahsederken diyor ki: «Yol vergisi pek ağırdır. Bir köylü 12 lirayı kolay kolay veremez. Çünkü arabanın okkası 8 kuruştur. Köylü tarık bedeli vermek için 240 okka arpa satmalıdır. Bu mes'eleleri inceden inceye tetkik etmek lazımdır.»

3 — Arazî vergisi — Karilerimizin mütalealarına göre «arazî vergisi» çiftiye avari aratmaktadır. Bugünkü arazi vergisi 5 sene evvelkine nisbetle 60 misli azaldır.

Bu vergi de, yapılan tahrir üzerine cöylünün, çiftçinin bütün arazisi ekilmiş, mahsul idrak edilmişcesine çok nanasız bir tahmine istinaden tarh edilmektedir. Halbuki bir çiftçi ne kadar zermayeye sahip, bir köylü ne kadar araziye malik olursa olsun bunun hepini ekemez. Halbuki ekilmeyen bu yerler için de vergi alınmaktadır.

Bir az arazisi fazla olanlar için bu verginin arazi vergisi aşırı rahmet okutarak derecededir. Çünkü ağır vergisi ekilen ve idrak edilebilen mahsul üzerinden alınır. Bugün ise öyle vaziyette şahit oluyoruz ki bazı rencper ve çiftçi arazi vergisini verebilmek için bütün mahsulatını bile satmağa mecbur oluyorlar.

Diğer taraftan boş aralardan arazi vergisi alınmıyor. Halbuki eshabının in-

tifa edemediği, senelerdenberi kıymetlerinden pek çok gaybeden, alıcısı olmadığından satılamayan ve üzerine bilmecuburiye bina yapılamayan boş aralardan vergi almak hiç bir zaman doğru olmamak lazımdır. Arazî vergisi çok ehemmiyetle tetkik ve tadile muhtaç vergilerin en başlıcalarından biridir.

4 — Meskenlerden alınan vergi — Meskenlerden alınan ağır vergi, imarâmânı oluyor. Bu vergi ev sahiplerini adeta bir kiracı vaziyetine düşürmektedir.

Mesken vergisinin akaratın tabii olduğu nisbet derecesine çıkarılması çok fena olmuştur. Evvelce bir aile reisinin, ailesi efradını barındırmak için içinde oturmakta olduğu evlerden, akarılarından alınmakta olan verginin nisfı alınmıyordu. Bu pek mantıklı bir şeydi. Ahiren mesken vergisinin ağır vergisi nisbetine çıkarılması mesken sahiplerini çok mütezarır etmiştir. Hinaenaleyh hükümetçe mesken vergileri üzerinde de çok esaslı ve mühim tadilat yapılması bugün için bir hak ve zarurettir. Hükümet ailelerin ikametlerine mahsus meskenleri şimdiki gibi değil, hatta bundan evvelki nisbetten daha aşağı bir vergiye tabi tutmalıdır.

5 — Muamele vergisi — Muamele vergisi sanayile verilen primi aşırı indiriyor. Muamele vergisi fabrikaların ayağına tarakkiye mâni bir engel, bir bağ halindedir.

Fabrikalar mamulâtından yüzde altı gibi ağır bir resmin muamele vergisi namile alınması mamulâtımızın baha-liya mal olmasını ve bu yüzden sarfiyatın gittikçe azalmasını mücip olmaktadır. Bu vergi bilhassa, otomatik surette, makinelerle çalışan müesseselere hasredilmiştir. Bu yüzden son zamanlarda teassüs etmiş olan makine ile müteharrik fabrikalar kapanarak el ile ibtidilî bir tarıda çalışmağa terahh ediyorlar. Bütün fabrikatörler Teşviki sanayi kanununun mefhumuna taban tabana zıt olan muamele vergisinin kalkmasını istiyorlar. Teşviki sanayi kanununun muafiyetleri, prim usulü, muamele vergisi baki kaldıkça faydasızdır. Buna (sağ el ile verilen bir şeyin, sol el ile, verilen ziyadesiyle ve kat kat alınması) derler.

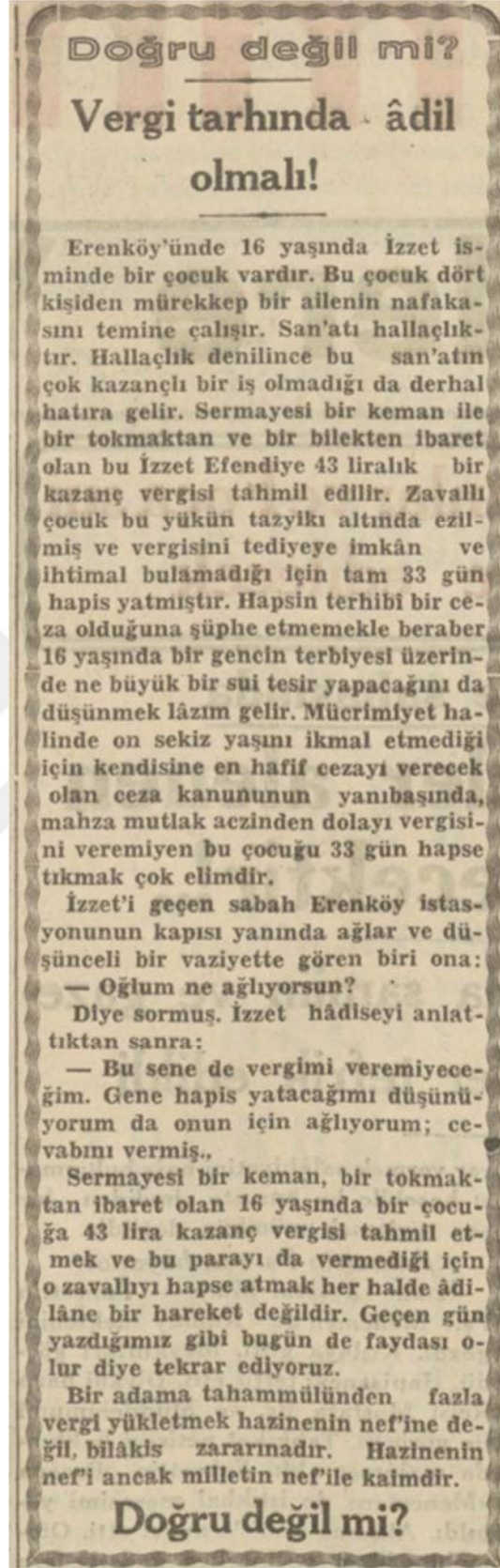
Cemiyeti Akvam vaziyeti malî-yemiz hakkında sualler mi sormuş?

Ankara'dan Avrupa gazetelerine verilen bir habere göre Cemiyeti Akvam Türkiye Maliye Vekiline, Türkiye'nin malî vaziyeti, vergilerin mahiyeti ve oyleyem mevcut vergiler hakkında bir takım sual silsilesi göndermiştir. Türkiye Cemiyeti Akvama dahil olmadıgından, hükümet bu sualleri cevapsız bırakmağa karar vermiştir.

«Garp cephesinde bir şey yok» Filmi Viyana'da menedildi

Viyana 16 (A.A.) — Dahiliye Nazırı bir emirname ile «Garp cephesinde bir şey yoktur» filminin gösterilmesini menetmiştir. Bu emirname men tedbirinin bir kum halkı teskin ve yeni hâdisele meydan vermemek için alındığı beyan olunmaktadır. Filmin gösterilmesini için Viyana şehremlinine evvelce vuku bulan ricanın is'af edilmesi üzerinde ki Dahiliye Nazırı yukarıki emirnameyi is-dara mecbur kalmıştır.

Resim 16. 11 Kanunusani 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberi

Resim 17. 14 Kanunusani 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberi

Açlıktan çıldıran kadınlar

Beyazıtta bir evde bulunan zavallılar şimdi tıbbiadliide yemek yedikçe iyileşmekte ve akıllarını toplamaktadırlar

Beyazıtta Hasanbaşa sokağında 9 numaralı evde ikamet eden Ayşe ve kerimesi Fatma Hanımlar, son zamanlarda çok elim bir zaruret ve sefaletle düşmüşler, nihayet yiyecek bir şey de bulamıyarak günlerce aç kalmışlardır.

İki kadın, kimseye hallerini açmamışlar ve hariçle bütün alâkalarını keserek, ağızlarına bir lokma ekmek koyamıyarak ölümü beklemişlerdir. Ayşe ve Fatma H. ların uzun müddet görünmemeleri, nihayet komşuların nazarı dikkatini celbetmiş ve zabıta haberdar edilmiştir. Zabıtaca, eve girildiği zaman iki kadının açlıktan yerlere serilmiş ve Fatma H. m 3 yaşındaki çocuğunun da sessiz sadasız, ölüm

haline gelmiş oldukları görülmüştür.

Tahkikat, açlıktan akıllarını oynattıkları anlaşılan bu kadınların bir maşrapaya kenidi drarlarını doldurarak çocuğa içirdikleri ve hatta yavrcağı boğmak istediklerini göstermiştir.

Zabıta sertababeti, çocukla anne ve büyük annesini Tıbbiadliye göndermeğe lüzum görmüştür. Dünkü tahkikatımıza göre, bidayette kendisine verilen sütü içemiyen çocuk, pek zayıf olmakla beraber gittikçe iyileşmekte ve verilen süt ve yoğurdu iştihâ ile yemektedir.

Kadınlar da iştihâ ile yemek yemekte, gittikçe kuvayı akliyeleri yerine gelmektedir. Bugün müşahedeleri bitecektir.

Resim 18. 13 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberi

Resim 19. 18 Mayıs 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesesi haberi